

KARL MIHKLA

LÜHIKE ÜLEVAADE
EESTI
KIRJANDUSEST

TEINE, TÄIENDATUD TRÜKK

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

K. MIHKLA

LÜHIKE ÜLEVAADE
EESTI KIRJANDUSEST

LISAKS

K. TAEV:

EESTI KIRJANDUSTEORIA ALGED

PROGÜMNAASIUMI V KLASSILE, REALKOOLI
III KLASSILE JA KUTSEKOOLI VIIMSELE KLASSILE

TEINE, TÄIENDATUD TRÜKK

285/11

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

2

A-12057.11

Saateks teisele trükile.

„Lühike ülevaade eesti kirjandusest“ on kavatsetud õppe- ja tööraamatuks progümnaasiumi viiendale klassile ja reaal- ning kutsekooli viimsele klassile. Siin jälgitakse eesti kirjandustoodete arengut voolulisel ja liigilisel tagapõhjal. Peatähelepanu on koondatud kirjandusteoseile endile ja nende tundmaõppimisele, kuna kultuurilooline taust on jäetud tagaplaanile.

Kirjanike elulugudest on käsitletud vaid tähtsamaid ja elamuslikumaid, neidki piiratud kujul materjali ülirohkuse tõttu. Daatumid on märgitud kuni 1918. a. vana kalendri ja hiljem uue kalendri järgi. See traditsioon on kehtiv meie praeguses kirjandusuurimuses ja näib ainuõige olevat. Kui näiteks Koidula sünnipäev ümber arvata uue kalendri järgi, siis jääks mulje, nagu ta oleks sündinud jõululaupäeval, tõeliselt sündis ta aga ligi kaks nädalat enne jõulu.

Kirjanduslike küsimuste püsivaks omandamiseks on soovitatav, et õpilastel oleksid sellekohased kirjandusvihikud, kus nad kodus võiksid harjutusülesandeid lahendada.

Raamatu lõpul leidub lühike ülevaade kirjandusteooriast, mille on koostanud K. Taev. Avaldan talle siinkohal suurimat tänu. Eriti olgu tänatud koolide peainspektor hr. mag. J o h . A a v i k , kes selle raamatu esimese ja teise trüki kohta avaldas rea väärtuslikke tähelepanekuid ja märkusi, millede kohaselt on käesolevat teist trüki lühendatud, muudetud ja täiendatud.

Tartus augustikuus 1938. a.

K. M.

Synu tachmas sundtüt kuth taywas / nynda faes maapeel.
Nynda muhsta ¹⁾ se kolmandes palwe / Urmas Jssa erafeelda
synu arman tachtman faes ²⁾ / medy lehasen kuryan tachtman /
Nynt sen kuryan su[un] / [mea] meil sundnüt on . . .

G. Müller'i jutlused. XVII sajandi algusest on alal hoidunud Tallinna Pühavaimu kirikuõpetaja **Georg Mülleri 39 jutlust**, mis on kirjutatud ja kirikus peetud a. 1600—1606. Sisult on need jutlused huvitavad ja elamusrikkad. Neis kirjeldatakse selle aja olustikku, katku ja sõjakoledusi. Mülleri keel on ilmekam ja sõnavararikkam kui Koelli oma. Tema jutlused osutavad, et juba XVI sajandil oli välja kujunenud enamvähem kindel tarvitamisviis eesti kirjakeeles.

Näide G. Mülleri jutlusest a. 1605.

Uch fina Jumal Nicolae ¹⁾, Kuy fina mind sefinage Laiwa, Hüide ²⁾, nind feik nedtsamat, ke minu ts Laiwa sid: omat, hästi nind terwe ülle awitat, Ny pea kudt mina Maa päle tulle, syß taha mina sinu auwur üß sefarn suhr Mechewaa ³⁾ Rühnla lasche teha, kudt sefinane Mastpuh ⁴⁾ on.

Kodu- ja lauluraamatud. Uus ajastu eesti vaimuliku kirjanuse arenemises algab XVII sajandi teisel veerandil, millal kogu maa läheb Rootsi valitsuse alla. Siitpeale hakkab eesti raamat pidevalt ilmuma.

Kõigepealt ilmub **Heinrich Stahl'i** põhjaeestikeelne „Käsi- ja koduraamat“ („Hand- und Hauszbuch“) neljas osas **1632—38**. See kirikuraamat, mis sisaldab 5 peatükki, palveid, kirikulaule, evangeeliume ja epistleid, on esimene tervikuliselt säilinud eestikeelne raamat. Ühel ajal Stahli „Käsi- ja koduraamatuga“ andis J. Rossihnius välja tartu-keelse samasisulise raamatu.

Heinrich Stahl sai oma „Käsi- ja koduraamatuga“ ning teiste teostega keeleliseks autoriteediks Põhja-Eestis. Tema kirja- viisi, mis oli ebahütlane ja võõrapärane, kasutati ka esimeses põhjaeestikeelses lauluraamatus, mis ilmus a. **1656** pealkirja all

1) muhsta = mõista, saa aru; 2) arman tachtman faes = armsa tahtmisega.

1) Nicolae = Nigula; 2) Hüide = varandus; 3) Mechewaa = meevaha; 4) Mastpuh = mastipuu.

„Uus eesti lauluraamat“ („Neu Ehstnisches Gesangbuch“).

Kirikulaulude ja üldse meie vaimulike trükiste keelt uuendas pastor Johann Hornung. Ta jättis eesti kirjakeelest välja võõrapäraseid tähed **c, f, x, y** ja **z** ning nõudis kirjas järjekindlust. Pikki täishäälikuid soovitas ta märkida lahtises silbis ühekordse ja kinnises silbis kahekordse tähega (näit. „keel“, „keled“). Oma „Kodu- ja kirikuraamatuga“, mis ilmus 1695. a., rajas ta rahvapärastatud ja ühtlustatud kirjakeele.

Näiteid kirikulauludest.

Stahli keel.

Nühdt Jumla Armo fihtkem
O Risti Rahwas keid /
Nind keifest Süddast hühdkem
Sest nüdt on ohe Uigt;
See oigte Uigt on nühdt;
See Ahst on Oha wotnut /
See uhš on meile totnut;
Sihs jettkem wannat Sühdt.

Hornungi keel.

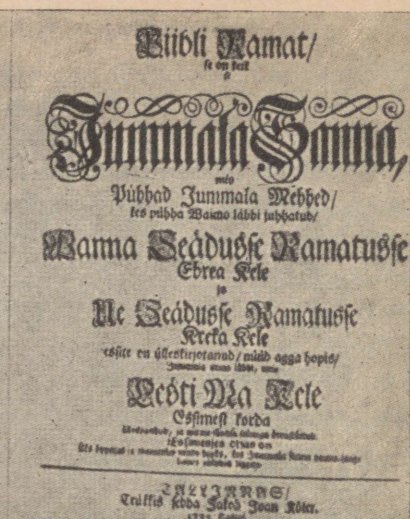
Rristus meie Önnistus /
Reigest Pattust wagga /
Sind se kurri Roggodus /
Ösel ajas tagga /
Rui ja ollid pallumas /
Nähti Werre Higgi /
Rui sind Engel kiinitas /
Tulli Judas liggi.

(„Neu Ehstnisches Gesangbuch“.) („Koddo ja Kirgo Ramat“.)

Testamendid ja piibel. Siinsete vaimulike peapüüdeks oli piibli tõlkimine eesti keelde. Seda suurt ülesannet toetas rahaliselt Rootsi valitsus. Pühakirja tõlkimine edenes kiiresti. Lõuna-Eestis, kus tõlkis täieliku Uue Testamendi eesti keelde kirikuõpetaja Adrian Virginius. Raamat ilmus tartukeelses tõlkes **1686. a.** pealkirja all „Meije Issanda Jesusse Kristusse Vastne Testament“.

„Vastses Testamendis“ esineb esmakordselt puhastatud ja uuendatud eesti kirikukeel. Võõrtähed nagu **ck** ja **y** on täiesti välja jäetud. Raamatu kirjaviis vastab palju rohkem eesti rahvakeelele kui Stahli teoseis.

Uue Testamendi tõlkimine tallinna murdesse toimus märksa aeglasemalt. Korraldati mitu nn. piiblikonverentsi, mis aga andsid vähe tagajärgi, sest konverentsidest osavõtjad ei jõudnud kokkuleppele keeleküsimustes. Omakorda takistas vahepeal puhkenud Põhjasõda vaimuliku kirjanduse tõlkimis- ja trükkitoimetamist.

Esimese eestikeelse Piibli palge- ja tiitelleht.

mistöid. Alles **1715. a.** ilmus põhjaeestikeelne „**Meie Isa-
sanda Jesusse Kristusse Uus Testament**“.

Keelelt on tallinnakeelne Uus Testament veelgi parem ja väljendusrikkam kui tema eelkäija tartukeelne Vastne Testament. Siin esineb ühtlane kirjaviis ning rahvapäraselt lihtne ja selge keel.

Pärast Põhjasõda asuti kogu piibli tõlkimisele. Tallinnamaa konsistoorium otsustas piibli välja anda põhjaeestikeelsena ja tegi Jüri kirikuõpetajale **Anton Thor Helle'**le ülesandeks käsi-
kiri koostada. Eestikeelne „**Piibli Ramat**“ ilmus trükis a. **1739.** Selle kapitaalse teosega ühtlustus eesti kirjakeel. Tartu kirikukeel jäi kõrvale ja põhjaeesti murre võeti tarvitusele eesti ühiskirjakeelena.

Piiblit oli ka määratu suur mõju eesti rahva vaimuella. Vanemad kirjamehed ammutasid piiblist ainestikku õpetlike juttude loomiseks. Lihtrahvale pakkus „raamatute raamat“ vaimuvärskendavat lugemismaterjali suurtel pühadel ja vaikseil pühapäevil. Võime täie õigusega pidada piiblit eestlaste rahvaraamatuks, sest seda teost on levinud meie rahva hulgas enam kui ühtki teist raamatut. Täni on piiblit eesti keeli trükitud umbkaudu 600 000 eksemplaris.

Näide piiblist a. 1739.

1. Jehowa on mo karjane, ei mul posse ühtegi waia.
2. Nore rohho made peäl lasseb ta mind maas seissta, ta sadab mind hingamise wee jure.
3. Sa jahhutab mo hinge, ta sadab mind õiguusse jälgede peäle omma nimme pärrast.
4. Ra siis, kui ma käin surma warjo orguõ, ei karda ma turja, sest et sinna moga olled; sinno tep ja so sau, needsammad trööstiwad mind.

Ülesanne 1. Kirjeldage eesti kirjakeelt enne ja pärast Hurnungit esitatud katkendite põhjal! Missugune motiiv avaldub G. Müleri jutluse katkendis? Määrake toodud kirikulaulude värsimõõt ja riimid! Missugune osatähtsus on piiblist meie kultuuriloos? Öppida motiiv!

2. Ilmlik kirjandus.

Vanimad luuletused.

Juhuluuletused. Esimesed eestikeelsed ilmlikud luuletused on sisult pulma- ja leinalaulud, mis on tuntud juhuluuletuste nime all. Neid laule sepiitsesid saksa soost haritlased Tallinnas XVII sajandil. Pulmade ja matuste puhul oma lähemas tutvuskonnas kirjutasid nad uudsusena eestikeelseid salmikuid, mis vastavail päevil ette kanti. Pulmalauludes püüti pulmameeleolu tabada. Neis ülistati abieluõnne ja armastust ning lasti noorpaari elada. Leinalauludes aga kirjeldati surija pääsemist maa-pealsest vanglast igavesele pärismaale. Keelelt olid juhuluuletused algelised ja puudulikud.

Näide parimast pulmalaulust XVII saj.

Urmaß kalliß kuldene Wend.	Minna ollen kuhlnut küll,
Ep sa ollet kuhlnud End ¹⁾ .	Meite killaß ³⁾ hüeap pill,
kuy ned pillit hüedawatt	minno hüet pulmalle,
pillh nappat ²⁾ pillh nappat	johma heytle johma heytle Beh-
fulewatt.	wale ⁴⁾ .

Käsu Hansu nutulaul. Meie vanimaist ilmlikest luuletusist oli XVIII sajandi haruldaset populaarne Käsu Hansu nutulaul. Selle haledasisulise laulu ainestik pärineb Põhjasõja päevilt. Kui Tartu elanikud, peale linna langemist venelaste kätte, julgesid veel rootslastele õnne soovida nende võitude puhul mujal, siis vihastunud

1) End = mitte; 2) nappat = (torupilli) suulised; 3) killaß = külas; 4) heytle Behwale = häile päevile.

venelased purustasid ning lõhkusid tartlaste majad ja saatsid nad asumisele Venemaale. See kohutav sündmus vapustas õrnatunde- list Puhja köstrit Käsü Hansu. Südamest kaasa tundes kodulinna õnnetule saatusele koostas ta 1708. aastal oma nutu- laulu, eeskujuna kasutades Jeruusalemma linna hävimislugu.

Käsü Hansu nutulaul sisaldab ühetoonilist ja lihtsemeelset kaebust, mis väljendub paiguti härdasti. Tartu murre lisab laulule kodusust.

Näide Käsü Hansu nutulaulust 1708. a.

1. Oh! ma waene Tardo Liin:	2. Mes mul olli enne waja?
Mes sündi nüüd siin minnoga	Rui mul Rähi häste teuþ:
Perratu ¹⁾ ma olle siin:	Torre Roa, torre Maija,
Res woib mo päle faeda?	Sure Uida, Wilja teuþ.
Mo Pat mulle teggi sedda,	Kalli Kooli, Kerrifu,
Et mul johtu ni suur Hedda,	Ilusast feif ehhitu,
Sedda pea nüüd tundma siin.	Olli miuno siþen siin:
Oh! ma waene Tardo Liin.	Oh ma waene Tardo Liin.

Armastuslüürika. XVIII sajand oli liiga luulekehv. Terve aastasaja jooksul ilmus ainult kümnekond ilmlikku luuletust, needki peamiselt sajandi lõpul. Sellest ajast on tänini säilinud kaks tundeüllast armastuslaulu „Tomas ja Liso“ ja „Minno römo olli Rosi“, mis esitavad meie tärkava kunstlüürika väärtuslikemaid luuletooteid. Haledasisuline armastuslaul „Minno römo olli Rosi“, mille on loonud Kaarepere mõisa omanik v. Tiesenhausen oma abikaasa surma puhul, meenutab üldlauldavat laulu „Tiiu tasane ja helde“. Seda luuletust iseloomustab lihtsüdamlikkus ja tugev sentimentaalsus.

Näide armastuslaulust „Minno römo olli Rosi“ 1788. a.

Minno römo olli Rosi	Nenda on need ilmsed römud
Rõmuþ oma wennale	Ärikenn' on nende õn
Pea õitþis pea närþis,	Tanna paistab päw meil selgest
Närþis joudis surmale	Homme pilwed kattawad

Luuletuskogud. Eesti värsiraamatukesed, mis sisaldasid valitud luuletusi mitmelt autorilt, pääsesid trükki alles XIX sajandi esimesel poolel. Esimene eestikeelne antoloogia „Monned laulud“ (1806) sisaldab sentimentalistlikke laulukesi, nagu „Magga, kallis lapsoke“, „Kurva meelt jahhotada“ jt. Aasta pärast

¹⁾ Perratu = päratu, mahajäetud.

ilmus R. J. Winckler'i valimik sõjalaule „Eesti-ma Ma-
väe söa-laulud“, kus esines jõuline luuletus „Nüüd, meh-
hed, olgem tugguvad!“, mis õhutas noori nekruteid ja sõdureid, kel-
lede lemmiklauluks ta sai.

Nüüd, mehhed, olgem tugguvad! Kes langeb meie seltsi seest 1780.
Üks fibbe tund on kä;
Meid kutsub sõtta sõa-heäl,
Ja keif, mis meil on armas weel,
Jääb meist nüüd järrele ;: . . .
Se hüab surres weel:
„Oh, wennad, mehhed, woitlege!
Nüüd Issa-maa peäl' mötlege!“
Ja surres rõmoga ;: . . .

1814. a. ilmus Pärnu pastori J. H. Rosenplänteri koostatud
16-leheküljeline lauluvalimik „Lillike sed“, sisaldades peami-
selt tõlkeid saksa keelest.

Vähese väärtusega on esimesed eesti luuleriismed. Peale sen-
timentaalse meeoleolu ja õpetliku mõttemõlgutuse ei paku need lau-
lud midagi sügavamat. Nad huvitavad meid ainult kui esimesed
katsed eesti ilmliku luuletoodangu algusest.

Rahvavalgustuslik jututoodang.

*Jut on se Koroke,
Õppetus on se luua.* (O. R. Höltz.)

„Hansu ja Mardi jutt“. Kui rahvale oli kättesaadavaks teh-
tud testamendid ja piibel, siis hakati kirjutama väikesi jutukesi.
Juttudes esinevate eluliste näidete varal taheti kuivi õpetusi illust-
reerida, et rahvale selgitada nende eksimusi ja nii neid kõlbliselt
kasvatada. Sääraste õpetlike ja rahvavalgustuslike juttude soeta-
mist õhutasid omakorda valgustusaja kõrged ideed mõistuse val-
gustamise vajadusest ja õpetuse harivast väärtusest, mis levisid
Lääne-Euroopast meie maale.

Esimene eesti juturaamat, nn. „Hansu ja Mardi jut“, ilmus
ühel ajal eestikeelse piibliga 1739. a. Selles jutus kaks talupoega
Hans ja Mart jutustavad nähtud-kuuldud sündmusi. „Hansu ja
Mardi jutu“ on kirjutanud pastor E. G u t s l e f f vigases ja liht-
ses keeles. Toome näitena selle alguse.

**Üks hea jut, mis tats talupoega Hans ja Mart
ifefeskis aiawad.** 1739.

Terre õhtust, mo hea söbber, Mart.
M(art). Terre wend tullemast.
H(ans). Rust sa nüüd tulle?

M. Et kust muido kui linnast tulen.

H. Mis ja olled linna winud?

M. Wifin pissut Jummal wilja, mis Jummal olli annud, ruffid, woid ja ühhe lamba.

H. Kuida kaup sündis, kas läks korda?

M. Jummal tännatud, hästi kül.

H. Mis anti siis ruffi tündri eest?

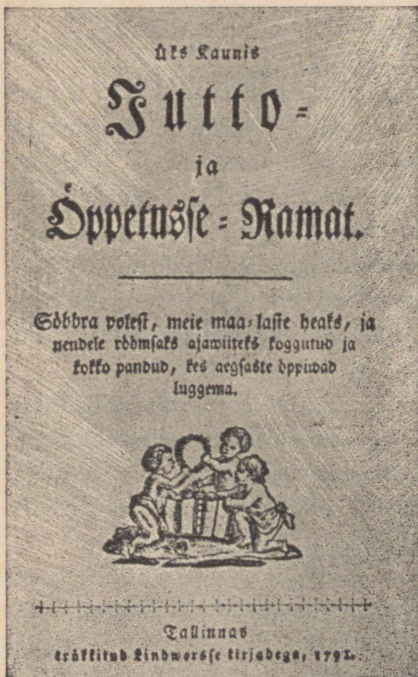
M. Ma sain pea sesamma hinna, mis ausad moisa-wan-nemad sawad.

H. Kuida se ön sulle juhtus?

M. Et kule wennike, ma pallusin Jummalat, et ma omma pissut warrandust ilma pattota saaksin müa; ja armolinne Jummal juhhatas mind hea sõbra jure kes õigust teggi.

H. Kas ta wottis hästi wasto, andis ka monne hea pea täie jua?

M. Andis Jummal wilja ka, olgo tännatud, ni paljo kui pattusse tehha tarwidusfeks tarwis: agga sedda ligajomist, kaardi mängimist mäsšamist ja praššimist, ei ta sedda sallind mitte.

Fr. Arveliusse juturaamatu tiitellett aastast 1791.

Arveliusse juturaamatud.

Meie juturaamatute pidev illumine algab kodukooliõpetaja F. G. Arveliusse teosega „Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat“ (1782), s. o. alles XVIII sajandi teisel poolel. Arvelius koostas selle rahvaliku raamatu eesti kooliealistele lastele saksakeelse lastelugemiku alusel. Rahva seas ei leidnud Arveliusse teos erilist poolehoidu. Et raamatuid enam leviks, laskis Arvelius oma teise juturaamatu „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat“ (1790) talurahvale maksuta välja jagada.

Arveliusse juturaamatud sisaldasid õpetlikke jutukesi, kus põlastati rahva hoo-

letust ja joomist, ülistati õiglust ning usinust ja manitseti talupoegi oma mõisavanemate sõna kuulma. Keelelt ja stiililt olid ta jutud l a d u s a d, l i h t s e d ning r a h v a l i k u d.

Näide Arveliuuse „Kaunist jutu- ja õpetuseraamatust“:

Rehhe Pappid.

Setli Siim olli kaunis hea mees, agga keige omma asjade sees olli ta wähhhe pittalinne, ja ei kandnud õiged hoolt ommas ammetis moisa rehhe-pappiks olles. Sel aastal olli hea wilja-woos ¹⁾ olnud; agga Siimo rehhed andsid ifka kasfinast wilja wälja. Sepärrast ähwardas Moisawannem wimaks tedda nuhhelda, kui ta rohkemast wilja ei sataks; sest ta arwas tedda wargaks. Mis nüüd nouuks Siimul? Temma olli rummal ja ebbauskone mees, sepärrast läks ta arstide ja lausojadte jure, ja maksis nendele rahha, et nemmad temmale piddid ütlesma, kes temma rehhe jures wargal käis. Need ollid pettiksed, nenda kui keit nisuggune rahwas on, ja ütlesid selle peäle, kes agga esmalt nende meele johtus. Siimo meel olli hea, ja temma läks moisa, selle rahwa ülle kaebama, tedda lausoja olli nimmetanud: agga kui selle asja järrele fulati; siis leiti sedda rahwast ilma süüta olewad, ja nüüd arwas Moisawannem weel ennam, Siimo ennast wargaks: sepärrast lastis ta tedda hästi nuhhelda, ja Siim sai ammetist lahti.

Temma asjemelle woeti Kristo Herm rehhepappiks. Herm olli kerme ja walwatas ²⁾ mees: temma film olli keikes paikus. Kui temmal esimest rehhe peksti, siis tabbas temma lohhe kaht noord meest warrastamast. Neid nimmetas temma moisa, ja need pandi wangi. Kui pärrast järrele fulati; siis nähti, et needsammad mehhed ollid, kes Siimo ajal ollid warrastanud. Siis saiwad need mehhed essite nahhapeäle; ja pärrast panni neid Herra ühheks astaks linna tunninga pajasse tagguma. Seäl nemmad hirmsa raske töe- ja nuhtlusse läbbi õppisid, warga ammeti mahhajatma. — Sest ajast ütsti ennam ei julgend moisa rehhe jure wargale mennä, sest et Hermal ni tärrawad filmad ollid. Herm satis ta ifka ennam wilja ommast rehhest, kui ühheksi moisas ümberkaudo ei saadut. Sepärrast andis Moisawannem Hermale head jotoraha, ja lastis teda keigest muu moisa töest lahti, et ta ükspäinist talwel rehhepappiks olli. Seläbbi siis Herm suwwele keit omma murred omma ennese tallo eest wois kanda; ja temma tallo olli pärrast keigerikkam külla sees.

Waatke lapsed, mis hea asfi see on, kui innimenne tru on, ja keit tarkaste tähhele panneb! Keit innimesed armastawad sedda, ja Jummal õnnistab sedda.

¹⁾ wiljawoos = viljasaak; ²⁾ walwatas = tähelepanelik.

Ugga teie, wanna rahwas, saage moistlikkufš, ja ärge püüdke lausojadte läbbi sedda parrandada, miš teie holetuſſe ſüü on: ſeſt keif lausojad on ſelmid; nemmad petwad teie rahha teie käeſt ärra, ja peäleki teie naht peab maſſma.

Strak ütleb: (p. 5, ſ. 17.) „Wargalle tulleb ſuur häbbi!“

Willmanni valmid ja jutustused. Saaremaa kirikuõpetaja F. W. v. Willmann, kes oli heas vahekorras eesti talurahvaga, tõlkis läti ja saksa keelest rea õpetlikke valme ja haleda sisulisi jutte eesti keelde. Need avaldas ta raamatus „Juttud ja Moistatused“, mis kujunes eestlaste lemmikteoseks. Raamatut loeti õige palju, mistõttu teda korduvalt trükiti (I trükk ilmus 1782. a.). Willmanni toodete keel oli viigane ja võõrapärane.

Jonud tallopoeg.

Üts suur ja rikkas Herra, keš Tallinna läts, leidiš keſt te peäl ühhe jonud tallopoega kui ſurnud maggamaſt. Kull ſullased tedda rapputaſid, et ta piddi üleſärfkama, aga ei aitnud ühtegit. Nüüd tulli ſelle herra mele luſti temmaga piddada. Ta käſkiš ſepärraſt, et ſe tallomeeš piddi tõlla ſiſſe ſama pandud, ja kui nemmad linna temmaga ſaid, ſiis piddid ſullased wannad hilbud temmaſt ärrawõtma, teiſed kallid rided temma ümber panna ja ſiis teda woodi tõſtma. Se peäle käſkiš herra, et ſullased piddid teda ülleſpaſſima ja auſtama kui omma herrat. Nüüd palluſ herra keif ommad ſuggulaſſed, prauad, ning preilid kofko, et ka nemmad piddid enneſele luſti temmaga tegema. Sai nüüd ſe tallo-mehhe unni lahkund, ſiis ta teggi ſuud laiiali lahti ja watiš enneſe ümber kui üts perti, ja ei teädnuð mitte, kuš ta piddi ollema ning miš ſe piddi tähhendama. Seddamaid tullid ſullased kummardadeš ſiſſe, ja teiſed töid temmale wet ning rätkiko, teiſed jälle wina, kofid ja keiſſugguſed kallid ja magguſad aſjad. Temma, keš keiſe eilſe päwa ſöömatta olnud, nelas nüüd ning laſtuš öiete peäle. Sai ta ſönud, ſiis juhhataſid ſullased tedda ſure tuppä, kuš ſaſſad kouš ollid. Need kummardaſid tedda ja hirwitaſid ja palluſid, et ta piddi mahhaiſtuma. Temma agga kui lööp innimenne ei tea mitte, miš ſündind. Keif illuſaſte hiilgab, keif kummardawad ja auuſtawad tedda, ſepärraſt haſſab ta ſeda keif uškuma ning arwab ennaſt taewas ollewad. Juba ta jälle käſſib, et laud peab kaetud ſama. Laud ſaab kohhe kaetud, ning ſea lihha ja ſaia, kallad, pradid, ounad ja jodawad wina ſawad rohkeſte peäle pandud. Meeš iſtuš ſiis mahha ja haſſab jälle ſiſſe nelama ning panneb ka keif taſkuð täiš, miš üle keif täieſt ſuuf

naersid. Kui nemmad nüüd ollid jõnud, siis läksid nemmad nüüd keif aeda, ja need prauad ja preillid andsid kumardades temmale käsperi marjad ja ounad, ja mees pani ikka nahka. Pärast hakasid kartid temmaga mängima, mis läbbi ta ennam rahha sai kui ta keige omma ello aia sees olli näinud. Wimalis läksid nemmad temmaga tantsima, siis olli kärra õige lahti, sest kül woib arwada, kuidas temma tantsis. Olli se keif sündind ja keif immeteud temmaga tehtud, siis nemmad andsid temmale jälle ni paljo wina ja õllut, et tal kül olli, ja ta jäi jälle maggama. Need kallid rided said ärrawoetud ja need wannad nartsud jälle ümberpandud ning nenda, jõnud sai ta jälle senna widud, kust nemmad teda ollid leidnud. Sai temma ülesärkand, siis näggi ta ennast jälle wanna põlwe peäl, sepärast arwas temma, et ta unnes taewariki römo näinud.

Luce' ja Holtz'i juturaamatud. Arveliuse ja Willmanni poolt alustatud õpetlike juturaamatute soetamist jätkasid Luce ja Holtz, kes esinesid oma teostega XIX sajandi algul. Saaremaa saksa soost haridustegelane J. W. L. v. Luce andis välja **1807. a.** „Saaremaa Juttoramatu“. Viie aasta pärast ilmus sama juturaamatu „teine jaggo“. Mõlemad raamatud äratasid selle poolest tähelepanu, et neis kujutati juhtumeid ja tegelasi Saaremaalt.

Rahwavalgustuslike juturaamatute peatuma tabas kõige otsemalt Harjumaa praost Otto R. Holtz, andes oma väärtuslikumale jutukesele pealkirjaks „Jut on se Koroke, Öppetus on se Ivva.“ Jutte kirjutati selleks, „et nad meie Marahva moistust ja süddant selletaksid“. Ometi näib Holtzi juturaamatul „Luggemised Eestima Tallorahva Moistusse ja Süddame Juhhatamiseks“ (1817) olevat ka hoopis teissugune otstarve. Nagu teada, kirjeldab Holtz kuiwade õpetuste ja tavaliste elujuhtumite kõrval loodust. Holtzi juturaamatus leidub korralik keel ja kunstipärane väljendusviis. Ta on esimesi eesti stiilimeistreid jututoodangu alal ja hea eesti keele tundja.

Näiteid lühijutust „Jut on se Koroke, Öppetus on se Ivva“.

Jubba Leole kulutas kewwadit. Pardiid ja Luiged ja Rurred jõudsid taggasi, ja igga Loom ronnis talwe=pešsast wälja Suit terretama. Keif weed wa=usid alla, ja ikka soemad ilmad hakkasid tulles, ning Ma ikka rohhelissemaks minnema, et monnikord jo särgi wäel wois tule warjul olla, Rukted laulsid helledama heäleaga, ja Päjoke lendas kui Peiopois kes Saja tulles

miist kulutab. — Siis läks Kadri ühhel Pühha-päewa õhtul Sare Jürri perrese. Sest Wannemad ollid sõbrad ja ka nende Lapsed.

Ugga senna perrese juhtus ka teise walla Jaan woõrats. Kül ollid selle Jani Wannemad temmale mitto tüttart ennesele Minniaks nimmetanud; ikka ta weel arwas, Poismehhel wähhemat murret ollewad. Ommeti nüüd tulli teine nou: Sest ta näggi Kadrit, ja kummagi südda tundis teise kutsmist. Siiski ei wibind Kadri senna jämata, waid läks pea jälle koio . . .

Jubba talw-orras laenetas ja rohhi kattis keif kohhad, et kannapoeg ja kannagi kulli eest warjo said. Jubba õitses Tomikas ja Pihlakas, ja keif suggu lilled teggid heina ja karja-maad kennaks. Igga lehtpuu andis warjo, ja keif metsad hellisesid Linnude heältest. — Siis tulli jälle Jaan ühhe laupäwa õhto willoga, kui õpik ja Rääk hüüdsid omma Jsa ödde waatma. Ja kui ta senna küllasse sai nägi ta Kadrit, wet kaewust wotwad, ning ütles, möda minnes temmale, tedda terretades: anna jua Tefäiale. Ja Kadri andis temmale jua omma puhta kappaga. Et ma sedda kele-kastet ellades ei unusta! hüdis Jaan, kappaga tagasi andes. Ja Kadri loi filmad mahha ütteldes: ärra pilka alwa an-net; winnas wet peäle ja läks koio. Uga senna perrese, kus ta Janit teadis ollewad, ta ei läinud mitte. Sest ta arwas: kui temma südda nenda minno pole weab, kui minno südda temma pole, siis otsib temma mind, ja se tüdruk ei maksja middagi, kes joofseb Mehhe w a s t o . . .

Ülevaade jututoodangust. Vaadeldud õpetlikud ja haleda-sisulised jutud olid meie rahvale kasulikuks lugemisvaraks XVIII sajandi viimasel veerandil ja XIX sajandi algul. Nende kaudu kajastusid valgustusaja ideed meie maal ja eesti ilmlik jutukirjandus sai alguse.

Selle aja juturaamatute peaülesandeks oli valgustada talupoegade mõistust ja harida nende südant. Enamik talurahvast luges neid raamatuid õhinal, kuid ärksamad polnud teostega rahul, sest juttude väljendusviis oli võõrapärane ja puudulik.

Keeleliselt olid vigased eriti Willmanni tooted ja „Hansu ja Mardi jutt“. Rahvapärast keelt taotlesid enamvähem Arveliuse ja Luce juturaamatud. Kunstipärast stiili võis märgata vaid Holtzi jututoodangus.

Hoolimata suurtest puudustest oli neil juttudel küllalt suur mõju järgneva eesti omapärase jututoodangu arenemisse.

Näitekirjanduse algus.

Eesti näitekirjanduse algus on tublisti maha jäänud luule- ja jututoodangut. Alles XVIII sajandi lõpul algasid sellekohased üritused. Kirjamees Arvelius katsetas oma õpetlikku Ramma Joosepi juttu ümber töötada näidendiks. Edasi on teateid, et Pärnus a. 1816 etendati ühevaatuselist saksa- ja eestikeelset näidendit „Der Talkus“. Kuid esimene puht-eestikeelne näidend — „Permi Jago unnen ägg u“ — tuli ettekandmisele a. 1824. Selle kolmevaatuselise lustmängu autor on Tallinna näitleja P. A. J. Steinsberg.

„Pärmi Jaagu unenäos“, mille on Steinsberg koostanud saksa näitekirjaniku Kotzebue kahevaatuselise jandi „Lakard“ järgi, kujutatakse joobnud talupoja tüüpi, millega tutvusime Willmanni jutukese kaudu. Selle jandi loomisel on Steinsberg vaid üldjoonis silmas pidanud Kotzebue teost. Ta on saksakeelse näidendi mitmeti ümber teinud ja lihtsustanud eesti algelise näitelava jaoks.

Aastal 1829 on Pärnus etendatud näitemängu laulude ja tantsudega pealkirja all „Liso ja Ado ehk: See kavval Peigmees“ ja selle jätku „Liso ja Ado kihlatuse päev“. Need näidendid pole tänini alal hoidunud.

Näide „Pärmi Jaagu unenäost“ a. 1824.

Liso. Sedda minna sinnole kinnitan, Jaak, et sa illuste wiisi perrast koit se kraam, mis ma sinnule nimetasin, mulle linnast tood, — ja lasse ennast mitte petta. Need kaupmehhed ja poepoisid, on sured kelmid, ühhe lehhe tubaka est, nemad pettawad poole rubla eest; na samoti kui meie söbber Jlwes — üks sööma aeg maksab ifte üks leiskas linnu.

Jaak. Erra karda; mis sa minust arwad, — mina olle mitte ni rumal, kui ma wälja paistan.

Liso. Minna annan selle tarwis sinule üks rubla lubi rahha¹⁾, — agga — ärra jo mitte wanna wiisi järrele.

Jaak. Urmas Lisoferne, sina rägib nenda et ma ilm mind lakkoferaas peab; — ja peale sedda mulle ni arro kätte andnud, et mit üks koppikas wina tarwis ülle jäeb, —

Liso. Se olle ka mitte tarwis, minna tunnen sind wennife — egga sul ühhe suu täist ei soa

¹⁾ lubi rahha = väike paberraha.

J a a f. Sinnu oigus, — agga kui ennam olle, ma wöttan
ka ühhe suu täuwe wasto — pai kulla sukru Liisofenne, anna
weel paar koppifad tee rahha

Liiso. Ei mitte üks poluška¹⁾! — kui sinna koif asjad
illoste koid tood, ehk siis soab üks klaas wina anda —

Ülevaade eesti kirjanduse algusest.

XVI sajand — ordu- ja usupuhastusaeg — pä-
randas meile trükituna katekismuse — esimese eestikeelse
raamatu. Järgnes terve sajand, millest pole säilinud tänaseni
ühtki trükist. Alles vabama Rootsi aja tulekul a. 1632 al-
gas eesti raamatute pidev ilmumine. Nende
hulgas on tähelepanavamad teosed: käsi- ja koduraama-
tud, põhjaeestikeelne lauluraamat (1656) ja
tartukeelne Vastne Testament (1686).

XVIII sajandil elavnes raamatutoodang veelgi rohkem meie
kodumaal. Haridus ja lugemisoskus oli eesti talutaredes tõusnud,
selle tagajärjel loeti raamatuid rohkem. Sajandi algul jätkus vai-
muliku kirjanduse soetamine — 1715. a. ilmus tallinnakeelne
Uus Testament ja 1739. a. kogu piibel põhjaeesti
murdes.

1731. a. peale hakkas eestikeelne kalender pidevalt
ilmuma. See väike, peopesasuurune 32-leheküljeline raamatuke
pakkus peale kalendaariumi väikesi jutujätke, õpetusi ja näpunäi-
teid tegelikuks eluks. A. 1766 pääses Põltsamaal trükki esi-
mene eesti ajaleht „Lühhike õppetus“. Sellele järgnes
a. 1806 tartukeelne ajaleht „Tartoma Rahva Näddali-
leht“, mida toimetasid pastorid G. Oldekopp ja Joh. Ph. v. Roth.

Võrreldes üksikute kirjandusliikide algust, märkame nende
vahel ligi saja-aastast vahemaad. Esimene ilmlik luuletus
loodi a. 1637, esimene juturaamat ilmus a. 1739 ja esimest
näidendit etendati 1824. a.

On tähelepandav, et meie vanima kirjanduse auto-
reiks olid peale Johann Koelli ja Käsü Hansu muulased,
kes tundsid puudulikult eesti keelt, aga veel pealiskaudsemalt eest-
laste hingelaadi ja vaimumaailma. „Nagu autorid ise olid sotsiaal-

¹⁾ poluška = poluška, veerandkopikas.

selt, tõuliselt ja keeleliselt võõrad, nii jäi rahvale võõraks ka nende kirjandus.“¹⁾

Ülesanne 2. Vaadeldge eesti vanemate ilmlike laulude sisulist külge, keelt ja värsivormi! Missugune luuletus esitatud näiteist teile meeldib enim? mispärast? Missugune ülesanne oli rahvavalgustuslikul jutukirjandusel? Iseloomustage „Rehepappide“ tegelasi, võrreldes neid teineteisega! Missugune tendents on jutul „Rehepapid“? Mida õpetab jutuke „Joobnud talupoeg“? Missugused ühised motiivid esinevad „Joobnud talupojas“ ja jandis „Pärmi Jaagu unenägu“? Missugune ülesanne on Holtzi loodusekirjeldustel? Missuguseid kõnekujundeid leidub esitatud jutunäiteis? Õppida tähtsamad **kõnekujundid!**

---

¹⁾ Fr. Tuglas, „Lühike eesti kirjanduslugu“, lk. 29.

II. EELROMANTILINE KIRJANDUS.

1816. ja 1819. a. vabanesid eesti talupojad pärisorjusest. Kuid igatsetud priius ei andnud talurahvale loodetud kergendusi. Talupoeg sai küll isiklikult priiks, aga ta oli maata ja varanduseta. Ta pidi mõisnikku edasi orjama, et endale ülalpidamist hankida. Seepärast ei tekitanud priikslaskmine erilist vaimustust.

Talupoegade olukord oli teoorjuse esimesil aastakümneil niivõrd raske, et meeleheitel tehti mitmeid katseid sellest pääsemiseks. Korraldati massilisi vastuhakkamisi, mis veriselt maha suruti, võeti osa usulisest liikumisest ja rännati töötatud „Kaananimaaale“ — Sise-Venemaale ja Krimmi. Kuid hoolimata kõigist raskusist püüdsid agaramad talupojad endile varandust koguda ja oma lastele suuremat haridust anda. Sellega nad rajasid esimesi eeldusi eestlaste vaimseks virgumiseks.

Eelromantism väliskirjanduses. Juba XVIII sajandi teisel poolel pääses Lääne-Euroopas võidule romantiline kirjandusvool, mis juhtis peatähelepanu inimese sisemaailmale, tema tundmustele. Selle eelkäijana tärkas Inglismaal tundeline, nn. sentimentalistlik kirjandus, milles kujutati kaasakiskuvalt, pisarateni liigutavas toonis lihtsete inimeste kannatusrikast elu.

Eelromantilise kirjanduse iseloomulikumaks küljeks oli mineviku idealiseerimine. Vaimustusega ülistati rahvaste „kuldset“ muinasaega. Rahvaste mineviku tundmaõppimiseks koguti vanavara, eriti rahvaluulet. Rahvalaulude väljaandjana sai suure tunnustuse osaliseks sakslane Johann Gottfried Herder. Tema sulest ilmus a. 1778 kaheköiteline valimik kogu maailma rahvaste muistseid laule „Rahvaste hääled lauludes“. See kogu sisaldas ka 8 eesti rahvalaulu.

Muinsuseharrastusi Eestis. Herderi äratav eeskuju andis siinseile eestisõbralikele saksa soost haridustegelasele nn. estofiilidele tõuke eesti rahvaluule, kirjanduse ja keele uurimiseks. Siinseist

väljapaistvamaist tegelasist oli kõige enam haaratud muinsusehar-
rastusist Pärnu pastor Johann Heinrich Rosenplänter. Oma
üleskutsetega ta õhutas kõiki tähtsamaid kiriku- ja koolitegelasi
eesti keelt ja kirjandust uurima ning rahvaluulet koguma. Rosen-
plänteri poolt algatatud vanavara uurimise mõte innustas mitmeid
haritlasi tööle. Uurimistöode ja kogutud materjali avaldamiseks
hakkas Rosenplänter välja andma teaduslikku ajakirja „Bei-
träge“, mis ilmus kahekümnes vihus a. 1813—1832. Selle
ajakirjaga tekitati sakslaste ringkonnis huvi ja lugupidamist eesti
keele ja kirjanduse vastu. Ajakirja ümber olid koondunud kõik
selle aja tähtsamad vaimsed jõud, nagu Kr. J. Peterson, Ah-
rens, Masing, Hupel, Knüppfer, Schultz-
Bertram jt.

Pärast ajakirja „Beiträge“ seismajäämist kujunes folklorist-
like harrastuste keskuseks Õpetatud Eesti Selts, mis
asutati 1838. a. Seltsi korraldusel koguti kavakindlalt rahva-
laule, uuriti eesti keelt ning kirjandust. Siin tärkas ka „Kalevi-
poja“ koostamise idee.

O. W. Masing kirjamehena.

Läinud sajandi alguse kirjameestest saab kõige populaarse-
maks kirikuõpetaja Otto Wilhelm Masing (1763—
1832). Tema teoseist äratas laialdast huvi rahvavalgustuslik jutu-
raamat „Pühapäeva Vahhelugemised“ (1818),
mis sisaldas põnevaid lugusid kaugeist maist ja nende elanikest.
Masingu rahvaraamat oma huvitavate lugemispaladega oli palju-
loetav. „Mõju, mida see raamat rahva seas tegi, oli väga suur.
Igalt poolt sai Masing kiidukirjasid koolmeistritelt ja enam haritud
talupoegadelt.“¹⁾

Ülemaalse kirjanikukuulsuse tõi O. W. Masingule tema poolt
toimetatud ajaleht „Ma - r a h v a N ä d d a l a - L e h t“ (1821
—1825). Seal esines sõnumeid kodu- ja välismaalt, jutukesi, luu-
letusi ja vanasõnu.

Rahvamees O. W. Masing oskas tabada lugejate maitset oma
nädalalehes ning neile pakkuda meelepärast ja kasulikku ajaviidet.
Eriti paelus lugejaid ladus keel ja ilmekas väljen-

¹⁾ K. A. Hermann, „Eesti Kirjanduse ajalugu“, lk. 103.

dusviis. Kuid kõige selle juures puudus ta ilukirjanduslikes tooteis sügavam kunstiline elamus.

„Maarahva Nädalalehes“ ja muis väljaandeis tarvitas Masing uuendatud, hääldamisele kohandatud kirjaviisi. Nii ta võttis tarvitusele õ-tähe (kõik, õhto, võikjad 'varemed'), rõhumärgiga eraldas lühikest konsonanti pikast (murre on südames ja múrre on keeles) jm. Ühtlasi ta rikastas eesti kirjakeelt sõnavaraliselt ja tarvitas oma töis ohtrasti rahvakeelseid kõnekäände.

Esitame näitena algussalmi O. W. Masingu üldtuntud valmist „Päts“, mis ilmus 1821. a. Selle luuletuse on ta loonud saksa kirjaniku Gellerti laulu eeskujul. Valm on kirjutatud lihtsas ja rahvalikus keeles, kuid lamedas ja kulunud stiilis.

Päts.

(Üks mõistjut.)

Wendre metsas Berno maal
lasti wana farru mahha;
pojad jäiwad emmast mahha,
wõdeti, widi turrule,
Berno linna kaubale.
Juhtus karrotantsitaja
parrajast seäl ollema,
ja ta wanna tantsifarru
ram¹⁾ ja wanna ollema.
Se siis õstis karropojad
õppetäs neid istuma,

fubbaraga tantsima,
ja mõnda tempu teggema.
Ummetid kõik kätte antud,
rõngad ninna sõõrme pantud,
lätsid perremehhega,
mõda maad siis tantsima;
ja, et mõistsid tantsu lüa,
olli perremehhel süa,
kes kui rängast wõttis wina,
waestel liaft teggi pina . . .

Ülesanne 3. Jälgige Masingu keelt! Mispoolest erineb see kirjakeelest? Missugused murdelised jooned leiduvad ta keeles? Misparast on laul „Päts“ üldtuntuks saanud?

Kristian Jaak Peterson luuletajana.

Eesti esimene suurlüürik Kristian Jaak Peterson sündis 2. märtsil 1801. a. Riias. Alghariduse omandas ta kiriku- ja kreiskoolis. Saadud rahalise toetuse varal lõpetas ta Riia gümnaasiumi ja õppis lühikest aega Tartu ülikoolis usuteadust.

Elurõõmus ja patriootlik Kristian Jaak Peterson armastas soojalt ja hellasti oma kodumaad ja vanemaid. Tal oli „usku enese, oma rahva ja keele tulevikku — sel ajal, kui säärast usku veel kellelgi ei olnud“²⁾. Oma tulise ja julge iseloomu tõttu julges ta eesti

¹⁾ ram = ramb, jõuetu.

²⁾ G. Suits, „Meie esimene luuletaja“ teoses „Võitluspäevil“, 1905.

talutaadi riideis käia Riia tänavail, sellega tekitades Riia sakslaste seas pahameelt ja kaotades oma paremad sõbrad.

Raske ning üle jõu käiv töö ja kurnav tiisikushaigus murdsid ülekeeva noorluuletaja tervise. Ta suri kahekümneühe-aastasena 23. juulil 1822. a. ja maeti Riia Jakobi koguduse surnuaiale.

Oma kunstiväärtusliku luuletoodangu on Peterson kirjutanud 1818. a. Riias ja 1819. a. Tartus. Sisult ja vormilt jagunevad ta luuletused kahte ossa: 1) oodid ja 2) karjastelaulud ehk pastoraalid.

Tulihingeline poet Kr. J. Peterson, olles lugenud kreeka, rooma ning saksa lüürikute kõrgelennulisi oode, asus ise looma oma noorus-energia külluses kiituselaule Jumalast, inimvaimust ja loodusest. Luuletamisel ei piiranud teda, nagu eelkäijaid kirjanikke, moraalireeglid ja õpetuse kitsad raamid, vaid ta luuletas vabalt, et aga oma pakitsevat elamust ja meeolude tormilist sise-liigutust sõnastada. Valgusallikana tahtis ta laulda oma maha-jäetud maarahvale.

Kr. J. Peterson.

Laulja.

Nii kui vahuse jõe
Mürisevad lained,
Mis kalju pealta
Langevad oru sisse:
Nii kui taeva pikne
Mustade pilvede alla
Hirmsasti kärgatab:
Nõnda on jooksmas laulu
Ilus tuline oja.

Nii kui valguse-allikas,
Seisab austud laulja
Oma vendade keskeella.
Kärgatab pikne,
Ja metsad on vait:
Laulja on tõstamas
Oma hääle, valamas
Suusta laulu kastet,
Ja tema ümber,
Vait kui mere kaljud
Rahvad on kuulemaies.

Lennukas ood „Kuu“ algab usutlevate ja kahtlevate tunderõhuliste küsilausetega. Kas maakeelne luule tõesti peab külmuma karedas kliimas nagu lõunamaa mirdike? Kas eesti keel luulekandlil ei suuda sisendada igavikuhelinaid? Nooruslik luuletaja igatseb ülistada taevatähti ning kuu kuma ja otsida vaimus Jumala vägevust.

K u u.

Kas lauluallikas
Külmas põhjatuules
Minu rahva meelese
Oma kastet ei vala?

Kui siin lumises põhjas
Ilusa lõhnaga mirdike
Viluses kaljuorus
Ei või õitseda kaunisti;
Kas siis meie maa keel,
Mis kui tasane ojake
Oma ilu tundmata
Läbi heinamaa sinise
Taeva kullases tules
Rahuga on jooksemas,
Ja toreda häälega,
Oma rammu tundmata,
Taeva müristamisega
Kui meri on hüüdmas;

Kas siis selle maa keel
Laulutules ei või

Taevani tõustes üles
Igavikku endale otsida?

Siis ma võtan teid,
Selge, sinise taeva
Tähed, maa pealt
Kõrge isamaa poole
Rõõmuga vaadates, laulda;
Siis ma laulan sind,
Öökuningas, kuu,
Kes sa pilvede sülesta,
Nii kui pungasta lilleke
Lõbusa valge palgega
Üles tõused taeva all,
Kus tulised tähed
Maha on langemas
Sinu eest musta,
Pimeda udu sisse.

Nõnda, inimeste vaim!
Oled sa udus ujumas,
Kui su mõte on otsimas
Jumalat tähtede alta.

Kr. J. Peterson tarvitab oma ülevate ja paatoslike oodide sõnastamisel omapärast keelt ja väljendusviisi. Laused on keerukad, ebatavalise sõnajärjestuse ja mitmete perioodidega. Rütmi- lised lauluread vahelduvad vabamõõduliste värssidega.

Oma idüllilistes karjase lauludes on Peterson püüdnud jäljendada eesti rahvalaulude vormi.

Kõrgeandelise noorlauliku pateetilised oodid osutasid esimesena eesti keele kunstilisi väärtusi. Kahjuks ei pääsenud Kr. J. Petersoni laulud kohe trükki, mistõttu nad ei saanud mõju avaldada selleaegsele luuletoodangule.

Ülesanne 4. Öppige ood „Laulja“ pähe! Leidke võrdlusi sellest oodist! Nimetage näiteid epiteetide ja metafooride kohta oodist „Kuu“! Missugused vanad käändelõpud esinevad Kr. J. Petersoni luules? Koostage oodi „Kuu“ kava ja nimetage, millised kontrastsed ja võrdlevad pildid selles leiduvad! Öppida **kõnekujundid** ja **ood**!

Mannteuffel ja Suve Jaan.

19. sajandi 20-ndail aastail tekib seisak meie kirjanduses. Möödub kümnekond aastat, millal ei ilmu ühtki ilmliku sisuga raamatut peale kalendrite. Alles 30-ndate aastate lõpul võib tähele panna raamatutoodangu kiiret elavnemist.

Mannteuffeli jutud. 1838. a. ilmus aadlisoost kirjamehe krahv Peter Mannteuffeli sulest sümpaatne juturaamat „Aiavite peergo valgussel“. Mannteuffeli koostatud ajaviiteraamat, sisaldades valme ja pikema realistliku jutustuse meie rahva elust-olust, võitis lühikese aja jooksul laialdase tähelepanu rahva seas. Seda raamatut osteti niivõrd palju, et aasta pärast anti välja teine trükk. Nii elava vastuvõtu osaliseks polnud ükski eesti juturaamat varemini saanud.

1839. a. saatis krahv Mannteuffel rahva sekka oma teise — karskussisulise raamatu „Villem Navi ello-päeva d“. Eessõnas kirjutab autor: „Ma ollen teie aiavite eest murret kannud; nüüd ma teie kasso püan. . . On võõra ma rahvas pöörnud ja vina mahha jätnud, miks siis meist ka ei saaks õiged ja targad innimesed.“ Kuid rahvas ei hinnanud seda raamatut nii kõrgesti kui Mannteuffeli esimest teost. See osutab, et selleaegne eesti lugejaskond otsis juturaamatust enam meelelahutust kui tulusat õpetust.

Mannteuffeli väljendusviis on selgejooneline ja keel rahvapäraselt lihtne. Arvatakse, et Mannteuffeli käsikirju keeleliselt on parandanud Kadrina pastor A. Knüpffer.

Sentimentalistliku kirjanduse algus. Sentimentalism algab meie kirjanduses Jenoveva, Hirlanda ja Kriseldise hlearmsate lugude tõlkimisega eesti keelde. Neid südantliigutavaid jutukesi süütult kannatanud tegelastest eestindasid kösterkoolmeistrid. Lihtsemeelse rahva seas said Hirlanda ja Jenoveva lood haruldaselt populaarseks. Pisarsilmil tundsid lugejad kaasa jutu-tegelaste õnnetule ja kannatusrikkale saatusele. Juba algupärase-

maid ja eesti oludega kohandatud sentimentalistlikke jutte kirjutas Suve Jaan.

Suve Jaani sentimentalistlikud jutud. Kirjamees Suve Jaan, kodanliku nimega Johann Sommer (1777—1851), oli vene keele õpetaja Rakvere ja Pärnu kreiskoolis. Ta on kirjutanud kaks pikemat sentimentalistlikku juttu „Venne südda ja Venne hing“ (1841) ja „Luige Laus“ (1843), kasutades seejuures eeskujuks vene sentimentalistlikke rahvaraamatuid. Rahvaraamatus „Vene süda ja vene hing“ kirjeldatakse Vene-Prantsuse sõda. Autor pühendab selle teose „Sure ja auuliko hooste väe Kindralile“.

Suve Jaani teises teoses „Luige Laos“ (1843) kujutatakse eesti vahvat, ennastsalgavat ja ohvrimeelset sõjasangarit, keda kõik imestlevad ja aukartuses ülistavad. Üksiksündmused, milledes jutustatakse teose peategelase vägitöödest, on väheusutavad, aga pisarateni liigutavad. Raamatu huvitavama osa moodustavad tegelaste meeoleolupildid, lahingustseenid ja loodusekirjeldused.

Keelelt ja stiililt on „Luige Laos“ parimaid selle aja kirjandusteoste hulgas. Jutu väljendusviis on kujundirikas ja ilmekas.

Näiteid „Luige Laosest“ 1843.

1.

Wanna Luit istus pimmedas toas, kui wanna waim, ning sojendas omma külmi käsja kolde äres. Temma paljas pea ja temma pitt walge habbe läikisid kui kõddo pu pimmedas... Wanna Luit istus weel hulga aega omma paiga peal, suur tühhi ja kolle tubba ja temma seggased mõtted ollid temma seltsimehhed. Siin, mõtles ta isfienneses, ollen ma omma lapsse, poisit ning ta mehhe põlwe ellanud, ollen siin rõmo ning ta kurvastuse päiwi näinud, agga ni raske pole mo südda weel olnud, kui ta nüid on. Voeg, poeg, sinna juhhatad mind üht rasket ja werrist teed minnema, ütles ta taasjase hälega ja ohkas raskest. Temma aeg läts iggawaks, ta tõusis ülles ja läts õue; õhto läts jo pimmedaks, süggifene tuul lahjutas ta pitka walge habbeme laiiale, paksud pilwed käisid taewa al, ja üks taarnas lendas temma toa kattuse peale. Se ei to mulle head, ütles wannamees, läts tupppe, lütkas toa ufse finni ja panni pibo peale tuld, agga se ei maitšnud; ta heitis sāngi põhkude peale, agga hund ei tulnud temma filmi.

Tuul läks ifka tangemats ja merri ülleannetomats; päwa-tähhe wiimane punna kustus õhto pool taewas; paksud pilwed katsid taewast kui musta linnaga finni; pimme õ laotas kui kurri faarnas ommad mustad tiwad wuhhinal ülle merre ja upputas fõid omma pimmeduse sisse ärra. Ei olnud tähhekest taewas nähha, fange torm katsus omma rammu, merri paisus ja laenetas hirm-faste, ja üks ferge illus sõalaew lendas õ pimmeduse ja fess laenete huffatuse wahhelt kui üks merrelind wallidaste eddasi...

Seddawisi wennis se pitt ja pimme õ hirmo ja kartuse sees möda. Waesed, õnnetomad laewamehhed, märjad ning külmad kui kallad, otasid wärrifedes koitu...

Ülesanne 5. Kirjutage „Luige Laosest“ mõni ilusam katkend nüüdiskeeles kirjandusloo vihikusse! Leidke näiteid võrdluste ja metafooride kohta ning hinnake neid!

Friedrich Robert Faehlmann.

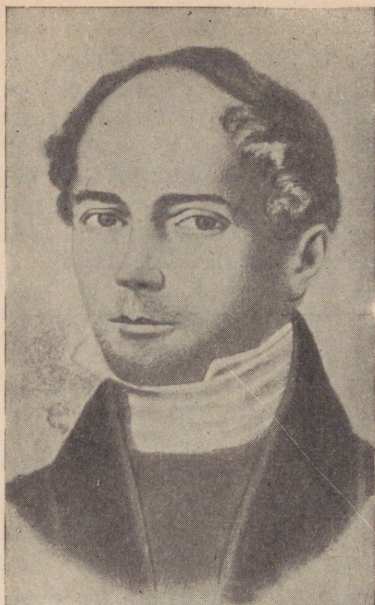
Eelärkamisaja silmapaistev eesti soost tegelane Friedrich Robert Faehlmann sündis Järvamaal Hao mõisas 20. dets. 1798. Ta õppis esialgu Rakvere elementaar- ja kreiskoolis, hiljem Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis, kus ta lõpetas arstiteaduskonna. Meheaastail oli ta Tartus tegev arstina ja agara rahvustegelasena. Faehlmann suri a. 1850 ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule.

Faehlmanni kirjanduslik looming pole ulatuselt suur, kuid sellest hoolimata on need vähesed tooted suure väärtusega selle aja kirjanduses.

Kõigepealt vääriwad tähelepanu tema luuletused. Faehlmanni loodud on vaimulik ood „Suur on, Jummal, su ramm“, epigrammid ja dialoogiline luuletus „Piibu jutt“. Ta laulud on eriti väljapaistvad värsitehniliselt. Nad on kirjutatud klassikalise luule eeskujul korrapärases värsimõõdus.

Faehlmanni rahvavalgustuslikust toodangust on tuntuks saanud neli lühijuttu: „Tühi jutt, tühi lori“, „Kriibus-Kraabus“, „Kalendritegija kimbus“ ja „Vilets“, mis ilmusid maarahva kalendreis (1842—50). Nimetatud jutud, mis olid kirjutatud ladusas ja voolavas stiilis, äratasid laialdast tähelepanu.

Peale eestikeelsete luuletuste ja lühijuttude kirjutas Faehlmann saksakeelseid töid rahvaluule alal. Ta algatas „Kalevi-

Faehlmann

poja" koostamise mõtte ja tegi eeltöid selle teostamiseks. Varajase surma tõttu suutis ta ainult rajada kangelasloo põhisündmustiku, sellegi saksakeelse referaadi näol.

Rahvaluuletooteina sõnastas Fr. R. Faehlmann kaheksa muistendit, nagu „Koit ja Hämarik“, „Loomine“, „Emajõe sünd“, „Vanemuise laul“ jt. Need kunstikaunid saksakeelsed müüdid äratasid huvi eesti rahvaluule vastu laiemais ringkonnis. Kuid kahjuks leidub eesti rahvaluule ainekku neis muistendeis võrdlemisi vähe, sest Faehlmann on oma müüdid loonud võõrsilt, eriti Soomest laenatud aineil.

Faehlmanni luule- ja jututoodang moodustab kunstiväärtuslikuma osa meie vanemas kirjanduses. Nii kindlakujulise värsimööduga ja hea stiiliga luuletusi, nagu Faehlmann kirjutas, pole enne teda ükski eesti kirjanik loonud. Samuti tuleb Faehlmanni kõrgesti hinnata „Kalevipoja“ algatajana ja müütide loojana.

Vaimulik ood.

Suur on, Jumal, su ramm; suurem su helde meel.
Pikse marude hirm karistab patuseid,
Aga Jumala heldust
Kiidab taevas ja mets ja nurm.

Rõõm on põlanud mind. Üksi ma nutaksin,
Kui ei mälestus veel, lootus ei tõstaks mind.
Taevas naeratab lootust
Aga mälestust mets ja nurm.

Tere mõnigi paik, armas ja kallis mul,
Kus ma mõnigi kord õnnega viibisin,
Kuulsin ööbiku laulu,
Kala mängimist vaatasin.

Tule tagasi veel — tagasi tule veel
Õnnis õnnelik aeg kõige su rõõmuga —
Silmapilkude vastu
Eluaja ma annaksin.

Lootus, Jumala täht, sinna sa kutsud mind,
Kuhu mõni ju läks rõõmuga hõisates:
„Tere! näen ma sind jälle,
Tere õnnistud isamaa!“

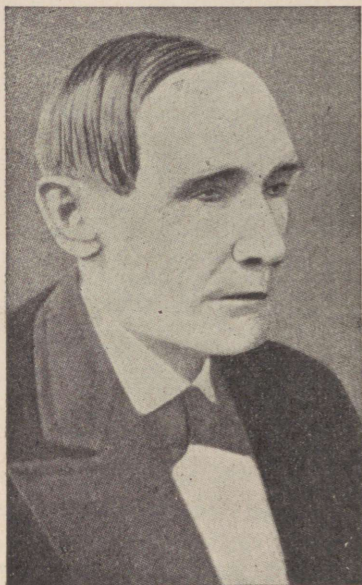
Ülesanne 6. Missugune peamõte väljendub Faehlmanni vaimulikuse oodis? Missugused pöördõnalised metafoorid, sõnakordused ja tunderõhulised hüüdlauseid esinevad Faehlmanni oodis? Mispooldest erineb Faehlmanni ood Kr. J. Petersoni omist?

Friedrich Reinhold Kreutzwald.

„Kalevipoja“ koostaja Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis 14. dets. 1803. a. Virumaal Jõepere mõisas. Oma lapsepõlve veetis ta Kaarli mõisas, kus teda huvitasid Kotlepi jutustatud lood Kalevipojast. Nagu Faehlmann, nii omandas Kreutzwaldki alghariduse Rakvere elementaar- ja kreiskoolis. Tosinate kaupa kuulis ta vanu rahvajutte toapoiss Jakob Fischerilt Ohulepa mõisas Harjumaal. Lõpetanud Tartu ülikooli arstiteaduskonna, asus Kreutzwald a. 1833 Võrru linnaarsti kohale. Võrus töötas ta arstina 44 aastat, pühendades vabad hetked kirjanduslikule loominguks ja olles kirjavahetuses paljude kirjanike ja õpetlastega, muu hulgas ka Koidulaga. Lauluisa Kreutzwald suri 13. aug. 1882. a. ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule.

Rahvavalgustuslik kirjandus. Jätkates senist kirjanduslikku traditsiooni kirjutas Kreutzwald rea õpetlikke rahvaraamatuid vastavate saksakeelsete teoste eeskujul. A. 1840 ilmus tema sulest tõlkelaenuline raamat „Viinakatk“, millega ta propageeris karskumõtet. Edasi avaldas ta õpetliku sisuga kalendrijutte „Maarahva Kasulises Kalendris“. Noorsoole tõlkis Kreutzwald „Reinovadder Rebbase“ ja „Kilplased“

(1857). Eriti rõhutas ta õpetlikkust rahvaraamatus „Sipelgas“ (I—II, 1843—61). Selle teose moto on iseloomustav kogu Kreutzwaldi rahvalgustuslikule kirjandusele: „Mine sipelga juurde, sina laisk, vaata tema majapidamist ja õpi!“

J. H. Kreutzwald

Puht-ilukirjandusliku teosena ilmus Kreutzwaldilt romantiline jutustus „Paar sammokest rändamise teed“ (1853). See eelärkamisaegne kunstilise jutustus on ainult osaliselt algupärane.

„Kalevipoeg“. Kreutzwaldi elutööks oli eesti kangelasloo „Kalevipoeg“ koostamine. Talle usaldati see töö pärast Faehlmanni surma 1850. a. Kreutzwald töötas siin suure hoole ja armastusega. Juba kolme aasta pärast valmis „Kalevipoeg“ esialgsel kujul. Kuid sellega ei jäänud Kreutzwald rahule, ta kogus lisamaterjali ja töötas esialgse kangelasloo ümber.

A. 1857 hakkas „Kalevipoeg“ — „Üks ennemuistene Eesti jut“ ühes saksakeelse tõlkega ilmuma Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes. „Kalevipoja“ esimese ande ilmumine oli suursündmuseks meie kirjanduses.

„Kunagi polnud mind mu nooruses mõni teine teos nii haaranud ja elektriseerinud kui need esimesed laulud „Kalevipojast“,“ kirjutas Jakob Hurt. „Emakeele magusad kõlad, armastatud kodumaa helid ja imekaunid mälestused kuldsest lapsepõlvest, omapärased mõtted ja kujud, rahvapärane vorm ja kunstiline kompositsioon, — kõik see mõjus minusse vallutades ja kodus nõialossi uuesti tekkinud rahvakangelase ümber.“

1861. a. ilmusid kangelasloo viimased laulud ja a. 1862 anti välja terve „Kalevipoja“ puht-eestikeelne trükk Kuopios. Lugulaul koosnes 20 loost, kogusummas 19 047 värstist.

Eesti raamatu 400. juubeliaastal (1935) ilmus „Kalevipoeg“ illustreeritud.

„Kalevipoeg“ põhineb osalt eesti rahvaluulel, osalt on aga Kreutzwaldi enda loodud. See kahepalgeline teos, hoolimata sellest, et ta evib tähelepanuvaid puudusi sisus ja vormis, on avaldanud suurt mõju meie ärkamisaegsesse kirjandusse. „Kalevipoja“ tõukel hakati rahvaluule aineid ja vormivahendeid kasutama kunstlühikeses ja eesti minevikku käsitlema ajaloolises jututodangus. See teos virgutab ja äratab ka eestlaste rahvuslikku iseteadvust.

„Kalevipoeg“ on eesti nime tutvustanud paljudes maades. Ta jääb meie esimeseks suurimaks ilukirjanduslikuks teoseks, mille tähtsus ei kahane aegade kuludes.

Katkend „Kalevipoja“ kolmandast loost.

Noorem venda, vennikene
Kalevite kallim poega,
Lese leina lepitaja,
Kurvastuse kustutaja
Oli mõtteid teise teele,
Arvamisi iserada
Lendamaie läkitanud.
Kallis kangemehe poega
Nõnda mõtteid mõlguteli:
„Tänaseida toimetusi
Ära viska homse varna!
Igal päeval omad ikked,
Tunnil omad toimetused,

Murekoorma muljutused,
Omad soovimuste sõuded.
Tahad tunnist tulu saada,
Õnnekesta õngitseda,
Ära võta aega viita,
Kauemini veel kõhelda.
Kürel käivad õnne sammud,
Viitjal viisi viletsusta,
Kõhelejal kuusi koormat,
Seitse salasõlmitusta.“

Kalli eide kadumine
Kurvastas mehe meeleast,

Kalevipoeg.

Üks ennemuistene Eesti jut.

Kahesünnese laulus.

Ruupia linnas, Soome maal,
Trükitud V. Kaban'i ja V. Kirjanega 1862.

„Kalevipoja“ tiitelheht.

Kurnas südant murekoorem.
 Kui nüüd vennad kahekesi
 Sängis keha sirutasid,
 Siisap tõttas noorem poega
 Üle läve ukse ette,
 Kargas kergelt üle muru,
 Veeres virgalt vainiulle,
 Seal aga sammu seisatelles
 Käänas siis isa kalmule.

Kalevite kallim poega
 Astub isa haa peale,
 Istub kalmukünka peale,
 Kurba südant kergitama.

Isa hauasta küsima:
 „Kes see liigub peale liiva,
 Kes see astub peale haa?
 Sõmer kukub silma peale,
 Kruusa langeb kulmudelle.“

Poega mõistab, kostab vastu:
 „Noorem poega, poisikene,

Seep see liigub peale liiva,
 Seep see astub peale haa,
 Istub mure muljutusel
 Kadund isa kalmukünkal.
 Tõuse üles, taadikene!
 Ärka üles, isakene!
 Tule teeda näitamaie,
 Kuhu eideke kadunud!“

Isa kostab mätta alta,
 Taati kalmusta kõneleb,
 Mulla alta tõstab hääle:
 „Ei või tõusta, ei ärata!
 Kalju rõhub peale rinna,
 Kivi raske peale keha;
 Kulmu katvad kullerkupud,
 Silmi katvad sinililled,
 Punalilled palgeida.
 Tuuled juhtigu sul teeda,
 Õhud õrnad õpetagu,
 Taeva tähed andku tarkust!“

Peale „Kalevipoja“ andis Kreutzwald väljā muinasjutukogu „Eestirahva Ennemuistessed Jutud“. Kogu sisaldab hulga pikemaid muinasjutte ja muistendeid, nagu „Vaeselapse käsikivi“, „Helde puuraiuja“, „Kergejalgne kuningatütar“ ja palju teisi. Kreutzwaldi muinasjutud on samuti nagu Faehlmanni omadki autori poolt täiendatud ja ilustatud.

Lüürilisi luuletusi. Kreutzwaldilt on ilmunud kaks lüüriliste laulude kogu „Angervaksad“ (1861) ja „Virulaulikulaulud“ (1865). Mõlemad luuletuskogud sisaldavad peamiselt tõlkeid. Ainult üksikud Kreutzwaldi laulud on algupärased.

Laulus „Virulaulik“ ülistab Kreutzwald luuletaja kutsu- ja ülesannet. See algupärane luuletus on ideerikas ja vormilt täiuslik.

Virulaulik.

Kellel' taevas kallist kinki,
 Lausa lauluannet annud,
 Mõisterikkust pähe pannud,
 Seda istutagem pinki
 Pajataja laua taha,
 Et ta laulu lahutelles,
 Õilmekesi otsutelles

Lepitaks maailmas paha.
 Laulu loodi siia ilma
 Inimeste laste iluks!
 Läheb elutuul meil viluks,
 Tõstkem taeva poole silma,
 Vaatkem sätendavat karja:
 Päike, kuu ja taevatähed —

Need'ap Looja laululehed
Kosutavad laulja sarja.
Kes, kas päeval, keskel ööl
Taevakirja tähendelles,
Murevaeva vähendelles

Troostiks tuleb meile töö!
See on sündind õnnekaimu,
Keda Jumal ehitanud,
Ilma peale lehitanud
Sütitama meie vaimu.

Loodust kirjeldab Kreutzwald meeleolurikkas luuletuses „Ma teretan sind, hommik“, mis on tõlgitud saksa keelest. Edasi käsitleb autor väljarändamise küsimust lauludes „Väljarändajatele“ ja „Üks laul kullamaalt“. Kreutzwald kui tõsine isamaalane manitseb rahvast jääma kodumaale. Jõuliselt õhutab ta rahvuslikku tunnet Hauffi järgi loodud oodis „Priiusele“, lõpetades selle tunderõhuliselt: „Oh viibi veel, et sinu kotkatiivad ka vaimukütked eesti rahvalt viivad!“ Tema luuletuste hulgas leidub ka kurvatoonilisi laule.

Kreutzwaldi lüürika on mõtterikas ja vormikindel. Sellest said äratust selleaegsed noorluuletajad — Koidula, Kuhlbars ja Veske.

Peale lüüriliste laulude koostas Kreutzwald eepilisi luuletoteid, milledest on tähtsaim lüürilis-epiline poem „Lembitu“. Seegi töö on osalt tõkelaenuline. Luuletoodangus nõudis Kreutzwald kindlat värsimõotu, head keelt, kunstilist stiili ja puhtaid riime. Kuigi ta ise suutis vähe algupärast luua, õhutas ta seda enam oma järglasi kunstiväärtuslikke laule sepitsema.

Kreutzwald oli meie esimene haritum ja peenemaitsemisem kirjanik. Oma õpetlike raamatutega valgustas ta rahvast ja algatas „Kalevipojaga“ uue ajastu eesti kirjanduslikus ja kultuurilises elus.

Ülesanne 7. Tuletage üldjoonis meelde, missuguseid puudusi ja väärtusi evib „Kalevipoeg“! Käsitlege luuletuse „Viru laulik“ ideestikku! Määrake selle laulu värsimõõt ja riimid! Kuivõrd kasutab Kreutzwald oma lüürikas alliteratsiooni ja assonantsi? Kumb külg on tema luules esikohal, kas mõtteline või tundmuslik?

Johann Voldemar Jannsen.

Rahvakirjanik Johann Voldemar Jannsen sündis Vana-Vändra mõisa veskis 1819. a., „kui eesti rahva priius oli 40 päeva vana“. Kaotanud varakult oma isa, jäi ta ema kasvatada, kes pändas talle elurõõmsuse, huumori ja jutustamisande. Jannsen kui

iseõppinud laulu- ja muusikamees valiti a. 1838 Väandra kõsterkoolmeistriks. Otsides lähedamaid võimalusi kirjanduslikuks tegevuseks siirdus Jannsen 1850. a. Pärnu, kus ta 1857. a. hakkas toimetama „Pärnu Postimeest“, eesti esimest suuremat ajalehte. Kuid ka Pärnu olud osutusid kitsaks ja Jannsen asus Tartu, et teostada oma rahvuslikku missiooni. Ta toimetas Tartus ülemaalist ajalehte „Eesti Postimees“, mille lugejate arv ulatus peagu 3000-ni. Jannseni suurimaks ettevõtteks oli esimese ülemaalise laulupeo korraldamine a. 1869, mis õnnestus üleootuste hästi. Kümme viimast eluaastat veetis Jannsen halvatuna. Ta suri 1890. a. ja sängitati Tartu Maarja kalmistule.

J. W. Jannsen

Jannseni kirjandustooted.

Laulud. Pärnu Ülejõel andis Jannsen välja laulmise otstarbel ilmlike laulude kogu „Eesti laulik. 125 uut laulo neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad“ (1860). Nende laulude viisid ilmusid järgneval aastal Jannseni noodiraamatus „120

uut laulovisi“. Jannsen laenas niihästi laulusõnad kui ka viisid Saksast. Esimese laulupeo puhul ilmusid temalt laulud ühes viisidega „Eestirahva 50-aastase Jubelipiddo-Laulud Tartu Vannemuine-seltsist väljaantud“ (1869). Selles laulukogus on ülekaalus vaimulikud laulud, milledest mitmed on üldtuntud, nagu „Kõik taevad laulvad Jehovale kitust“, „Sionis kõik vahid hüüdvad“ jt. Ilmlikest laulest on tähelepandavaim „Moissaama, moön ja rööm“, mille ta koostas soome-rootsi luuletaja Runebergi laulu „Maamme“ („Meie maa“) eeskujul ja laenas heli-

looja F. Pacius'elt viisi. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ on Jannseni loodud luuletustest kõige õnnestunum ja ideerikkam.

Jannseni luuletused on keelelt ja värsitehniliselt konarlikud. Neis puudub sügavam tundmus ja lüüriline elamus. Riimidena kasutatakse tema lauludes peamiselt muutelõppe, nagu: **-nud, -da, -gu, -ni** jne.

Vähese väärtusega on ka Jannseni näitemängud, mis on loodud sama asja armastusliku huviga nagu tema laulud. Need kergesisulised jandid — „Pärmi Jaagu unenägu“, „Miljonär vangis ehk kihlvedu 5000 rubla pääle“ ja „Tuhalabida valitsus“ — on kirjutatud vastavate saksakeelsete näidendite järgi.

Jutud. Jannseni lemmikalaks oli jutukirjandus, siin ta saavutas hinnatavaid tagajärgi oma hea jutustamisoskuse ja rahvaliku väljendusviisiga. Tema eeskujuks oli saksa rahvakirjanik Horn, kelle töid ta eestindas.

Jannseni jutud ilmusid rahvaraamatus „Sannumetoja“ (1848—1860) ja jutukogus „Püssipappa essimessed külla - Juttud rahvale“. Peale nimetatud raamatute leidus ta jutukesti „Postimehe“ veergudel ja lisades. Kogusummas on Jannsen kirjutanud **224** juttu, millest suurim osa on tõlgitud Horni juturaamatute järgi. Tema algupäraste toodete hulka kuuluvad sellised üldtuntud jutud, nagu „Maatargad“ ja „Uus variser“.

Jannseni ulatuslikumas algupärases jutus „Uus variser“ kirjutatakse, nagu autor ise tähendab, ühe eesti küla elu-olu. Selle jutu sündmused arenevad ebausutava kiirusega. Teose algul on Korvi küla eeskujulikemaid — külaelanikud on eranditult jumal kartlikud, töökad ja rikkad. Ent kui tuleb sinna kõrtsimehe poeg Jakob Vörk koduväiks, asutab kõrtsi ja meelitab inimesed jooma, siis muutub külarahvas üleöö patuseks, hooletuks ja vaeseks. Jannseni-aegne lugeja pidi küllalt lapsikust omama, et seda kõike tõekspidavalt uskuda.

Jannseni peaülesandeks oli lugejaskonda õpetada ja kõlbliselt kasvatada. Seepärast ta avaldas oma juttude peamõtted õpetustena, kirjutades nad kokkuvõttena teose lõppu. Nii esitab „Uus variser“ põhieena 12 õpetust, „mis paistavad juba jutu seest igalt poolt välja“.

Ülesehituselt jätab „Uus variser“ tervikulise mulje. Peategevus areneb koondatult, kuna kõrvalsündmused puuduvad. Teose sündmustikku elustavad teravad kontrastid, nagu: variserlik Jakob Võrk ja vagatseja Madis Sale, kõrtsita ja kõrtsiga Korvi küla jms.

Jutu peaväärtuseks on ladus keel ja piltlik väljendusviis. Eriti tõstavad „Uue variseri“ kujukust ja pildirikkust rahvapärased võrdlused ja metafoorid, milledele on omane sageli humoristlik värving.

Jannseni rohkearvuline jututoodang moodustab hariastme eesti proosa arengus XIX sajandi keskpaiku. Tema juttudega pääses eesti kirjandusse pildirikas ja rahvapäraselt lihtne väljendusviis. Samuti leidis eesti külaelu esmakordselt laialatavalikumat käsitelu tema teoseis. Seega algatas Jannsen meie külajutu.

Rahva õpetamine ja kasvatamine oli Jannseni elutöök. Selle eesmärgiga olid kirjutatud tema teosed ja seda väljendavad ka tema põhilused: „Karda Jumalat, austa keisrit, armasta ligimest ja vendi truust ja õiglasest südamest! Eesti mees! jää igas riides ja iga nime all eesti meheks, siis oled aus mees oma rahva ees.“

Näiteks „Uue variseri“ õpetused.

Õpetused, mis sest jutust võiksim võtta, paistavad juba jutu seest igalt poolt välja ja on lühidalt need:

1. Kus kõrts ja viin võõras, on jumalasõna tuttav ja armas, nagu enne Korvil.

2. Kus vähe eksitajaid, seal vähe eksijaid.

3. Saadan ei tule alati saabastes, vaid sagedasti sukis.

4. Ära kiida enne õlut, kui ta täiesti seisnud ja selginud on.

5. Ära usu mitte seda, kes ütleb: „Issand, Issand!“, vaid seda, kes tema tahmist teeb.

6. Ütleb keegi: ma olen su sõber, siis tahab ta midagi, aga tunne ära: armastab ta sind ennast või seda, mis sul on.

7. Paljudel inimestel on lamba nägu ja hundi tegu, aga usk õpetab läbi naha nägema.

8. Liiga palav päike näitab vihma ja ei paista kaua; liiga hülgav vagadus näitab sagedasti, et ta on ainult silmanäo ning otsa peal.

9. Jääkeldri katusel võivad ka lilled kasvada, aga seest on kõik külma jääd täis, nõnda võib ka Ahab, Herodes, Juudas ja Jakob Võrk väga sõnu rääkida, aga süda on röövliauk.

10. Kui kerge on ühel ainsal kelmil mitu hukka ajada, ja kui raske mitmel ühtainust kelmi parandada. Kust see tuleb?

11. Kust jumalasõna kaob, seal hakkavad kõik kurjad kombed nagu seemed sõnniku otsas kasvama.

12. Jumalasõna on õige valgus, õige toit: võta see ära või pane vaka alla, siis on pimedus ja summ lahti.

Olgu sellest tosinast küll. Leiab lugeja ise veel mõne tera, seda parem.

Ülesanne 8. Hinnake Jannseni laulude, näitemängude ja jutude osatähtsust eesti kirjandusloos! Missuguse tendentsiga olid ta tõlkelaenuilised ja algupäraseid jutud sepitsetud? Mida õpetab „Uus variser?“ Õppida **tegelaste karakteristika!**

Tagasivaade eelromantilisele kirjandusele.

Vaadeldud kirjanduslikul perioodil seisab esikohal rahvaalgustuslik jututoodang. Sel ajastul pääseb trükki rida üldtuntud rahvaraamatuid: Masingu „Pühapäeva vahelugemised“, Mannteuffeli „Ajaviide peeru valgusel“, J. Sommeri „Luige Laos“, Jannseni „Püssipapa esimesed külajutud rahvale“, Kreutzwaldi „Viina katk“ jt. Perioodilistest väljaandeist äratavad laialdast tähelepanu nädalalehed: Masingu „Maarahva Nädalaleht“ ja Jannseni „Sõnumitooja“. Mõlemad ajakirjad sisaldavad rohkesti rahvalikke jutte. Lisaks neile ilmuvad sentimentalistlikud tõlketeosed, näit. Jenoveva- ja Hirlanda-lood.

Nagu varasemas ilmlikus kirjanduses, nii langetatakse ka selle ajastu jututoodangus peaarõhk õpetusele ja moraalsele. Juttude kaudu püütakse rahva silmaringi laiendada ja teda sisemiselt kasvatada. Uudisena levib jutustavasse teosesse tugev sentimentaalne toon. Esialgu avaldub see tõlkeis, näit. Jenoveva- ja Hirlanda-lugudes. Hiljem tungib sentimentalism ka algupäraseisse jutustusisse, nagu Suve Jaani ja Jannseni rahvalikesse jutesse. Nende autorite toodangus jõuab eesti õpetlik sentimentalism oma arengu hariastmesse.

Ei saa nimetamata jätta, et sel ajastul õpetlik-sentimentalistlike rahvaraamatuid väga palju loeti. Rahvale tundusid need teo-

sed huvipakkuvatena ja elulähedastena. Samuti meeldis lugejaskonnale jutustuste rahvapäraselt ladus väljendusviis. Eriti suurt poolehoidu leidsid rahva seas Jannseni tooted.

Selle aja luuletoodangus võib märgata juba puhtromantilisi stiilitunnuseid. Kr. J. Petersoni pateetilised oodid ja idüllilised karjastelaulud väljendavad romantismile omaseid tundepehanguid ja meeleolusid. Peterson kasutab oma lüürikas esmakordselt eesti rahvalaulu keelelisi ja stiililisi iseärasusi. Romantilisi jooni sisaldavad ka Faehlmanni luuletooted, aga veel ilmsemalt tema müüdid, mis on eelärkamise ajastu kõige romantilisemad luulepalad. Samuti Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ on immutatud romantilistest meeleoludest.

Eesti eelromantiline kirjandus — eriti selle tippsaavutis kangelaseepos „Kalevipoeg“ — äratab rahvuslikku iseteadvust rahvahulkades, annab tõe rahvuslik-romantilise kirjanduse tekkimiseks ja virgutab eesti rahvaluule kogumist.

III. RAHVUSLIK-ROMANTILINE KIRJANDUS.

Ajalooline tagapõhi. Läänud sajandi 60-ndail aastail algas uus ajajärk meie rahva elus. Seda ajastut nimetatakse rahvuslikuks ärkamisajaks.

Nagu teame, võisid eesti talupojad uute seaduste alusel, mis ilmusid 1849. ja 1856. a., osta endile talukohti päri-seks. Juba 60-ndail aastail algas Liivimaal massiline taludeost, mis hiljem teostus ka Eestimaal. Eriti jõudsasti edenes Viljandi- ja Pärnimaal, kus elati lahedamais elutingimisis. Seoses majanduslike olude paranemisega elavnes rahvahariduse levitamine koolide kaudu. Hariduse ja kirjaoskuse tõus valmistas soodsa pinna ilukirjanduse levikuks laialistesse rahvahulkadesse.

Selleaegne vabameelne riigivõim suhtus heatahtlikult talurahvasse ja püüdis selle olukorda kergendada. Aastal 1863 vabastati talupojad Eesti- ja Liivimaal mõisniku kodukari alt ja 1868. a. kaotati lõplikult teoorjus.

Laiemaid rahvahulki äratasid ja häälestasid isamaaliselt 60-ndail aastail eriti rahvuslikud suurüritused. Aastal 1860 tärkas eriti Viljandimaal mõtte asutada Eesti Aleksandrikoool. A. 1865 asutati Tartus „Vanemuine“ ning Tallinnas „Estonia“ teatriselts ja 1868. a. algatati Eesti Kirjameeste Seltsi asutamise mõte.

Romantismi juurdumine eesti kirjanduses. Tundepuhanguiline ärkamisaeg (1860—80) oli oma põhiolemuselt romantiline. Rahvas, kes vaimsetel virgus, kandis oma hinges romantist elutunnet. Oldi vaimustatud eestlaste kangelaslikust minevikust ja igatseti kodumaale paremaid päevi tulevikus. See elevuslik ajastu oli romantismi juurdumiseks kõigiti soodus.

Romantism, põhinedes tundmustel, igatsustel ja unistustel, seab esikohale minevikusündmused, mis tunduvad ideaalse-

tena tühise tänapäeva kõrval. Seepärast põlgavad romantikud tõsielu ja siirduvad fantaasias kaugesse minevikku, et kujutada endisi kuldseid aegu.

Romantiline kirjanik tunneb oleviku raskusi ja talle näib, et õnnehetked on elus kiiresti mööduvad. Selle tagajärjel sugeneb romantilisse kirjandusse kaduvuse meeoleolu ja pessimism.

Romantikuid huvitab kõik, mis on salapärane, hämar ja müstiline. Selle saavutamiseks nad käsitlevad sageli muinasloolisi aineid ja meelsasti kasutavad sõnu: **uni, ööpimedus, vari, udu, varemed** jm.

Romantiline kirjandus sisaldab rohkesti antiteese. Teineteisega kõrvutatakse ilmsesti erinevad äärmused, nagu **liikumatu järvepind — vahutav kosk, päikesepaisteline hommik — õudne öö, rõõm — tusk** jne. Üldse püütakse romantismis kujutada ülivõimsaid nähtusi (**pikne, torm, lainetav meri** jt.), et sügavamaid tundmusi tekitada.

Oma aadete ja kõrgelennuliste igatsuste väljendamiseks kasutavad romantikud paatost. Nende tooteis esineb rohkesti **retorilisi** ehk tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid, mille abil nad tõlgitsevad oma pateetilisi tundepuhanguid.

Ainestikku ei esita romantikud oma toodangus tõetruult, vaid neil on harjumuseks **ilustada** oma lemmikesemeid — minevikusündmusi ja loodusenähtusi. Ilustusvahendina nad tarvitavad eredavärvilisi epiteete, nagu **kuld, hõbe, punane, violetne** jt. Loodust nad käsitlevad tihti ülekantavas tähenduses ja elava olendina, kasutades metafoore ja personifikatsioone.

Ärkamisajal omandab romantism meie kirjanduses selgepiirilise kuju. Romantilised stiilitunnused avalduvad kindlailmeliselt eriti Koidula toodangus.

Carl Robert Jakobson.

Eesti ärkamisaja rahvuslik juht Carl Robert Jakobson sündis 1841. a. Tartus. Ta õppis Torma kihelkonnakoolis ja Valga õpetajate-seminaris. Kooliõpetajana tegutses Jakobson Tormas, Jamburgis ja Peterburis. Prof. J. Köleri äratusel kujunes ta tuliseks isamaalaseks. Tagasi tulnud kodumaale, ostis Jakobson endale talu Vändra Kurgjal. Alates a. 1878 toimetas ta Viljandis

ajalehte „Sakala“, mille ümber koondusid kõik eesti vabameelsed rahvuslased. Jakobson suri 1882. a. ja ta põrm sängitati Kurgja talu kalmistule.

Carl Robert Jakobson oli tuliloomuline poliitiline võitleja, kes püüdis kodumaal nõutada eestlastele ja saklastele ühesuguseid õigusi. Sellest mõttest oli kantud tema kirjanuslik ja rahvuspoliitiline tegevus.

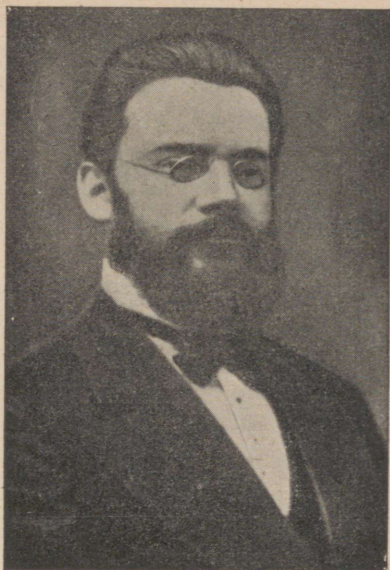
Ilukirjanikuna avaldas Jakobson luuletuskogu pealkirja all „Lauliku C. R. Linnutaja laulud“. Tema luuletused on mõtterikkad, aga vähese tundesügavusega. Toome näiteks viimase salmi ta parimast isamaaulust „Veel pole kadund kõik“.

**Sest Taara tammikutes
Ma kuulen kanget häält:
Kõik ennemuistsed tuuled
Veel pole kadund säält.**

Lydia Koidula (1843—1886).

Ärkamisaja suurlaulik Koidula, kodanliku nimega Lydia Emilie Florentine Jannsen, sündis 12. (24.) detsembril 1843. a. Väandra köstrimajas. Varasemas lapsepõlves mängis ta köstrimaja aias ja selle äärsel tänaval. Koidula oli alles kuueaastane, kui ta vanemate seltsis asus Pärnu Ülejõe. A. 1854 astus ta Pärnu saksakeelsesse tütarlastekooli, kus ta välja paistis iseäranis oma heade kirjanditega. Kooliplikana kirjutas ta oma esimesed luuletused saksa keeles. 1861. a. lõpetas Koidula tütarlastekooli ja omandas hiljem kodukooliõpetajanna õigused.

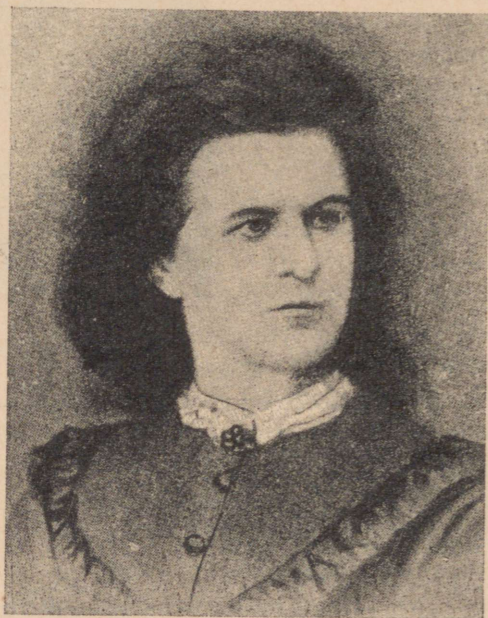
Koidula pidev kirjanduslik tegevus algas Tartus. Ta töö-

Carl Robert Jakobson.

tas „Eesti Postimehe“ toimetamisel käsikäes oma isaga. Koguni suurem osa toimetustööst lasus Koidula õlgadel. Üle jõu käiva töö tõttu lebas Koidula vahetevahel haigevoodis. Aga ta ei lakanud töötamast, sest ta hellitas endas suursugust mõtet, et elu kohustab tegutsema ühiskonna heaoluks.

Lehe toimetustöö vaheaegadel kirjutas Koidula luuletusi, mis ilmusid ajaleheveergudel ja kahes luuletuskogus. Tema loodud

Lydia Jakobson.

isamaalaulud võeti vaimustusega vastu. Kuna luuletuskogude autor ei usaldanud oma nime avalikkusele teatada, nimetas C. R. Jakobson noore naislühüriku Koidula'ks, avaldades mõned tema luuletused oma lugemisraamatus. Koidula oli neiupõlves väga ilus ja vaimukas. Ärkamisaja suursündmustest võttis ta agarasti osa. Koidula aitas oma isa esimese laulupeo korraldamistööis ja elas sellele suurpäevale kogu oma tuleleegilise olemusega kaasa.

1871. a. käisid Koidula ja Jannsen hõimusõprade kutsel Soomes. Sellest matkast jäid Koidulale kaunid mälestused, mis püsisid tal kaua meeles. Koidulal oli neiu põlves palju austajaid, aga ükski neist ei julgenud talle läheneda. Pärast Soome reisi oli Koidula kiindunud „Uusi Suometar’i“ toimetajasse Almbergisse. Kuid selleski armastuses ta pettus. Haavunud enesetunde ajel naitus ta 1873. a. saksastunud lätlase Eduard Michelsoniga, kes oli ametilt sõjaväearst. See ootamatu naitumine viis parima isamaatütre kaugele emakeelest ja kodupinnast — sõjasadamasse **K r o o n l i n n a**. Seal tundis Koidula end võõrana ja kodutuna. Ta igatses linnuna lennata oma kodukohta. Suuremad ja puhtamad rõõmud elas Koidula läbi armastava emana.

Koidula vananes varakult. Juba kolmekümneviie-aastasena ta oli täiesti hallpäine. Ometi polnud temas kustunud isamaalised tundmused. Igatsevad helid kodumaast saatsid teda surmavoodini.

Kroonlinna elu mõjustas halvavalt Koidula tervist. Ta sattus emalt päritud **v ä h k t õ v e** küüsi. Haigus oli äärmiselt kurnav, aga Koidulal jätkus meekeindlust vaikseks kannatamiseks. Koidula suri kannatusriikka haiguse järel 30. juulil **1886** rahulikult, „soovideta ja pääsemist igatsedes“. Ta maeti Kroonlinna saksa surnuaiale, kus ta praegugi vastu oma südamesoove puhkab. — Tänuliku Pärnu seltskonna algatusel püstitati Koidulale 10. juunil 1929. a. **P ä r n u s m ä l e s t u s s a m m a s**.

Koidula looming.

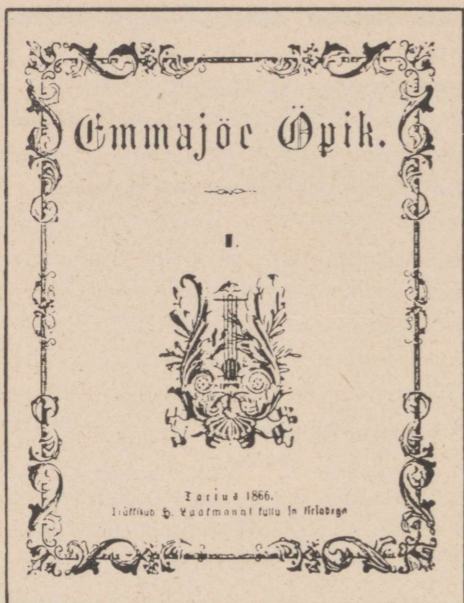
Isamaalüürika. Väärtuslikuma osa Koidula loomingust moodustavad tema **i s a m a a l a u l u d**. Elati ju ärkamisajal rahvuseluse tähe all. Ja seda kõrget aadet tõlgitses laulikneiu oma luuletusis.

Juba esimeses luuletuskogus „**Vaino-Lilled**“ (1866) kõneleb Koidula kõrgendatud meeoleus isamaast:

**Eestimaa, Eestimaa,
Kes mind võtnud üles kasvata!
Eesti leib, mull' üksi magus maitsed,
Eesti piir, mind üksi kindlalt kaitsed!**

Samas valimikus esitab ta tõlkelaenulised laulud „Meil aiaäärne tänavas“ ja „Juba kaseladvalt lehed lang'vad“, mis on saanud üldlauldavaiks lauludeks.

Koidula teine luuletuskogu „Emmajõe Öpik“ (ilmus 1867) sisaldab paatoslikke rahvuslaule. Luuletaja laulab oma isamaast kui ülimast õnnest ja kallimast varandusest, ta tunneb kaasa oma rahva kannatustele, lohutab ja julgustab kodumaalasi. Tema kaunimaks igatsuseks on heita kord püha Maarjamaa mulda puh-

kama. Koidula parimaist isamaaluuletusist leiduvad ses kogus laulud: „Sind surmani“, „Mu isamaa on minu arm“, „Mu isamaa nad olid matnud“ jt. Peale selle veel südamlük luuletus emale pealkirjaga „E m a s ü d a“, mis pole algupärane, vaid on tõlge saksa keelest.

S i n d s u r m a n i .

Sind surmani küll tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitsev Eesti rada,
Mu lehkav isamaa!
Mu Eesti vainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nüi hellalt kannad
Su lapsi käte peal,
Neil' annad leiba, katet
Ja viimset aset veel!
Tõest, armsam on mul hing'da
Su põues, Maarjamaa,
Kui võõral piiril õnnes
Ja aus elada!

Kuis on su pojad vagad,
 Nii vaprad, tugevad!
 Su tütreid nagu lilled
 Nad õitsvad, nägusad!
 Ja sinu tuul ja päike,
 Sind õitsel hoiavad,
 Ja kõrge kotka tiivad
 Kuis hellalt katavad!

Ja tihti siiski leian
 Su silmis pisarad? —
 Mu Eestimaa, oh looda:
 Ka ajad muutuvad!
 Meil tulevased tunnid
 Veel toovad kinnitust!
 Käi kindlalt! Pea kõrgel!
 Aeg annab arutust!

„Emajõe ööbiku“ laulud said üksmeelse kiituse osaliseks. C. R. Jakobson kirjutas ülistavalt: „Tõesti, toogu eelolev aeg, mis ta toob, kuulsaid laule ja laulikuid — ülnimetatud laulud kõlavad ja elavad ikka nende kõrvus, kuni elab eesti keel.“ Lauluisa Kreutzwald oli valmis nii mõnegi luuletuse eest „vaimus tänades lauliku kätt pigistama“.

Lisaks luuletuskogudele avaldas Koidula oma isamaalaule „Eesti Postimehe“ lisalehes ja kalendris. Siin ilmusid ta tunde-rikkad laulud „Miks sa nutad, lillekene?“ ja „Eesti muld ja Eesti süda“.

Eesti muld ja eesti süda.

Süda, kuis sa ruttu tõused
 Kuumalt rinnus tuksuma,
 Kui su nime suhu võtan,
 Püha Eesti isamaa!
 Head ma olen näind ja paha;
 Mõnda jõudsin kaota,
 Mõnda elus jätta maha —
 Sind ei iial unusta!

Sinu rinnul olen hingand,
 Kui ma vaevalt astusin;
 Sinu õhku olen joonud,
 Kui ma rõõmul hõiskasin;
 Minu pisaraid sa näinud,
 Minu muret kuulnud sa,
 Eestimaa, mu tööd, mu laulu,
 Sull' neid tulin rääkima!

Oh, ei jõua iial öelda
 Ma, kuis täidad südame!
 Sinu põue tahan heita
 Ma kord viimse unele.
 Ema kombel kinni kata
 Lapse tuksuv rind siis sa:
 Eesti muld ja eesti süda —
 Kes neid jõuaks lahuta'!

Koidula loodusluuletustest on kunstikaunid „Ööbik“ ja „Üürike“, milledest viimane on üldtuntud lauldava lauluna.

Tulihingelise Koidula isamaahümmes leidis rahvuslik aade võimsa väljenduse. Siin avaldus esmakordselt laulikneiu

suur tundejõud. Tema lauludes sulasid teineteisesse luuletaja isiklikud tundmused ja kogu rahva elamused. Koidula kannatas ühes rõhutatud kodumaalastega ja sisendas neisse lootusi vabanemiseks hämarast orjaõöst.

Peale sisulise omapära omab Koidula lüürika kujundilisi väärtusi. Tema luuletuste stiil on kujukas ja pildirikas.

Koidula suurus avaldub tema isamaalüürikas. Sääraseid hoogsaid ja tundeküllaseid laule võivad vaid suur-laulikud luua.

Viimseid luuletusi. Oma kodumaaga on Koidula surmani ühte kasvanud. Ka kõige murelikumail ja valurikkamail haigus-aastail ta tuletab meelde oma armsat isamaad. Ta on mures Eestimaa tuleviku pärast, kuna rahvuslik üksmeel on hääbumas kodupinnalt. Koidula hoiatab oma sonettides rahvajuhte, et nad loobuksid tülitsemast ja pühenduksid isamaalisele ülesehitavale tööle.

L a u l u k o h u s.

Nad taovad su tüve sisse talva,
Mu Eestimaa! Ei lillelaulu luua,
Mul enam sünni teretusi tuua
Ei lindudele! Hüüa, sarv, ja valva!

Kui enne sa ei ehitanud halva:
Kus nüüd nad rahvaelu üdi juua,
Su paleusi püüdvad võlla puua —
Mu nõder luule, helise ja salva!

Miks värised, et väeti sa ja vaene?
Kui sinus kiirgab tõsiduse loit,
Siis sinu säde nagu elulaine:

Tal taevast tärkab noore elu toit!
Ei võida enam pimeduse paine —
Vaid üle ilma lendab kõrge koit!

Koidula suudab ületada isiklikud valutundmused haigeveodis, aga raske on tal mõelda sellele, et ta peab võõrsil elama, vaevlema.

I g a t s u s.

Tule, oh kevade, tule ja too mind!
Elu siin külmab ja uhke maailm,
Tarretand tiivaga väriseb voolind,
Tarretand laulud tal, sumine silm.

Miks ma siis otsisin vöõralta ilu,
 Vöõralta varju, tuge ja nõu?
 Marudeks kasvanud kodune vilu,
 Imeb mul soontest noorusejõu.
 Iga mull' pilveke sinises taevas
 Kõneleb kodumaa päikese teed,
 Kus aga laineke rajakest kaevas,
 Kuulen ma kohavat Eestimaa veed.
 Vaata, kui loodus leinates õhkab,
 Temaga närtsin isegi pea,
 Igatsus öitseb, viletsus lehkab,
 Lootuse lille ma kuskil ei tea.
 Tule siis, kevade, tule ja too mind!
 Kus minu armastus idanes:
 Anna sa aset mull', Eestimaa soopind,
 Elu, ilmu mu südames!

Koidula viimseis luuletusis puudub ärkamisaegne kõrgelennuline vaimustus, nad sisaldavad kaebeid ja raskemeelsust, olles enam isiklikku laadi. Kujundiliselt on need kaebus- ja igatsuslaulud täiuslikud ja kunstiväärtuslikud.

Kogusummana on Koidula loonud **275** luuletust. Osa tema lauludest on tänapäevalgi nauditavad. Kuna ajad ja olukorrad on muutunud, ei suuda nad küll esile manada omaaegset suurt vaimustust ja imetlust, kuid ometi nad jäävad meile kalliks päranduseks meie rahva koidikult. Koidula laulud ei ole mitte tühjalt kõmisevad sõnad (mida lausuti palju ärkamisajal), vaid soojad, südamest tulevad soovid, igatsused ja lootused.

Jututoodang. Hoopis kõrvalisema tähtsusega on Koidula jututoodang. Tema esimene „täielisem suletöö eesti keeles“ „Ojamölder ja temma minnia“ (1863) on tõlgitud saksa keelest. Jutus „Enne ukse lukutamist“ käsitlekse väljarändamise küsimust ja „Liisus“ ärkamisaegse teatriseltsi „Puhte“ tegevust. Tema õnnestunud romantiline külajutt „Ainuke“ (1868) esitab kentsaka kosjaloo, milles laul etendab tähtsat osa. Jutustuses „Loigu perenaine“ leidub rahvusvaheliselt tuntud rändmotiiv hädaajal antud töötusest ja selle mittetäitmisest.

Väljendusviisilt ei paku Koidula jutud midagi uut. Tema jutud on stiililt ja keelelt niivõrd sarnased Jannseni teostega, et raske on neid eraldada viimase omist.

Näide Koidula jutustusest „Loigu perenaine“.

Kuidas oli Mari Kergu talusse sattunud? Kergu Kadri ema parema jala läbi. See oli kord nii halvasti haigeks jäänud, et tohtrid teda otsast maha ähvardasid lõigata. Selle hirmu all oli Kergu perenaine Tallinna Jaani kirikule kaks lühtrit lubanud ja vaestemajast töötanud lapse kasvatada võtta, kui jalg terveks saab. Ja ennäh, taevas vist oli kaubaga rahul; sest iga mõtleja aru vastupidi hakkas jalg paranema ja perenaine hakkas kargu varal käima. Arstid tohterdasid ja kiitsid iseeneste tarkust. Kergu eit aga uskus oma usku ja ostis kirikule — olgu küll kõige odavamad — lühtrid, mis kullasepalt saada olid. Vaeselapsega oli aega: kes võtab hea meelega üleliigse leivasööja majasse, kui jalg juba paranemas ja kubjas taga ei aja? Aga kubjas tuli. Paari kuu pärast, õige parajal heina ajal, kus perenaisel kõik käed tööd täis, löi haav uuesti mädanema. Suure valuga sõitis Kergu eit linna tohtri abi ja vaestlast otsima. Arsti sai ruttu, aga kasvandikku raskemini: oli neid küllalt, aga olid kõik nii väetid ja näotud, et rikkasse Kergu talusse sugugi ei kõlvanud. Viimaks tuli üks vana madrus, kelle käe otsas noor vaimust kena tütarlaps kõlkus ja koguni vanast Vilemist ei tahtnud lahkuda. „Ole hää laps, linnuke, küll ma tulen sind maal vaatama,“ trööstis vanamees. Väike Maria võis paarisaja rublaga oma kasvatamist tasuda; nii palju olid meres maetud vanemad temale üle jätnud. Heategu tõi oma hinna sisse ja jäi inimeste ees ikka heateoks. Nõnda tuli väike Mari Kergu talusse.

Näidendid. Jannseni poolt asutatud „Vanemuise“ teatri ettekandeõhtuiks hakkas Koidula soetama eestikeelseid näidendeid. Kõigepealt koostas ta saksakeelse näidendi eeskujul külajandi „Saaremaa onupoeg“ (1870). See on esimene eestikeelne näidend, mis on trükitis ilmunud. A. 1872 ilmus Koidulalt kolmevaatuseline lustmäng „Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola“. Mõlemaid näidendeid etendati Koidula juhtimisel „Vanemuises“.

„Säärases mulgis“ arendatakse ühelt poolt armastusintrüügi, teiselt poolt kujutatakse mulkide ja tartlaste vihavaenu, mis tekkis talukohtade päriseksostmisel. Tegevustiku tulipunkti moodustab tangusoola-lugu. See halenaljakas juhtum pärineb tõelisest elust. „Säärase mulgiga“ kui esimese algupärase näidendiga algab eesti näitekirjanduse ajalugu.

Ülesanne 9. Mida armastab ja peab kalliks Koidula oma isamaalauludes? Kuidas ta suhtub isamaasse, emakeelsesse, eesti poegadesse ja tütardeesse, orjaikkas vaevlevasse rahvasse? Nimetage näiteid.

kõne- ja lausekujundite kohta! Määrake soneti „Laulu kohus“ värsimõõt ja riimid! Kirjeldage pikemalt luuletuses „Igatsus“ esinevaid mõtteid! Missugune Koidula laul teile kõige rohkem meeldib? Mispärast? Õppige üks laul pähe! Selgitage „Loigu perenaise“ peamotiivi! Kas säärane motiiv on elust võetud? Hinnake Koidula osatähtsust eesti näidendi ajaloos!

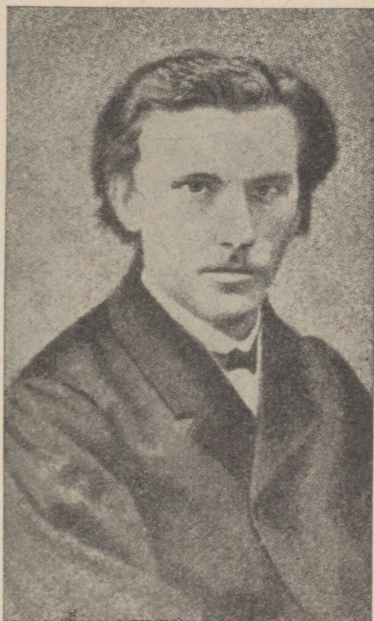
Fr. Kuhlbari ja M. Veske lüürika.

Fr. Kuhlbari lüürika. Meie teine isamaalaulik Friedrich Kuhlbars, kirjanikunimega Villi Andi, pärines Sangaste-Laatre (1841). Ta töötas järgemööda 33 aastat Viljandis algkooli juhataja-õpetajana. Haruldaselt hea tervis võimaldas talle näha Eesti iseseisvust, millest ta noor-mehena ei usaldanud unistadagi. Fr. Kuhlbars suri kõrges vanuses 1924. a. ja maeti Viljandi luteri koguduse kalmistule.

Tema esimene luuletuskogu „Vastse laulo ja kannel“ ilmus juba 1863. a. Siin ülistas Kuhlbars luuletuses „Äitsmemehhe“ luulet ja selle loojaid:

Na toova meile suuri andit,
Mes meie maa ei valmista;
Na lõpetava kurje vandit,
Ke meid siin surma sunniva.

Ent satap üts neist Häitsmemehist —
Nii või ma neid küll nimeta —
Sis katva krandsi tammelehist
Neid neide häitsva havvaga!

Fr. Kuhlbars.

Järgnevas kogus „Laulik koolis ja kodus“ (1868) avaldas Kuhlbars rea lastelaule, millest üldtuntuiks on saanud „Teele, teele, kurekesed, üle metsa, maa!“ ja „Hüüavad pusunad, tõuske üles, magajad!“ Isamaalauliku kuulsuse omandas ta oma algupärasema luuletuskoguga „Vanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng“, mis ilmus a. 1870

ühes viisidega. Selle kogu motoks on „Isamaa üldse ilus ja igapidi“. Autor idealiseerib siin eestlaste kuldset muinasaega selliseis populaarseks saanud lauludes nagu „Kui Kungla rahvas kuld- sel a'al“ ja „Sealt Läänemere kalda pealt“.

Kuhlbari parim ning tuntuim rahvuslaul on jõurikas „E e s t i- m a a , m u i s a m a a“. Esmakordselt lauldi seda võimsat isa- maalist hümnit eesti esimesel laulupeol. Sellele luuletusele on omane hoogus ja pidulik väljendusviis.

E e s t i m a a , m u i s a m a a .

Eestimaa, mu isamaa,	Eesti vaprad vanemad
Kuis mull' armas oled sa!	Vaimuvallast vaatavad,
Murravad sind tormi tuuled,	Peas neil pärjad, pärlikroonid,
Taara viimsed tammepuud.	Võidulaulud kõigil suus,
Siiski hüüavad mu huuled,	Kojas kuninglikud troonid,
Eestimaa, sull' annan suud.	Kuldsed kandleid palmipuus.

Eestimaa, su mehemeel
Pole mitte surnud veel:
Peab surm ka rohkelt löikust
Suure sõjakäraga,
Truiks jääme isamaale
Viimse veretilgani.

Üldse on Kuhlbars sõjakam ja optimistlikum oma isamaa- luules kui Koidula. Kaebetoone ei leidu ta rahvusluuletustes. Peale isamaa käsitleb ta loodust ja kodukohta.

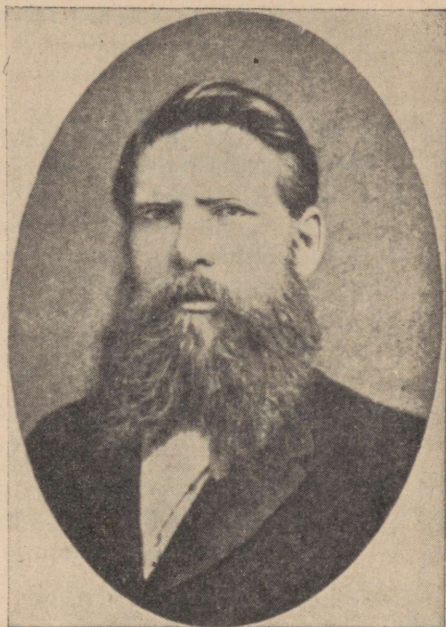
Vormilt on Kuhlbari luule lihtne ja ilukõlaline. Rahvalaulude eeskujul kasutab autor sageli alliteratsiooni, assonantsi ja trohhei- list värsimõõtu, et tõsta laulude meloodilist külge ja saavutada märglevat rütmi.

Uue luuleliigina alustas Kuhlbars eesti lastelaulu. Tema lastelaulud on küll südamlikud ja õrnad, aga sageli mõtteliselt eba- selged.

Üldpildi ta toodangust esitab kogutud luuletuste väljaanne Villi Andi „Luuletused“ I—III (1921—23).

Ülesanne 10. Missugust aega eestlaste elust kujutas Kuhlbars oma isamaalüürikas? Määrake laulu „Eestimaa, mu isamaa“ värsimõõd, riimid, alliteratsioonid ja assonantsid ning kõnekujundid! Selgitage selle laulu ideestikku!

Mihkel Veske luuletajana. Mihkel Veske sündis 1843. a. Paistu kihelkonnas Holstre vallas. Hariduse omandas ta Pulleritsu külakoolis, Tartu gümnaasiumis ja Leipzigi ülikoolis. Veske töötas Tartu ülikoolis eesti keele lektorina ja Kaasani ülikoolis soome sugu keelte professorina. Ta suri Kaasanis 1890. a. ja ta põrm maeti Tartu kalmistule.

Mihkel Veskelt on ilmunud kaks luuletuskogu: „Laulud viisidega“ (1874) ja „Dr. Veske laulud“, mis anti pärast tema surma välja. Kõigepealt väärivad tähelepanu ta sütitavad isamaalaulud. Nende hulgas on tähtsamad „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt“, „Minge üles mägedele!“ ja „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt“. Veskel kui luuletajal on kindel usk meie rahva tulevikku.

M. Veske

Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt.

Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt
 Keerutab ülesse, kerkib kiirelt!
 Tõuseb kas veerema veremeri,
 Paneb ehk põlema taevakeri?
 Ole ei möllamas veremeri,
 Tulede kiiretes taevakeri:
 Kuldsem see kuningas, tõusev päike,
 Laotab seal laiali oma läike.

Valguse välkuvat merd ja jõge
 Voolab ta välja ja elu väge,
 Lainetab laiali Eedeni elu,
 Ilmutab ilmale taeva ilu.
 Kõrves ta paistusel lamab lõvi,
 Vetes ta valgusel mängib havi,
 Laanes ta soojal kõik loodus liigub,
 Õhus ta paistel kõik lendab, kiigub.

Päike, küll tunned sa Eesti lugu.
 Nägid küll vanade vaba sugu!
 Nägid küll eestlaste endist võitlust,
 Mõökade, odade möllust, heitlust;
 Nägid, kui lahingus Lembit langes,
 Kuidas seal surnute kehad hanges;
 Nägid küll saarlaste laevu, võitu,
 Kuidas nad sõitlesid võõra sõitu.

Päike, sa nägid, kui käsud kanti
 Hommikult, vabadust meile anti!
 Näed ju uuesti elu algust,
 Näed, et rahvas ihkab valgust,
 Raiub ja kaevab ja künnab vahvast. . .
 Päike, oh õnnista eesti rahvast!
 Kaob kord eestlaste keele kõla —
 Ära siis sinagi tõuse ja ela!

Veske pidulikud isamaalaulud sisaldavad vaimustust ja ideerikkust. Mõned neist on eriliselt pateetilised. Aga tundesügavust on vähe tema isamaahümnides, sest neis avaldatud tunded on liiga üldlaadilised.

Seoses isamaaga ülistab luuletaja priiust, pidades seda pühaks aardeks. Priiusest laulab ta oma üldtuntud luuletuses „Isa sõnad“.

Tähtsal kohal Veske luuletoodangus seisavad tema kodulaulud. Laulik on kiindunud oma lapsepõlve kaunisse koduümbrusse. Iseäranis armas on talle kodutalu. Jumalaga jättes oma isamaja satub ta härdasse meeleollu ja loob südamlikult õrna kodulaulu.

L a h k u m i n e.

Kui mu kallist isatalu
 Jumalaga jätsin ma,
 Tundis minu süda valu,
 Mis ei või ma ütelda.

Väravalt ma üle välja
 Sõitsin venna saatusel,
 Sõitsin üle nurme selja,
 Kust veel kodu nähtaval.

Vend mul ütles: „Ära nuta,
Ära enam kaeba nii!“
Mina vastu: „Ära rutta,
Siit näen kodu viimati!

Hoia hobust kinni vähe,
Las mind vaata tagasi,
Ehk ei saa ma enam näha
Isatalu iialgi.

Jumalaga, isamaja,
Nurm ja niit ja karjamaa!
Taevas anna, mis teil vaja!
Jumal küll teid õnnista!“

Looduslauludes kajastub Veske sügav loodusearmastus. Südamlikult pöördub ta lindude ja putukate poole, tundes end nende lähedase sõbrana. Kõlliselt ilus on Veske loodusluuletus „Õhtu õhud sõudvad sala“.

Õhtu õhud sõudvad sala
Lepa lehti libistes.
Lustil laksu lööb nüüd kala
Järve pinna selguses. . .

Veske võttis luuletuste loomisel eeskujuks eesti rahvalaulud, püüdes jäljendada rahvapärast lihtset väljendusviisi. Ta kasutas õige sageli alliteratsiooni ja assonantsi, mõnedes lauludes ka parallelismi. Veske eeskujul püüdsid pärastised luuletajad luua rahvalaululaadilisi luuletusi.

Esikohal seisavad ta luuletoodangus kodu- ja looduslaulud. Vesket tuleb pidada meie koduluule rajajaks. Ülevaate ta luuletoodangust esitab luuletuskogu **Mihkel Veske „Laulud“** (1931).

Ülesanne 11. Kirjutage peast vihikusse Veske luuletus „Minge üles mägedele“! Arutlege oodi „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt“ ideestikku! Määrake Veske laulude alliteratsioonid ja assonantsid! Leidke näiteid mõtteriimi kohta! Missuguseid riime kasutab Veske? Kuivõrd lähedased on ta luuletused rahvalauludele?

Jakob Pärn jutukirjanikuna.

Ärkamisajal viljeldi peamiselt luulet. Jututoodang oli jäänud täiesti tagaplaanile. Lisaks Koidula üksikuile novellidele kirjutas kooliõpetaja Jakob Pärn rea lühemaid ja pikemaid jutte.

Jakob Pärn sündis 1843. a. Tormas Lahvardil. Alghariduse omandas Jakob Pärn Torma köstrikoolis. Alles 19-aastase noormehena pääses ta Tartu, esiti kreiskooli, pärast õpe-

tajateseminari. Ta töötas kooliõpetajana Põltsamaal, Lihulas ja Otepääl. Otsese ameti kõrval võttis ta osa seltskondlikust tegevusest. Ta suri Elvas 1916. a.

Jakob Pärna peategevuse alaks oli koolitöö. Oma esimesed jutudki kirjutas ta õppivale noorsoole. Lasteraamatuis hoiatas autor noori pahede eest ja selgitas neile elu väärtuslikke külgi. Kirjanduslikku väärtust tema noorsooraamatuil on vähe.

Jakob Pärn.

Pärna parimad teosed on „Oma tuba, oma luba“ ja „Must kuub“.

Külajutus „Oma tuba, oma luba“ käsitletakse ärkamisaja aktuaalsemat küsimust — talukohdade päriseksostmist. Teose aine on pärineb kirjaniku kodukohast. Jutu peategelaseks on ta kujutanud oma tublit ja püüdlikku isa Kristjanit, kes oma talu Tormas esimesena mõisalt omandas. Lahvardi Kristjan, olles teose ideestiku kandja, rajab oma toa ja oma loa.

„Oma tuba, oma luba“ on eesti esimene külanovell, milles kujutatakse kaunis tõetruult meie selleaegset külaelu. Autor ei püsi küll täiel määral realsel pinnal. Tegelaste iseloomustamisel satub ta liialdustesse. Kristjanist loob ta ideaalkuju, Sauli aga esitab puht-negatiivse tüübina.

Pärna pikemas jutustuses „Must kuub“ (1883) esinevad tegelastena eesti pärisperemeeste haritud lapsed ning mõisnike tütreid ja pojad. Kirjanik näitab, et eestlased on sakslastega nii jõukuselt kui hariduselt samale tasemele jõudnud, aga neid eraldab üksteisest rahvuslik vahesein, nn. „must kuub“. Kõnesolevat teost tuleb pidada eesti esimeseks algeliseks romaaniks.

Jakob Pärna „Oma tuba, oma luba“ ja „Must kuub“ olid

omal ajal paljuloetavad raamatud. Meie rahvas luges neid küla-
jutte õhinal ja sai siit aatelist äratust.

Ülesehituselt on Pärna teosed laitmatud. Peatähelepanu
koondab autor sündmustikule, mis kohati areneb liiga kiiresti. Te-
gelasi iseloomustab ta vaid üldjoonis, mistõttu nad jäävad ilmetuks.
Jutustuste väljendusviis on rahvapärane ja elav. Kõnekujundeid
kasutab Pärn võrdlemisi vähe.

Kuigi Jakob Pärna jutud pole puudusteta, siiski on nad pöör-
delise tähtsusega. Nende juttudega algab eesti külaelu
üksikasjalisem kujutamine meie jututoodangus.

Stiilinäide novellist „Oma tuba, oma luba“.

Kevadine päike soojendas maapinda ja vaatas oma lahke
näoga kurjale ja heale, õnnelikele ja õnnetuile. Tema ei küsinud
selle järele, mis inimeselapsed temast rääkisid, kas kiitsid või laitsid.

Lilled õitsesid nüüd ja noor rohi kattis maapinda kui roheline
tekiga. Linnud laulsid, ja rõõm oli kogu looduses. Täna oli püha-
päev. T. kihelkonna rahvas tõttas rongis igast küljest kiriku poole;
ehk küll töö mõnd laupäeval oli väsitanud, tõmbas kirik ja tema
jutlustaja neid ometigi sinna. Ka Lahvardi Kristjan oli kirikuteel.
Kaks versta kodust ühinesid Lahvardi ja Metsavahi kirikuteed. Tee
ühenduse kohal istus Kristjan künka otsa ja pani piibu põlema.
Korraga nägi ta Metsavahi Leenut tulevat. Ta tõusis püsti ja tere-
tas lahkesti. Leenu võttis tervituse vastu, ja mõlemad astusid
kiriku poole.

„Kas isa ja ema ka täna kirikusse lähevad?“ küsis Kristjan.

„Ei lähe,“ ütles Leenu, „isa läks püssiga metsa ja ema jäi
kodu hoidma.“

„Kuidas käsi ka käib?“ küsis Kristjan.

„Ikka tasahiljukesi, päevast päeva,“ vastas Leenu.

„Kas isa ka minust kodus midagi rääkis?“ küsis Kristjan.

„Mina ja ema palusime küll sinu peale mõisas mitte kaevata, aga
tema lubas mind läbi sugeda, kui veel sõna sinu pärast räägiksin.
Ta kaebas ometigi mõisas sinu peale, ja see teeb minule suurt
südamevalu,“ ütles Leenu haleda häälega.

Ülesanne 12. Arutlege varemloetud novelli „Oma tuba, oma
luba“ ideestikku! Iseloomustage selle tegelasi, eriti Lahvardi Kristjanit,
Kõrdi Sauli, metsavaht Tõmmu ja tema tütart Leenut! Leidke kõne-
kujundeid esitatud katkendist!

Rahvaluule kogumine.

Läinud sajandi 70-ndail aastail algas Eestis hoogus rahva-
luule kogumine. Selle töö etteotsa asus Jakob Hurt, kes

1871. a. valiti ellukutsutud Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks. Oma töö eesmärgiks püstitas ta põhinõude: „süsteemaatselt terve maa läbi korjata, kihelkonnast kihelkonda, külast külla üles kirjutada kõik, mis rahvas mäletas oma pärimusist“. Selle laiaulatusliku ülesande teostamiseks innustas ta tööle kogu rahvast oma üleskutsete kaudu.

Jakob Hurda algatatud rahvuslik vanavara kogumise liikumine andis häid tulemusi. Enne Hurta oli tervest Eestist kirja pandud ainult mõni tuhat lehekülge rahvaluulet. Kuid Hurda õhutusel hakkas meie rahvaluulevara kiiresti kasvama. Näiteks koguti pärast tema üleskutse „Paar palvet...“ ilmumist ajalehis mõne aasta jooksul üle 40 000 rahvalaulu.

Kogutud käsikirjalise ainekogu järjestas Hurt kindla kava alusel ja laskis käsikirjad lehekülgede kausta järgi kokku köita. Iga nahkköite ta varustas järjekorranumbri ja märksõnaga „E e s t i V a n a v a r a“. Viimase oskussõna võttis Hurt esimesena tarvitusel.

Hurt kogus peamiselt r a h v a l a u l e, s. o. rahvasuus esinevaid nn. v a n u l a u l e, mis olid loodud neljajalgse trohheilises värsimõõdus. Seepärast ta nimetaski oma rahvalaulu-antoloogiad „V a n a k s K a n d l e k s“. — Tema rahvaluulekogu, mis sisaldab **114 695 lehekülge** ehtset r a h v a l a u l e t, on suurimaid ja väärtuslikemaid mitte ainult Eestis, vaid kogu maailmas.

Tunduvalt erineb Hurda ideaalsest rahvaluulekogust tema noorema ametikaaslase M. J. Eiseni kogutud rahvaluulelist laadi ainekogu. Eisen pole küllaldaselt silmas pidanud Hurda kategoorilisemat põhimõtet — t e a d u s l i k k u t ä p s u s t. Ehtsete r a h v a j u t t u d e kõrval on ta kogunud palju e b a r a h v a l a u l e t, mis on rahvaluule korjajate poolt muudetud ja stiliseeritud kujul üles tähendatud. Lehekülgede arvult seisab Eiseni kogu teisel kohal, koosnedes 90 100 lk. Mihkel V e s k e rahvaluulekogus on 2 558 lk. peamiselt rahvalaule.

Tagasivaade rahvuslik-romantilisele kirjandusele.

Kesksema osa ärkamisaegsest kirjandusest moodustab l ü ü r i k a. Selle tärkamist põhjustas eeskätt rahvusliku ärkamise ele-

vus. Lüürilisi laule loodi kahesugustel motiividel: 1) oma elamuste väljendamiseks ja 2) laulmise otstarbel. Esimest ülesannet taotlesid peamiselt Koidula luuletused. Laulmise pärast sepiitsetid värse Kuhlbars ja Veske, varustades oma laulukogud viisidega.

Romantilise voolu kõrgaja lüürika peaesindajaks on Koidula. Argselt ta asub luulepõllule, luues keskpäraseid luuletusi, aga tema laulud muutuvad järjest täiuslikumaks ja tundesügavamaks. Peamotiiviks on ärkamisaja lüürikas isamaa. Isamaalistes lauludes ilutsetakse eesti muistses minevikus, tuleatakse meelde orjaaja kannatusi ja lohutatakse rahvast kauniste tulevikuunistustega. Kõrvalmotiividena selleaegses luules esinevad: priius, loodus, armastus ja kodu.

Romantilise voolu kõrgaja lüürika on tugevasti mõjustatud saksa luulest. Sellele vaatamata avaldub luuletoodangus ilmne tendents võõrmõjust vabanemiseks. Kunstlüürikas kasutatakse sageli rahvalaulude vormi ja püütakse tabada oma rahva hingelaadi.

Edukalt areneb jututoodang vaadeldaval ajastul. Ärkamisaja lõpul vabanevad jutustused õpetlikust tendentsist ja neis pääseb valitsevale kohale kodumaine ainek. Alguse saab eesti külanovell.

Rahvuslikku ärkamisaega tuleb tähistada meie näitekirjanduse esimese õitseajana. Linnades on ellu kutsutud eesti teatriseltsid, kus vajatakse etendusteks näitemänge. Selle tagajärjel kirjanikud on sunnitud näidendeid kirjutama. Enamasti tõlgitakse saksakeelseid näitetooted eesti keelde. Kuid Koidula kirjutab ka algupäraseid lustmänge. Tema „Säärased mulgiga“ algab eesti algupärase näitekirjanduse ajalugu.

Ärkamisaegsele lüürikale on iseloomulikud järgnevad stiilivõtted: lausekujundite abil avaldatud paatos; ilustavad lisandsõnad, epiteedid, milliseis on esikohal eredad värvid („kuld“ ja „hõbe“); metafooride ja personifikatsioonide sagedane esinemine; tundmuste rõhutamine; äärmuste kõrvutamise antiteeside kaudu; ööbik lemmiklinnuna jm. Kõik mainitud stiilitunnused on omased romantilisele kirjandusele. Järelikult kuulub ärkamisaegne luuletoodang romantiismi.

Sama romantilist joont võib märgata selleaegses jutu- ja näitekirjanduses, kuid vähesemal määral. Nii näidendeis kui ka juttudes kõrvutatakse teineteisega teravalt erinevad tüübid, et nende kontrastsed omadused ilmsesti, nagu valgus ja vari, silma paistaksid. Sündmuse esitatakse üldlaadiliselt ja ebausutavalt, vältides üksikasju. Tõsielu riivatakse vaid möödaminnes.

Ühiskondliku eluga oli ärkamisaegne kirjandus tihedas kontaktis. Kirjandustooteis avaldusid meie rahva tolleaegsed aated ja päevaküsimused. Seepärast omab käsitledav kirjandus peale kirjandusloolise väärtuse põhilist tähtsust tolleaegses rahvuslikus liikumises. Kirjandustooted äratasid ja virgutasid rahvast tagasi võitma endale vabadust ja paremaid elamisvõimalusi.

Ärkamisaja lõpul elustub jälle vanavara kogumine. Kuid nüüd lähenetakse rahvaluule kogumisele teadusliku huviga, kuna Faehlmanni- ja Kreutzwaldi-aegne esteetiline suhtumine rahvaluulesse on taandunud.

IV. JÄRELROMANTILINE KIRJANDUS.

Romantilise isamaalüürika õitseng langes läinud sajandi 60- ja 70-ndaisse aastaisse, mis moodustasid tõusuaja eesti rahvuslikus liikumises ja majanduslikus elus. Sellele õitseajale järgnes peagi langus. Vilja- ja linahinnad langesid kohutavalt 80-ndate aastate teisel poolel, kui Ameerika vili tungis maailmaturule, mille tagajärjel satuti ainelistesse raskustesse. Ühes majanduslike oludega raskenes maa poliitiline seisund pärast poliitikategelase C. R. Jakobsoni surma. Venestusaastail vallandati ametist vene keele oskamatuse pärast mitusada vallakirjutajat ja koolmeistrit. Sellega kaotas eesti küla oma rahvuslikud tegelased ja sattus venemeelsete juhtide mõju alla.

Venestuse tulekul kaotas kodumaa ka oma kandvamad rahvustegelased ja asendamatud suurkirjanikud. Lauluisa Kreutzwald ja rahvajuht Jakobson surid samal aastal (1882). Jannsen veetis oma vanaduspäevad haigena ja suri mõni kuu pärast keeleteadlase Veske surma (1890). Isamaalaulik Koidula sulges oma silmad igavesele unele võõrsil (1886).

Uus kirjanduspõlv jäljendas esialgu oma eelkäijate luulemotiive. Kuid ärkamisaegne lüüriline paatos ei leidnud enam pinda rahva hulgas, sest rahvuslik vaimustus oli taandunud majanduslikult raskete aegade sunnil. Seepärast pidi kirjanike noorem põlv tarvitusele võtma elulähedasema kirjandusliku vormi, nimelt jutustava ehk eepilise väljendusviisi. Järelromantikute eelistatavamaiks kirjandusliikideks kujunesid ajalooline jutustus ja ballaad.

Ajaloolisi jutustusi.

E. Bornhöhe ajaloolised jutustused. Eesti ajalooliste jutustuste algataja **Eduard Bornhöhe**, kodanliku nimega **Brunberg** (1862—1923), pühendus õige varakult kirjandusele. Kat-

setanud koolipõlves lühemate juttudega, kirjutas ta 17-aastase noormehena oma esimese ajaloolise jutustuse „Tasuja“, mis 1880. a. ilmus trükis. Arvustus tervitas teost mahategevalt, peamiselt vigase keele pärast, kuid lugejaskonnale meeldis raamat. Sellest ammutati rahvuslikku vaimustust raskel venestusajal.

„Tasujas“ kui ajaloolises jutustuses kujutatakse eestlaste 1343. a. jüriöö mässu Põhja-Harjumaal. Ajaloolisi andmeid esitab autor teose algul ja lõpul, kuna peasündmustiku on ta ise välja mõtelnud. Teose peategelane *J a a n u s* ehk nn. *T a s u j a* on orjastatud eestlaste vabaduspüüde kehastaja. Teda tiivustab vabadusvõitlusele patriootlik aade: „Isamaa üle kõige!“ Kirjanik on *Tasuja* tüübis kujutanud eesti muistset rahvuskangelast.

Bornhöhe „*Tasuja*“ on tüüpiline romantiline teos. Siin esinevad kontrastsed tüübid: ühel pool on idealiseeritud kangelased, teisel pool — negatiivsed kujud. Liial-

davat joont võib tähele panna ka sündmustiku ja looduse kirjeldamisel. Samuti leidub rohkesti romantilisi tunnuseid teose sõnastuses, näit. eredavärvilisi epiteete, tunderõhulisi lauseid jm.

Stiilinäide „*Tasujast*“.

Kevad tuli — 1343. aasta kevad.

Jürikuu näitas nii kui kõik jürikuud ka sel aastal oma sage-dasti muutuvat nägu. Lõunaajal paistis päike selgesti ja armsasti sinisest taevast, õhtul läks ta särades looja ja taevaäär lõkendas veel kaua ümberringi kullases, punases, roosas ja violetses värvis. Inimene rõõmutses ja ennustas homseks kena ilma. Aga näe — vaevalt kadus viimne värv sügava sinise võlvi piirilt, seal värvis ta ennast teinepool mustjashalliks, käre hommikutuul kihutas pilve-

E. Bounberg.

»Tasuja« tiitelleht.

salgad üle terve taeva, vihm, lumega segatud, kahises maha. Hommikul oli taevas hall, tuul külm, maa mudane, sopase vee nired sirisesid heinamaalt mustjasse ojasse.

Ühel pimedal ööl — see oli jüripäeva öö — peatas üksik ratsanik oma hobuse ühe kõrge künka peal, mis umbes poolteist penikoormat seisab Tallinnast eemal. Ratsanik oli enda suurde mantlisse mässinud ja kübara sügavasti silmadele tõmmanud.

Öö oli, nagu öeldud, pime. Taevas oli mustjashallitäpiline niikui mättane maa. Pilvetäppide vahel jooksid risti-põigiti heledamad jooned, mille läbi kuukiired valasid vähe kuma magava maa üle. Soe õhtutuul kohas tumedasti ümberkaudseis metsades ja vingus läbi üksikute männiokste, mille all ratsanik seisatas.

Poole tunni kaugusel tema seisukohast särasid Lodijärve lossi valgustatud aknad kui kassisilmad metsa mustavast põhjast.

„Tasujaga“ algatas Bornhöhe eesti ajalooliste jutustuste seeria. See teos sai õhutavaks eeskujuks teistele kirjanikele. Andres S a a l

andis välja ajaloolise triloogia „Vambola“, „Aita“ ja „Leili“, neis käsitelles eesti muistset vabadussõda. „Virulase“ toimetajalt Jaak Järvelt ilmusid ajaloolised jutustused „Vallimäe neitsi“, „Risti-tütar“ ja „Karolus“. K. A. Hermann kirjutas „Aulase ja Ülo“ ja A. Kitzberg „Maimu“.

Bornhöhelt ilmus teine ajalooline jutustus 1890. a. pealkirja all „Villu võitlused“. Selleski teoses käsitellakse episoodi vabadusvõitlusest, nimelt toomapäeva sündmusi Viljandi lossis 1345. a. Oma kolmandas ajaloolises jutustuses „Vürst Gabriel“ 1893 kujutas autor Pirta kloostri hävimislugu.

Lugejaskond tundis suurt huvi ajalooliste jutustuste vastu. Neid raamatuid levis kümne tuhande iseksemplare rahva hulka. Seetõttu tuli korduvalt uuendada nende trükke. „Tasuja“, „Vürst Gabriel“ ja „Maimu“ on ilmunud koguni kuues trükis. Ühtki meie algupärast ilukirjanduslikku ajaloolist toodet pole levinud sel määral kui Bornhöhe töid. Need paljuloetavad jutustused mõjutasid äratavalt laiemaid hulki.

Bornhöhe teeneks jääb ajalooliste jutustuste algatus. Tema teosed olid sisult huvitavamad ja kunstiliselt ehtsamad kui teiste kirjanike omad.

Ülesanne 13. Tuletage meelde „Tasuja“, iseloomustage selle tegelasi ja leidke teosest romantiliselt kujutatud üksiksündmusi! Leidke eelnevast „Tasuja“ stiilinäitest kõnekujundeid! Püüdke selgitada, mis-pärast 90-ndail aastail tsensor piiras ajalooliste jutustuste väljaandmist!

Ballaade ja valme.

Ajalooliste jutustuste kõrval kujutati venestusajastul sündmusi rahva minevikust ka ballaadides. Viimaste loomisel peeti eriti silmas välist vormi, mis ärkamisajal jäi puudulikuks. Tähtsamaid ballaadikirjanikke rahvusliku ärkamise järelajal olid Jaan Bergmann ja Jakob Tamm.

Kirikuõpetaja Jaan Bergmann (1856—1916) sepi-tses luulekatseid juba gümnaasiumiõpilasena Tallinnas. Selleks sai ta äratust klassikaliste kirjandustoodete lugemisest. Esi-algu ta avaldas oma luuletused ajakirjades ja ajalehtede veergudel. Alles 1901. a. ilmus tema luuletuskogu J. Bergmanni „Laulud“. See kogu sisaldab 231 laulu, mis on loodud umbes 25 aasta jooksul.

Väärtuslikuma osa tema luuletoodangust moodustavad ballaadid. Neis püüab Bergmann taotella korrapärast värsimõõtu, stiiliühtsust ja selget keelt. Tema parimate ballaadide hulka kuuluvad „Ustav Ülo“ ja „Taara pidud taga selja“.

„Ustav Ülo“ on rütmiliselt ühtlane ja mõjurikas. Selles kasutatakse värsimõõduna amfibrahhit, mis vastab kõnesoleva ballaadi elevuslikule sündmustikule.

Kunstikaunis ballaad „Taara pidud taga selja“ on loodud saksa luuletaja E. Geibel'i ballaadi „Mustlase elu“ järgi. Lõunamaal pruunistunud mustlasi asendavad Bergmannil ohverdavad orjad, kellel „turja on tuimestand rüütlike roosk“.

Jaan Bergmann.

Taara pidud taga selja.

Hiis haljendab, tammikus tuhiseb tuul,
Sees kihab ja kohab ja sosistab huul.
Näe, tuluke tõuseb ja lainetab leek,
Ning leegissa rehitseb roostetand mõök.

See on ju ohverdav orjade parv,
Silm kustund ja kahvatand põskede karv.
Neil turja on tuimestand rüütlike roosk,
Käed, jaladki uimastand armetu jooks.

Kuid süda ei ole veel surutud vang
Ja vaimu ei varja veel hooletu hang.
Näe, Taarale tuuakse oinas ja sikk
Ja rahvale tarkadelt palukest tükk.

Siis kõnemees kõneleb Kalevi soost
Ja öitsevaist ajust ning endisest loost

Ja helveti¹⁾ õelast ja pimedast ööst
Ning Taarala tarkade tugevast tööst . . .

Ja kuulates kuumendab kuuljate palg'
Ja nobedalt keerutab nooruse jalg
Ning ilu ja rõõmuga uhkusel, aul
Küll kõliseb kannel, küll heliseb laul.

Siis uinuvad ilud ja suiguvad suud
Ja kustuvad tuled ja kohavad puud
Ning uinuja silmile unede tiib
Kuldaegade ilu ja elugi viib.

Kui tuhiseb tammikus hommikutuul,
On lõppenud orjade öösine luul.
„Maast üles! maast üles! Ju otsas on öö!“ —
Nii kurjustab kubjas ja tänitab töö.

Bergmanni ballaade hinnati arvustajate poolt kiitvalt. Eriti rõhutati tema laulude vormilist väärtust. Ka tänapäeval tunnustatakse Bergmanni jutustavate luuletuste kunstilist väärtust. Samuti on hästi õnnestunud mõned Bergmanni mõttelaulud ja valmid.

Ülesanne 14. Määrake ballaadi „Taara pidud taga selja“ värsimõõt! Leidke näiteid alliteratsioonide ja assonantside kohta! Missugused riimid esinevad ses ballaadis? Tuletage meelde „Ustava Ülo“ ideestik! Korrake värsimõõt!

Jakob Tamme (1861—1907) alustas oma luuleloomingut 1881. a. ja see kestis tema vanadus-aastateni. Esialgu ilmusid tema luuletused ajakirjades ja ajalehtedes. Hiljem ta avaldas luuletusi laulukogus „Ärganud hääled“ I ja II (1892). Suur hulk Tamme luuletustest jäi kirjaniku poolt trükiti välja andmata. Seni on ilmunud tema jutustavate laulude kogu Jakob Tamme „Lugulaulud“ (1914).

Suurem osa Tamme luuletoodangust on jutustavat laadi. Ta on luuletanud umbes 70 algupärast lugulaulu, mis koosnevad ligikaudu 10 000 laulureast.²⁾ Lugulaulude ainekogu on ta laenanud eesti muinasjuttudest, ajalooost ja rahva igapäevasest elust.

Jakob Tamme mõttetihedamaid ja koondatumaid ballaade on „Ärkvel“. Selles kirjeldatakse salapärase jõudude valmis-

1) helveti = põrgu.

2) J. V. Veski, „Eesti biogr. leks.“ IV.

olekut eestlaste abistamiseks, kui rahvas vabadust väärivana tõuseks võitlusele ülima hüve eest.

Ä r k v e l.

Sarv kõlab öösi salaväes,
Kui õitsmas sõnajalg;
Mõök kerkib Kääpa voolu käes,
Teel paistab tähe palg.

Ja Paala verevälja peal
Saab elavaks kõik siis;
Väe hüüab üles sarve hääl,
Viib välja, nagu viis.

Rood kohe roodu kõrva läeb
Seal sõjakorra sees;
Kõik aga ootusele jääb,
Sest ootel esimees.

Sealt sõidab ligi udu alt
Üks saadik nagu tuul...
„Mis nägid teel?“ nii küsib talt
Nüüd esimehe huul.

„Ons aeg ju muuta muljuööd—
Nüüd jutusta, mis tead!
Kas otsib rahvas rahatööd
Ja inimlikku head?“

„Ei tunne rahvas ennast veel,
Oh Lembitu, kuis viis!“
Nii kostab ratsaniku keel;
Hulk kärsituses siis.

Ja seistes muremõtte sõul
Seal hüüab esimees:
„Aeg juhtigu veel vaeseid jõul —
Teed pole tehtud ees!“

Võrreldes Tamme ballaade Bergmanni omadega märkame tunduvat erinevust. Eestlaste vabadusvõitluse asemel käsitleb Tamm muinasloolisi ja realistlikke teemasid. Harukordselt palju ta kasutab muinasjutte oma lugulaulude ainenä. Sääraseis ballaades esineb müstiline joon, mis on iseloomulik Tamme jutustavale luuletoodangule. Väljendusviisilt on ta lugulaulud puudulikumad Bergmanni omist. Nii lugulaulude

L. Tamm.

Nüü hüüab ta, ja sarve häält
Toob jälle tuulehoog;
Kõik vägi kaob välja pealt,
Viib mõõga Kääpa voog.

Teel paistab alles tähe palg,
Ilm näeb alles und,
Kui kurvvalt seisab sõnajalg;
Talt läinud õitsetund.

kui ka valmide loomisel jälgis Tamm vene autoreid. Ta oli eriti mõjutatud Lermontovi, Puškini ja Krõlovi tooteist. Valmides paljastas Tamm mõistamisi ühiskondlikke väärnähtusi. Tema tuntumaid valme on „Punik“.

Jakob Tammeaga algab vene mõju eesti luuletoodangus. Tema lugulaulud rikastasid eesti luulet uute motiividega, eriti muinasloolise ainekuga. Tamme algupärased valmid on parimaid eesti keeles.

Ülesanne 15. Missugused riimid (kas puhtad või ebapuhtad) esinevad ballaadis „Ärkvel“? Missugused lausekujundid selles leiduvad? Õppida ballaad ja valm!

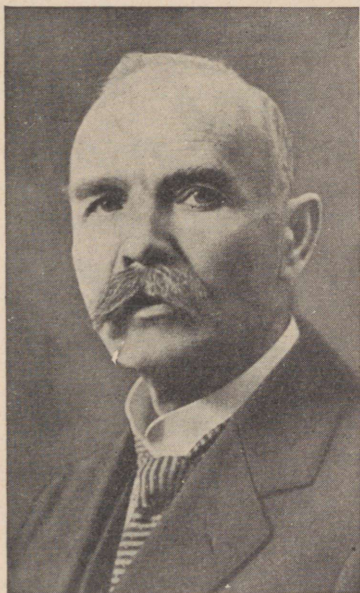
Lüürilisi laule.

Eepilise luule kõrval viljeldi venestusajal ka lüürikat, ehkki vähemate tagajärgedega kui rahvuslikul ärkamisajal. Silmapaistvat osa lüürilise luule alal etendasid K. E. Sööt ja Anna Haava.

Söödi lüürika. Luuletaja Karl Eduard Sööt (sünd. 1862) on avaldanud seitse luuletuskogu, milledest tähtsamad on „Rõõm ja mure“ (1894) ning „Mälestused ja lootused“ (1903). Koguteosena sisaldab kõiki tema paremaid luuletusi „Aastate kajastus“ (1925).

Söödi luule paelub lugeja tähelepanu oma lihtsuse ja südamlikkusega. Erilise õrnusega mälestab ta oma ema lauludes „Lillekesed, kummardage“, „Minu altar“ ja „Emale“. Isiklikel mälestusil põhinevad ka tema luuletused isatalust, nagu „Minu kivi“ ja „Mälestus“.

Rohkesti on Sööt loonud armastuslaule, milledest osa on mänglevat laadi (näit.

K. E. Sööt

„Varas“), osa aga eeleegilise põhitooniga. Viimaste hulka kuulub ta kunstilisem laul „Metsateel“. Seesama kurvatoonilisus avaldub Söödi isamaalauludes. Luuletaja kardab, et ta ei suuda julgustajaks ja päästjaks olla isamaale.

Söödi lüürika kunstilisemat osa esindavad kodu-, armastus- ja isamaalaulud. Puhtlooduslaule on tal vähe, küll aga kasutab ta loodusekirjeldusi oma tundelaulude taustaks. Looduspildid ehivad Söödi lüürikat erilise õrnuse ja intiimsusega, näit. „Pärast hallaööd“.

Pärast halla-ööd.

Puude okstelt sajab nagu siidi,
Pudeneb kui kulda lendavat . . .
Paljad raod nagu kuivand käed
Üles taeva poole sirutud.

Puude oksad, mis veel alles eile
Raskel lehekoormal paindusid,
Pääle halla-ööd ja marutuuli
Kuulutavad: Siin on surmatöö!

Oh kui palju kallist vara viidud
Minu rinnast ka ju noorus-eas!
Oh kuis sõtkunud nad jalge alla
Ausat tunnet, tunnet palavat!

Uudusena loob Sööt sümbolistlikke laule. Nii kujutab ta süngemeelses luuletuses „Must lind“ sümboolselt muret ja kannatusi, mis on hõljunud juba varasemast lapsepõlvest saadik mustatiivulise linnuna tema elutee kohal.

Must lind.

Kui sa teravasti tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled üleval mu pää kohal
Nagu linnu tiiva sahinat.

Kui sa õhtu-a'al, kui eha kustub,
Istud vagusalt poolnes veel,
Siis näed laiatiibadega musta lindu
Nagu varju keerlevat mu eel.

Tema keerles juba siis mu ümber,
Kui ma mängisin veel vainu pääl;
Juba lapselises unenäos
Kohutas ta salaline hääl — —

Oh kui kurb, kui õnnetu ma olen,
Kuidas elusaatus rõhub mind! . . .
Kuula, üleval mu pää kohal
Keerleb mustatiivuline lind . . .

Sõnastusviisilt on Söödi õnnestunud luuletused kujukad ja kõlarikkad. Luuletaja oskab elamusi kõne- ja lausekujundite abil meeleeoluliselt ja piltlikult väljendada. Ta kasutab peamiselt romantilisi ilustamisvahendeid vastavate epiteetide, personifikatsioonide ja metafooride kaudu. Värsimõõdult meenutab ta luule sageli rahvalaule, selles viljeldakse ohtrasti trohheilist värssi. Nii ilukõlalt kui värsitehnikalt on Söödi lüürika laitmatu. Üldmuljelt on Söödi luuletuste vormiline külg nõrgem kui sisuline.

Ülesanne 16. Arutlege luuletuste „Pärast hallaööd“ ja „Must lind“ ideestikku! Vaadeldge, kuidas kasutab Sööt alliteratsioone ja assonantse! Missugused lause- ja kõnekujundid esinevad tema luuletis? Tutvuda **eleegiliste** luuletustega!

Anna Haava luule. Anna Haava (kodanlik nimi Haavakivi) sündis 3. okt. (15. okt.) 1864. a. Kodavere kihelkonnas Haavakivi talus. 9-aastasena astub Haava Pataste mõisa era-alkkooli. Seal, samuti hiljem Tartu kõrgemas tütarlastekoolis ta kirjutab argliku talulapsena vigases saksa keeles häid kirjandeid. A. 1884 lõpetas ta kõrgema tütarlastekooli kodukooliõpetajanna diplomiga. Ta jäi Tartu elama, pühendudes koduse majapidamise kõrval luuletuste loomisele, mida ilmus Hermannil „Postimehes“.

Järgnev periood (1890—1905) Anna Haava elus kõneleb suurest leinast, kannatusest ja heitlusest. Ta kaotab 1891. a. oma isa. Hingeliste kannatuste tagajärjel ta haigestub ja sõidab Saksa maa end ravima. Välismaalt ruttab ta 1893. a. kodumaale õe surivoodi juurde. Peale õe surma ta kaotab paari aasta möödudes oma ema ja armsama. Neil raskeil leina-aastail ei saa Haava kodumaal olla, ta tegutseb Venemaal kord kodukooliõpetajana, kord halastajaõena. Sajandite vahetusel lahkub Haava Peterburist ja läheb oma kodutallu Haavakivile, kus ta on venna juures perenaiseks ja teeb lihtset talutööd. 1906. a. asub Haava jäävalt Tartu elama.

Anna Haava luuletoodang langeb kahte teineteisest erinevasse ajajärku. Esimesel luuleperioodil ilmusid te-

malt kolm luuletuskogu pealkirjaga Anna Haava „Luuletused“ I—III (1888—1897). On tähelepandav, et Haava luuletegevus algab pühenduslauluga eesti esimesele naislüürikule Koitudulale tema surma puhul. Selle kohta mainib Fr. Tuglas: „„Emajõe ööbiku“ elu kustus a. 1886 Kroonlinna udus, kuid just neil aegadel kirjutas Emajõe-äärses linnakeses omi esimesi lüürilisi

Anna Haava.

värsse see, kelle saatuseks oli saada meie teiseks väljapaistvaks naisluuletajaks“¹⁾ . . .

Esimesel perioodil tõlgitseb Anna Haava lüürika isiklike elamusi. Laulikneiuale meenuvad kaunid lapsepõlvajad ja kodurajad. Neid südamlikke mälestusi oma lapsepõlvkodust väljendab ta oma parimas noorusaja laulus „Isamaja“.

Oma esimesis luuletuskogudes laulab Haava peamiselt armastusest. Naisele omaselt on Haava elus armastus keskseks tundmuseks, mis leiab väljenduse värsivormis. See armastus on

¹⁾ Fr. Tuglas, „Kriitika“ II, lk. 128.

põhjamaiselt tagasihoidlik ja aateline, nagu luuletuses „Küll oli ilus mu õieke“.

Küll oli ilus mu õieke.

Küll oli ilus mu õieke,
Küll oli armas mu armuke —
Ei ingelgi ilusam olla vist või,
Ta armsust ei sõnule seada ma või.

Küll olin ma õnnelik õie-kuul —
Ei seda või kirjelda' kellegi huul —
Ma mõtlin, et igavest' nõnda see jääb,
Kuid lehekuu lennates ära siit lä'eb.

Küll oli ilus mu õieke,
Küll oli armas mu armuke —
Surm tuli ja kosis ta endale,
Ja südame valu jäi minule.

Esitatud laul on iseloomulikemaid Haava armastusluuletusi. Ta algab kerges õnnekas meeleolus, mis järgnevas salmis veel süveneb, kuid lõpp on ootamatult eelegiline ja kurb.

Haava parimaid armastusluuletusi on üldtuntud rahvalik lauluke „Ei saa mitte vaiki olla“. Lihtne ja südamlük on selle sisu ja samuti väljendusvorm. Hoogus ja ehtne tunne kannab seda laulu lõpuni. Võimatu on tundmuse tagasi tõrjuda, luuletaja peab neid avaldama, sest „vaikimine oleks vale, sunniks südant lõhkema“.

Sääraseid levinud lauldavaid armastuslaule leidub Haava esimestes luuletuskogudes palju: „Kui sa tuled, too mull' lilli“, „Üks ainus kord veel tahaks“, „Uinu! uinu! mina valvan“, „Lauluke, sõua sa“ jt. Kuigi kõik loeteldud laulud ei kuulu Haava kunstiküpsemate hulka, on nad kord rahva südant liigutanud ja nii omaseks saanud, et neid võib nimetada rahvalauludeks.

Haava esimesi luuletuskogusid on peetud parimaks osaks ta toodangus.

Haava teine luuleajastu algas a. 1906 ilmunud luuletuskoguga „Lained“, mis on tippsaavutiseks tema toodangus. Vahepeal oli palju muutusi olnud nii luuletaja isiklikus kui ühiskondlikus elus. Haava, kes seni käsitles oma luules vaid isik-

likku tundeelu, on kaasa kistud rahva saatusest ning riivab oma luuletustes esmakordselt ühiskondlike motiive.

Suurema tundesügavuse saavutab Haava ikkagi oma elee-
gilistes luuletustes, näiteks suures elukitsikuses loodud laulu-
keses „Oh kodumaa“ ja igatsuslaulus „Mägede
põues“. Viimase luuletuse loomisest jutustab autor järgmist:
„Kord tulin oma kodukohas, kus ma töötasin venna juures, õhtul
rehaga metsast. Jõudes ühe kõrgema mäeseljandiku harjale, ma
seisatasin ja juhtisin pilgu sinendavasse kaugusse. Seal tekkis mul
see luuletus. Saabunud koju, ma kirjutasin ta üles.“

Mägede põues.

Mägede põues puhkab järv —

Suur, sügav, sinine,

Kui oleks taevas heitnud end

Ta vilu voogesse.

Mägede põues —

Metsroosid, uhked palmipuud

Ta kaldal kasvavad,

Ja läbi laante laiad jõed

Ta hõlma tõttavad.

Mägede põues —

Oh seda päikesepaistet sää!l!

Oh haljust, öitsemist!

Ei tea talv, ei tule torm

Sää!l hävitama vist.

Mägede põues —

Sää!l laul'vad lained lugusid

Ja õhud hõljuvad,

Ja aimamata imesid

Sää!l palmid kohavad.

Mägede põues —

Sää!l Looja tarkust, heldust, au

Sa tunned, aru saad,

Sää!l elu tühjust, viletsust

Sa hoopis unustad.

Mägede põues —

Oh jõuaks sinna järvele

Mu kõikuv elulaev,

Sää!l saaksin terveks korraga,

Sää!l unuks oht ja vaev.

Mägede põues —

Ei jõua, — laiad laaned ees
Ja mäed pilvini —
Ei rada sinna ega teed
Vist leia üalgi —
Mägede põues —

Uudsusena esineb „Lainetes“ v a b a v ä r s s. See toob värs-kust, kuid tundub sageli vormilagedana.

Anna Haava järgnevad luuletuskogud „Ristlained“ (1910), „Põhjamaa lapsed“ (1913), „Meie päe-vist“ (1920), „Siiski on elu ilus“ (1930) ja „Lau-lan oma Eesti laulu“ (1935) ei ulatu luuletuskogu „Lai-ned“ tasemeni. Uue liigina tulevad neis värsivalimikes juurde satiirilised laulud. Luuletaja kurdab kibestunud meele-olus paljude kirjanike kurba saatust — olla seltskonnast maha-jäetud ja unustatud.

Sisult ja vormilt on Anna Haava teine luuleperiood mitme-kesisem esimesest. See pakub armastuslüürika kõrval ühis-kondlikke laule, satiire ja naljatlevaid luuletusi. Kuid selle ajastu laulud pole saanud nii rahvalikeks kui esimeste kogude omad. Nad pole võitnud säärast laialdast poolehoidu.

Vormilt on Haava laulud vähese väärtusega. Nagu prof. Suits tähendab, pole Anna Haava stiilimeister. Kujundiliselt on kõige paremini õnnestunud tema rahvalaululaadilised luuletused. Tema luules on märgata saksa uuletaja Heine mõju.

Peale luuletuste on Haava avaldanud jutukogu „Väike-sed pildid Eestist“ (1911), mis sisaldab meeleolulisi mä-lestusi ja realistlikke elukujutusi luuletaja lapsepõlvkodust.

Haava ja Söödi luulelooming on arenenud käsikäes samal ajastul ja samus tingimisis. Mõlemad lüürikud tõlgitsesid oma luu-les peamiselt isiklikke elamusi, kasutades rahvalaululaadilist lihtset sõnastust.

Ülesanne 17. Määrake, missugused lausekujundid esinevad luuletuses „Küll oli ilus mu õieke“! Milliste kujundite kaudu väljen-datakse igatsust laulus „Mägede põues“? Õppida **antitees** (lausekujund)!

Ülevaade järelromantilisest kirjandusest.

Eesti järelromantiline kirjandus langeb poliitiliselt ja majan-duslikult raskesse venestusaega. See ajajärk oma kitsendustega oli

kirjanduslikuks loominguks ebasoodus. Välissurve mõjutusel oli rahvuslik liikumine halvatud. Kirjanikud olid sunnitud varjatud kujul avaldama isamaalisi motiive. Nad käsitlesid oma teoseis peamiselt eestlaste vabadusvõitlusi kauges minevikus ja muinasloomisi aineid.

Jututoodangus kujunes pealiigiks ajalooline jutustus. Selles pöörati peatähelepanu eesti muistsete rahvuskangelaste kujudele. Viimaseid iseloomustati idealiseerivalt kui puhtromantilisi tüüpe. Ajaloolised jutustused tutvustasid rahvale ajaloolisi sündmusi ja hoidsid ärkvel talupoegade rahvuslikku iseteadvust venestuspäevil.

Rahvusliku ärkamise järelajal tegi suuri edusamme jutustav luule. Eesti ballaad sai alguse ja omandas sisulise huvitavuse ning vormilise täiuse. Samuti arendati meie luulekeelt ja -vormi, mis ärkamisajal jäi puudulikuks ja konarlikuks. K. E. Sööt ja Anna Haava täiendasid ärkamisaegset lüürikat nii sisult kui vormilt.

Uued kirjandusliigid algatasid sel ajastul Eduard Bornhöhe ja Jaan Bergmann. Nende näidisteosed leidsid rohkesti jäljendamist. Ajaloolisi jutustusi kirjutasi Andres Saal, Jaak Järv ja August Kitzberg. Ballaade septsesid Jakob Tamm, Jakob Liiv ja M. J. Eisen.

Romantilise kirjanduse areng.

Eesti romantilise kirjanduse arengus ilmneb kolm ajastut: 1) eelromantiline, 2) rahvuslik-romantiline ja 3) järelromantiline kirjandus.

Eelromantiline kirjandus langes umbkaudu kolmekümneaastasse ajavahemikku (1830—60). Sel ajastul soetati sentimentalistlikku ja rahvavalgustuslikku jutukirjandust (Suve Jaani ja J. V. Jannseni jutud) ning muinsusromantilisi tooteid (Faehlmanni ja Kreutzwaldi kunstmuistendid ja kangelaseepos „Kalevipoeg“).

Eesti rahvuslik-romantiline kirjandus välendas umbes parkümmend aastat (1860—80). Selle kandvama osa moodustas isamaalüürika. Rahvuslikud motiivid tungisid ka jutu- ja näitekirjandusse. Ärkamisaja väärtuslikemaiks tooteiks osutusid Koidula isamaalaulud ja Pärna külanovellid.

Järelromantilise kirjanduse ajastul (1880—95) arendati tõhusalt ajaloolist jutukirjandust ja ballaadi- toodangut, Söödi ja Anna Haava poolt ka lüürikat.

Eesti eel-, rahvuslik- ja järelromantiline kirjandus on mõjutatud märgatavalt saksa kirjandusest. Kuid sellest hoolimata sisaldab ta rohkesti puht- eestilisi jooni. Kõigepealt on romantiliste teoste ainek pärit meie kodumaalt. Neis käsitletakse eestlaste muistset vabaduspõlve, rasket orjaaega ja tuleviku väljavaateid. Kogu rahva mured ja rõõmud, kannatused ja lootused avalduvad meie romantilises toodangus. Kõige otsesemalt kajastuvad selles rahvusliku ärkamisaja kõrged püüded ja aated. Samuti vormiliselt taotellakse selleaegses kirjanduses rahva pärasust. Luules jäljendatakse rahvalaulude keelt ja stiili, jutu- ja näitekirjanduses kasutatakse rahvale omast väljendusviisi.

Romantiline kirjandus on küll vähese kunstilise väärtusega, aga seda suurem oli tema ärata- ja kasvata- v mõju laialisesse rahvahulkadesse.

V. REALISTLIK KIRJANDUS.

Eesti realistliku kirjanduse õitseng langeb XIX sajandi viimasesse kümnendisse ja käesoleva sajandi algusse. Meie maa polnud sel ajastul veel vabanenud välissurve. Sel raskel surveajal koonduisid eesti rahvuslased Tartus „Postimehe“ ümber. Energilise seltskonnategelase Jaan Tõnissoni eestvõttel õhutati rahvahulkades rahvuslikku iseteadvust ja virgutati põllumehi edukamale tööle. Kuna J. Tõnissoni rahvuslik võitlus piirdus eeskätt Lõuna-Eestiga, siis etendas Põhja-Eestis juhtivat osa Konstantin Päts, kes välja andis ajalehte „Teataja“. Tallinna poliitikategelased pühendasid peatähelepanu puhtmajanduslikele küsimusile, et edendada rahva jõukust ja arendada kodumaa tööstust ning kaubandust. Mõlemate poliitiliste voolude agara tegevuse tagajärjel tegid eestlased märgatavaid edusamme möödunud sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Nii külas kui linnas muutus rahvas jõukamaks ja iseteadlikumaks, olgugi et võõras võim selleks takistusi tegi. Silmanähtavalt tõusis ka rahva hariduslik tase.

90-ndate aastate algul oli mõõnaaeg eesti kirjanduses. Luuletati küll rohkesti, aga suurim osa luuletoodangust oli väärtusetu. Lõpmatuse ni jälgendasid ja korrutasid selleaegsed nn. „luulehaiged laulikud“ oma lüürikas ärkamisaja isamaalisi motiive: „Ilus oled, Eestimaa!“ „Oh, kuis ma armastan sind, Eestimaa!“ „Eestlane olen ja eestlaseks jään“ jne. See kunstivaene lüürika, mille loojaiks oli lugematu arv tundmatuks jäänud laulikuid, tüütas lõpuks nõudlikumaid lugejaid. Ajakirjanduses hakati hurjutama säärast liialdatud luuletamiskirge, sest publik vajas kunstiväärtuslikumat ja elulähedasemat kirjandust.

Sellal ulatusid Eestisse Lääne-Euroopast realismi järellained. Esimesena hakkas „Oleviku“ toimetaja Grenz-

stein realistlikku toodangut propageerima. Ta seadis meie noorile kirjanikele eeskujuks prantsuse kirjaniku Zola realistlikud teosed. Grenzsteini õhutavad sõnad ei jäänud vastukajata. Varsti ilmusid Juhan Liivi, August Kitzbergi ja Ed. Vilde sulest realistlikud lühijutud. Ometi ei vabanenud meie kirjandus täiesti romantikast, kuigi valitsevaks kirjandusvooluks kujunes realism ühes naturalismiga. Romantiline käsitlusviis püsis eeskätt lüürikas, mis ilmus paralleelselt eepiliste toodetega.

Eesti realistliku kirjandusvoolu tõusengu alguseks peetakse 1896. aastat, mil ilmus Ed. Vilde romaan „Külmale maalale“. On huvitav märkida, et samal aastal hakkas „Postimeest“ toimetama Jaan Tõnisson. Nõnda algas ühel ajal õitseng niihästi kirjanduslikus kui ka ühiskondlikus liikumises.

Realismi ja naturalismi põhitunnuseid. Realismis püütakse reaalselt maailma ja igapäevast tõsielu võimalikult tõepäraselt ja muutmatult kujutada. Üldise ja tüüpilise asemel kirjeldatakse siin piasju ja üksiknähtusi, nagu need tegelikult esinevad. Realistlikus kirjanduses kohtame individuaalseid inimtüüpe, usutavaid olukordi ja teatud maa-ala loodusekirjeldusi. Nende teoste keel on selge, asjalik ja täpne. Kõnekujundeist kasutatakse eeskätt neid, mis aitavad sündmusi, olukordi ja tegelasi tõetruult kirjeldada ja iseloomustada.

Naturalism on väga lähedane realismile, erineb sellest peamiselt kirjeldamise astmelt. Naturalismi ideaaliks on elu täpne kopeerimine, kusjuures kaldutakse tugevasti elu varjupoole kujutamisele. Püütakse elult kiskuda ilustavad katted ja seda näidata kõiges tema inetuses. Peale tavalise kõnekeele kasutatakse naturalistlikes teoseis halva tähendusega väljendeid, nagu **poisinolk, siga, timukas** jt.

Juhan Liiv (1864—1913).

Traagiline elukäik. Luuletaja Juhan Liiv sündis 18. (30.) aprillil 1864. a. Peipsi lähedal Riidma kandikoha vihusaunas. Riidmalt läksid Liivid rentnikuks Rupsi külla Oja tallu. Juhan oli siis alles paariaastane. Ta oli nõrga tervisega elurõõmutu talulaps. Tundide kaupa võis ta üksi mängida oja ääres,

luusida heinamaal ja metsas ning kuulata lindude laulu. Tema suurimaks unistuseks oli Peipsi, mis paistis puudelatvade tagant. Unustades kogu ümbruse, vaatles Liiv Oja talu lähedaselt mäe-

Zakari Liiv

seljandikult Peipsil valendavaid purjesid. Eriti õnnelikuna tundis Liiv end karjapõlves. „Karjas palju kuldset aega,“ sõnas luuletaja ise oma karjasesuvede kohta. Talveõhtuil õppis Liiv vanemate vendade juhatusel lugemise selgeks. Lugemine sai talle kireks, mis kestis surmatunnini.

10-aastasena astus Liiv Naelavere külakooli. Nagu mäletab Jakob Liiv, kiitnud koolmeister Juhanit hoolsaks ja eeskujulikuks õpilaseks. Ta ei võtnud teiste vallatustest osa ega seltsinud kaasõpilastega. Vabal ajal õppis Juhan oma vanemalt vennalt Eliaselt viulimängu. Kolm talve käis Liiv Naelavere koolis. Peale külakooli lõpetamist ei tahtnud vanemad Juhanit edasi koolitada, kartes, et tema nõrk tervis kooliskäimisega halveneb. Ometi ei suutnud vanemad Juhani härdaile palveile vastu seista ja nad panid ta 1879. a. sügisel Kodavere kihelkonnakooli.

Juhan Liiv polnud veel lõpetanud kihelkonnakooli, kui ta ootamatult kutsuti Väike-Maarjasse Triigi-Avispeale asetäitjaks õpetajaks. Kui seni oli Juhan Liivi pilgatud tema saamatuse pärast, siis tahtis ta Väike-Maarjas näidata, et ta midagi suudab korda saata. Kõigepealt ta katsetas muusika alal. Kuid mänguriista puudumisel loobus ta muusikamehe-kutsest ja pühendus kirjanduslikule tegevusele. Ta tegi kaastööd ajalehtedele ja kirjutas laulusalmikuid.

Veetnud ühe aasta Väike-Maarjas, jätkas Liiv 1883. aasta sügisel oma õpinguid Kodavere kihelkonnakoolis. Sel ajal ta oli haiglasem kui ühelgi teisel kooliaastal. Järgneval aastal ei pannud vanemad teda enam kooli. 1885. aasta sügisel läks Liiv toimetaja Jaak Järve kutsel „Virulase“ toimetuse liikmeks Tallinna. Kuid ta ei püsinud seal kaua. Juba 1886. a. algul ta astus Tartu Treffneri eragümnaasiumi, et oma haridust täiendada. Tervislikel põhjusil pidi Liiv isegi loobuma edasiõppimisest. Siis tegutses Liiv „Sakala“ toimetuses Viljandis ja „Oleviku“ juures Tartus. Ajakirjanikuna kirjutas ta rea lühemaid jutte, nagu „Peipsil“, „Igapäevane lugu“ jt. 1892. a. sügisel loobus Liiv väsitavast ja närvesöövast ajakirjanduslikust tegevusest. Ta üüris endale väikese korteri Tartus Hetseli (praeguses Liivi) tän. nr. 3. Siin ta kirjutas oma novelli „Vari“, milles ta kujutas oma lapsepõlve mälestusi. Kahjuks ei leidnud Liiv oma novellile kirjastajat. See valmistas kirjanikule tuska ja suurendas tema närvlikkust ning haiglust. Ta läks haigena Tartust Alatskivile.

Liivi haigus omandas järjest kohutavama ilme. Nii öösel kui päeval hirmutasid teda salapärased viirastused. Alati oli Liiv hirmul, et teda valvatakse, vahitakse ja ärritatakse. 1894. a. sattus ta märatsemishoosse, põletades oma jutu käsikirja ja tsensoori poolt

läbivaadatud luuletuskogu. Kuna Liiv oli muutunud kaasinimestele kardetavaks, saadeti ta sellesama aasta märtsis Tartu kliinikusse. „See oli kurb teekond, kus Liiv metsakohas salakõnet kuulas, tema kaaslased aga aralt vaikisid.“ Enne jaanipäeva lahkus Liiv haigemajast ja sõitis kahe mehe saatel Alatskivile. Teel ta luges lohutuseks oma vastilmunud novelli „V a r i“.

Oma viimased eluaastad veetis Liiv kodutu hulkurina. Kuskil ei leidnud ta rahu oma haigele hingele. Kirjanikest sõbrad püüdsid tema seisukorda parandada, muretsedes temale rahalist abi ja peavarju. Suurusehullustuses unistas ta Poola kuningatroomist.

Juhan Liivi viimseks eluasemaks oli Plakso-Madise talu Kavastu-Koosal, kus ta elas oma lellepoja naise Anna Liivi hoolitsusel. Ka oma viimisel eluaastal ei loobunud Liiv rännakuist. Ta võis kümneid kilomeetreid matkata tuisu ja kül-maga, hõlmad lahti ja rind paljas. Külmetuse tagajärjel kiskus raske haigus, tiisikus, ta 1913. a. kevadtalvel haigevooidisse. Kur-busega ta kõneles oma surmast, vaadeldes läbi akna lumehelvete lendu. — Lumehelbed liuglesid tasakesi ka Juhan Liivi surmapäeval 1. detsembril 1913. a., mil ta kell 2 päeval teenijatüdruku käte vahel suri. — 9. juunil 1924. a. püstitati tema hauale väärtuslik sammad Alatskivi kalmistule. Selle välisküljel leidub Liivi lootuslik luuletus:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.

Juhan Liivi lüürika. Esimesed laulusalmikud kirjutas Juhan Liiv Väike-Maarjas Avispea koolimajas. Tema esialgseks kirjan-

duslikuks autoriteediks oli vanem vend Jakob. Nagu rahvusliku ärkamise järel-aja lüürika oli mõistusepärane ja tundekehv, samuti on Juhan Liivi esimesed luuletused vähese tundelise sisuga.

Liivi isikupärane lüürika algab alles tema haiguseaastatega. Luuletuste kaudu väljendas Liiv oma traagilist saatust. Ta ei luuletanud selleks, et teistele pihtida oma kannatusi ja valusid, vaid ta tundis sisemist tarvet oma hetkelisi meeleolusid luulevormis *i s e e n d a l e* avaldada. „Ma endal' tahan laulda“, sõnab Liiv ühes luuletuses.

Tema parimate saatuslaulude hulka kuuluvad lühiluuletused, nagu „Vask oli taevas mu üle“, „Kivi kukkus kivi juurde“, „Tule, öö pimedus“ ja „Helin“.

Nukrameelne laulik tunneb, nagu rändaks ta elava hauana ringi, pea kohal vaskne taevas ja jalgade all kumisev maa.

**V a s k o l i t a e v a s m u ü l e ,
m a a p õ u d n e , k u m i s e v r a u d ,
j a i s e k õ n d i s i n ü m b e r
k u i v a n k u v , e l a v h a u d .**

Nii loodusesemeil kui loomad el on igal oma asukoht, aga tema on täiesti *k o d u t a*.

**K i v i k u k k u s k i v i j u u r e ,
j õ g i p ü ü d i s m e r e s s e ,
k o e r a k u t s i k e m a j u u r e ,
e m a j u u r e — u s s i k e .**

**K u h u l ä h e n m i n a , v a e n e ,
k e l l e j u u r e , k o d u t a ?
O h m u v e n d , m u s õ s a r , n a i n e ,
e m a , i s a , i s a m a a !**

Lakkamatult kostab tema kõrvu varasemast lapsepõlvest saadik salapärane helin, ähvardades enda alla matta lauliku hinge.

H e l i n .

**K u i m i n a o l i n v e e l v ä i k e n e m e e s ,
ü k s h e l i n m u l h e l i s e s r i n n a s e e s .**

**J a k u i m i n a s i r g u s i n s u u r e m a k s ,
l ä k s h e l i n g i r i n n a s e e s k a n g e m a k s .**

Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapäälne ring.

So ütled, et mu laulud ei väga kumuda üles. Mis
ei pea nad jeda ka üles? Tänu ehk kammale mi
ma jõueksin — see piind, keda ma sulle jamaaspo — nimetan
see armastatud rekha, keda ma sulle jamaaspo — nimetan
laenu — need kaaluvad waluftelt mu peale. Mis elu
ma jäänud walele jamaaspo ja jamaaspo teha?
Chidag! Niini kustub eluga — Kite, Kabe Karikas!
Eesmärk, mille peale palawalt pühitud, on nii igas
Kaugel — mitte eolew aas hionu, waid ännetu jamaas —
Kaugel see nii ihaldatud täjajald, seft Koi an mull
jelle torwis kälbuliul Kwal. heridus ja teadufe wäsi
teaduste Nijafus? Kuhu jäneb — kühja kättega?

Juhan Liivi käekirja näide.

Need traagilised saatuslaulud heidavad valgust Juhan Liivi
kannatavasse hinge. Me ei leia neis ühtki ülistusavaldust iseendale
ega süüdistust kaasinimestele. Laulik nimetab ennast õnnetuse-
linnuks, vaeseks eksijaks ja kodutuks hulkuriks. Alistudes oma
kurvale saatusele kannatab Liiv mitte niivõrd isiklikel põhjustel
kui isamaalistel.

Liiv on nii lähedases seoses isamaaga, et ta sama sa-
ta b isiklikku saatust kodumaa omaga. Ta armastab oma maad ja
rahvast südamesoojemalt kui iseennast. Õnnetule isamaale pühen-
dab ta oma tundesügavamad ja mõttetihedamad laulud „Ma lille
sideme võtaks“ ja „Ta lendab mesipuu poole“.

Liivi isamaalauludest eraldub liik luuletusi, mis on tuntud
messianismi-luulena. Neis luuletusis ennustab Liiv esime-
sena prohvetlikult Eestile riiklikku iseseisvust.

Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:
ükskord — kui terve mõte —
ükskord on Eesti riik!

Liivi isamaaluuletustes kohtame uudseid patriotlikke mo-
tiive. Tema suhtumus kodumaasse on palju isikupärasem kui ärka-

misaegses lüürikas. Võime kindlasti väita, et Juhan Liiv on eesti kirjanikest kõige enam kaasa tundnud meie kodumaa saatusele, kuigi isamaa temast nii vähe hoolis.

Omapärane ja rikkalik on Liivi looduslüürika, millest erilist tähelepanu pälvivad lühiluuletused. Neis antakse looduspilt paari vihjega, lihtsete joontega. Tavaliselt alustab Liiv looduslaulu mõne üksikeseme või -nähtuse, nagu lille või lehtede langemise kirjeldamisega, ja pärast võrdleb maastikupilti oma meeleoluga. Näiteks lühilaul „Oh kanarbik, oh lilleke“.

Oh kanarbik, oh lilleke!

Oh kanarbik, oh lilleke,
nii kõle, kõle sügise!
Nii väsinud, nii kurb on meel,
sa pehmelt, õrnalt öitsed veel,
oh lilleke!

Oh kanarbik, oh lilleke!
mind kurbus rõhub rängasti:
sää! arm, sää! surm, sää! sügise, —
su silm nii taevasinine, —
oh lilleke!

Mõlemad esitatud sügislaulud peegeldavad meeleoluliselt Liivi nukrat meeleolu. Sügis oma tinakarva taevaga ja koltunud lehtedega vastas täiesti tema süngele tundelaadile. Ta tajus sügismaastikus kurbust ja õrnust nagu oma hingeski. Sügis oli Liivi lemmik-aastaajaks. Sügisloodust on ta meeldejäädvalt kujutanud üldtuntud laulus „Igav liiv ja tühi väli, taevast pilvine“ . . .

Peale saatuse-, isamaa- ja looduslaulude kirjutab Liiv ka armastuslüürikat. Kuid ta armastuslaulud ei paista eriliselt silma. Enam pälvivad tähelepanu tema mõttelaulud, kus ta piltlikult käsitleb eetilisi, poliitilisi, usulisi ja muid küsimusi.

Juhan Liivi luuletoodang, arvult ligikaudu 1100 luuletust, on nii ulatuslikult kui omaduslikult väga mitmekesine. Suures ülekaalus on tema luules miniatuursed laulud. Liivi tuleb pidada eesti lühiluuletuste algatajaks ja innukamaks viljelejaks.

Mingi sünguse vari hõljub Liivi luule kohal. Selle poeetilises leksikonis domineerivad sõnad: „must“, „tume“, „hall“, „haige“, „vaene“, „hirmus“, „õnnetus“, „valu“, „kurbus“, „koledalt“ jt. Jääb mulje, nagu kogu tema lüürika oleks varjutatud mornist meeleolust. Ometi peitub nende „valupilvede“ taga ka: „kuldaineid“, „sinirandu“, „päikesepaistet“, „kaugeid lootusi“.

„kuldseid aegu“ jne. Üldse on Liivile omane luua anti-teese, et mõttele ja tundmusele anda reljeefsust, varjundirik-kust. Isamaad ta nimetab samas salmis „pühaks“ ja „hirm-saks“, ema on talle nii „mullake“ kui „kullake“ jne.

Korduste ja tunderõhuliste hüüdlause-
te poolest on Liivi lüürika rikas. Kordus on Liivile nagu verre kas-

Juhan Liivi luuletuskogu tiitelleht.

vanud. Mitmekesised ja omapäraseid on võrdlused Liivi lüürilistes lauludes. Nad on pildirikkad ja esmakordsed, mitmed neist on sümbolistliku tähendusega. Ennast võrdleb Liiv vankuva hauaga, oma südant — laevaga, mis jäänud jäädesse, oma luulet — haigetiivalise linnuga ja haavatud kotkaga. Ta kujutleb lille-kesi sügisnurmedel pitsikestena vanaema tanu äärtel, oma mõtteid nārbunud lehekestena, sügistuult kõveral kõrrel küürutava sandi-kesena ja sügislillekest põrandal istuva lapsukesena, kelle ema unustanud. —

Luuletamisel oli Liivi ideaaliks sõnastada suurimat ilu, suurimat tõe ja suurimat valu. Kasutades viimseid võimalusi luulepõllul muutis ta oma lüürika mitmekülgseks ja laiapiiriliseks. Tema luuletoodangus kohtame vaheldumisi vanaromantilist, realistlikku ja sümbolistlikku stiili.

Kuigi Liiv paljud laulud oma muretundidel ära põletas, on teisest luuleperioodist säilinud küllalt hulk töid. Trükki pääsesid tema luuletused värsikoguna alles paar aastat enne luuletaja surma. Liivi „Luuletuste“ esimene trükk ilmus 1909. a. ja teine trükk 1910.

Kuna Liivi luuletused jäid aastaiks üldsusele tundmatuks, ei osatud teda esialgu hinnata lüürikuna. Liivi luuletajakuulsus sai laiematele ringkondadele teatavaks alles pärast tema surma. Hilise ilmumise tõttu kahanes ka tema luuletoodangu järelmõju kaas-aegsesse lüürikasse.

Liivi lüürika esineb omaette maailmana eesti kirjanduses. Selle algupärasema osa moodustavad saatuslaulud ja ennustuslikud isamaaluuletused. Rohkesti leidub ka isikupäraseid jooni tema looduslüürikas. Liivi luule ei sisalda küll erilisi vormilisi väärtusi, kuid seda hinnatavam on tema lüürika tundeisuline ja ideeline külg.

Ülesanne 18. Püüdke selgitada Juhan Liivi elutraagika põhjusi! Arutlege Liivi laulude motiivistikku! Milles peitub nende laulude sugestiivsus? Missuguste vahenditega saavutab ta musikaalsust? Leidke kõne- ja lausekujundeid tema luulest! Öppige kaks laulu pähe!

Liivi jututoodang. Oma esimesis jutukatkeis, mis ilmusid 1888. ja 1889. a. „Sakala“ veergudel, jäljendas Liiv täiel määral järelromantilist kirjandust. Alles „Oleviku“ ajajärgul vabanes ta välismõjust ja hakkas kirjutama algupäraseid töid.

90-ndate aastate algul propageeriti Eestis realistlikku kirjandust, mille ideaaliks oli: elu kirjeldada võimalikult tõetruult. Selle kirjandusliku põhimõtte võttis Liiv omaks juba 1890. a. Ta loobus jututoodangus romantilisest käsitlusviisist ja tegi katset tõetruult rahvaelu kirjeldada.

Liivi esimeseks realistlikuks jutuvisandiks on Kodavere murdes kirjutatud laast „Pildikene Peipsi rannalt“, mis ilmus 1890. a. kevadel „Olevikus“. Teistest Liivi lühijuttudest väärivad tähelepanu „Peipsi pääl“, „Igapäevane lugu“ ja „Esimesed kirjaniku

tundmused", mis on kirjutatud nähtavasti 1892. a. lõpul. Trükituna nad ilmusid jutukogus „Kümme lugu“ a. 1893.

„Peipsi pääl“, milles kujutatakse tuntud rahvusvahelist motiivi hädaohu-hetkel antud töotusest ja selle mittetäitmisest, on esimesi parimaid eesti realistlikke jutte. Selles on osavasti tabatud piltlikku ja rahvalikku stiili. „Igapäevane lugu“ pakub üldjoonelise pildi vaese Punasoo Mari elust-olust. See lühijutt on liiga koondatud ja jätab visandi mulje. Jutuke „Esimesed kirjaniku tundmused“ kajastab Liivi isiklikke meeleolusid „Varju“ kirjutamise puhul.

Liivi lühijutud esitavad huvitavaid pilte rahvaelust. Nad on kirjutatud napolisõnaliselt ja kujukalt. Nende algupäraste rahvalike jutukestega levis realism eesti jututoodangusse.

Liivi tuntum novell „Vari“ (1894) on teatud määral autobiograafiline teos. „Seal on kõik mu enese lapse-, karja- ja noormehepõli koos. Ka sinisilmne neiu, väike, väike muidugi, ei puudu,“ kirjutab Liiv. Sellest järeldub, et ta on kujutanud peategelase Villu isikus kaudselt iseennast. Täiesti tõetruult on Liiv kopeerinud mõned „Varju“ kõrvaltegelased, nagu Veni-Villemi ja Räpsi-Reinu.

Peaprobleemi asetusest meenutab kõnesolev novell järeloomantiliselt ajaloolisi jutustusi. Selles kujutatakse võitlust talupojakihi ja mõisnikuseisuse vahel. Mõlemaid rahvakihte eraldab teineteisest paks varjav mets. Vaesest Kukulinnast pärinev Villu ei suuda talupoegade ja mõisnike vahelist varjumetsa laastata. Tema elutraagika väljendub novelli sugestiivses lõpplauses: „Kui seda metsa ees ei oleks!“

Ülesehituselt ja stiililt pole „Vari“ ühtlane teos. Novelli esimesed peatükid on laiaulatuselised ja üksikasjalised, lõpp-peatükid aga katkendlikud. Samuti areneb jutu sündmustik ebahühtlaselt ja hüppeliselt. Stiililt on „Vari“ ainult osaliselt realistlik jutustus. Realistliku usutavusega on teoses kirjeldatud Kukulinna ja selle elanikke. Kuid mõisa elu-olu kirjeldamisel on kasutatud romantilist sõnastust.

Hoolimata stiililisest ja kompositsioonilisest ebatasasusest on „Vari“ 90-ndate aastate esmajärgulisim külanovell. Teos ei pääsenud küll kohe trükki, aga varsti peale ilmumist võitis ta laialiste ringkondade seas suure poolehoiu. „Vari“ kujunes ajalooliste ju-

tustuste kõrval paljuloetavaks raamatuks. Äratava mõju eest võlgnevad Liivi „Varjule“ tänu mitmed meie hilisemad väljapaistvad kirjanikud.

„Varju“ otsese mõju all kirjutas Liiv 1893. a. algul visandliku novelli „K ä k i m ä e k ä g u“, mis on oma eelkäijast märksa nõrgem. Samal ajal valmis tema viimane pikem novell „N õ i a t ü t a r“, mis trükkis ilmus 1895. a. Selles novellis kujutatakse nõiaaks peetava vaeselapse kannatusrikast saatust. Huvitavaimaks kujuks ses teoses on Pläralära-Leenu. Kuigi „Nõia tütar“ ei äratanud nii suurt tähelepanu kui „Vari“, on ta viimasest stiililt ja ülesehituselt ühtlasem.

Liivi jututoodang pole suur — kolm pikemat novelli ja mõnikümmend jutukest ning laastu. Paremad nende hulgas on „Vari“, „Nõia tütar“ ja paar rahvajuttu, kuna teised tööd on fragmentaarsed ja kirjanduslikult vähese väärtusega. Üldiselt on Liivi jutupalad kunstiliselt nõrgemad tema lüürilisist tooteist.

Juhan Liiv on jätnud p ü s i v a p ä r a n d i eesti kirjanduse varasalve. Tema rikkalik lüüriiline toodang moodustab algu-pärasema ja väärtuslikuma osa eesti lüürikast. Tema rahvalikud jutud külaelust on meie realistliku kirjanduse nurgakivideks.

Stiilinäiteks katkend „Varjust“.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas esimese Kukulinna hüti ligidal sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki ümber keerab ja sellele tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast külmast, millest käed ja nägu õhetavad, pilvis taevast, kust paksu lund maha hakkab tulema. Üks hoop teise järele sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks üks armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, sauna pealt ära pöördes, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda korraks sirgu ajama ja külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna, selleks on need liiga närused, käed liiga kanged. Jalgas on porised lapid, ühel king, teisel saapapea otsas. Viimane on nüi katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ta ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlemate otsad on ristamisi õlesidemetega kokku seotud. See on ju ennegi pesu-

nööri ehk lati aset täitnud ja sinnapoole pööris naine nüüdki samud. Ta laotas riide laiali, vaatas korra katusele, kas sinna mõni kivi tuulehoidjaks vaja ei ole, ja puhub käsi. Ise on ta selle juures kräbe ja kärmas ning pikkade mustade ripsmekarvade alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurmeküla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta rästi peast lahti, aga sellest pole viga. „Uhujuuh!“ hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, „sel pole ka enam aru raasugi!“ Sellega ühtlasi muutub ta karme, tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpunud lahke nägu läheb ühtlasi murelikumaks. „Näe, seal on ometi tuul katuse lahti kangutanud!“ Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna sisse minna.

Suits tuleb ukse peal vastu. Naine kummardub ja vaatab tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi või lava sarnast suitsetanud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel korral klaasid ees, mida tervest Kukulinnast enam ei leidu. Üks ruut on küll juba katki, ennegi kolm veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi panna saadakse. Puuduva ruudu asemele on vana lauluraamatu laudne kaas pandud, mille nahk küll juba nii hapraks on läinud, et kaas ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene küll söögilauana, teine istepingiks. Akna vastu ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu välja ajab. Ahju kõrval seisab must, suitsunud vokk, selle kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kanikas leiba, tohust soolatoms, paar kulbisuurust lusikat, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinal ripub meesterahva kampsun, ühe luunööbiga ja kahe puupulgaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest see on tagasi lõngakeraks hakanud saama. See ripub ta kohal all maas ja pooleliharutatud käisest jockseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg maas.

„Ema, süüa tahan.“

Hääl tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aegamööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühel laval, mis teivastest ja laudadest kokku raamitud. Teivaste või, kuidas tuleb öelda, sängisammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi laval mustendab midagi — õige! ühe lapse pea, mis undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Kuid selles peas on midagi, mis, ei tea öelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu omal kohal poleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järele, mis undruku sees varjul, võib

see laps ainult viie-, palju kui kuue-aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne- — nagu kuuekümne-aastane. Aru ei või saada, kumb suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tume-rahuline, lahja ja ühtlasi tüse, suu nõnda kiusakas-tõsiselt kinni, lõual nii tugev kont nagu kuuekümne-aastasel. Otsaesine aga, enam palged, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümne-aastane välja tuleb. Nüüd aga ütleb selles näos midagi, et siin ei kuuekümne-, ega kahekümne-aastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need pole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mis siin toas ei või ollagi, — nad otsivad midagi kusagilt kaugelt, mis hoopis tagapool sünneseid seinu võiks olla ja mida nõnda nagu ei taha näha saadagi . . . Süsimustad juuksed on sassis, üksi otsa eest on nad märja käega siledaks tõmmatud.

Ülesanne 19. Missuguses teises teoses esineb lühijutu „Peipsi pääl“ peamotiiv? Kummas teoses on see motiiv ilmekamalt kujutatud? Vaadeldge ja eritlege, kuidas Juh. Liiv kirjeldab: 1) sügiseilma, 2) onni väljast- ja seestpoolt, 3) vanaema ja Villut! Nimetage esitatud katkendi järgi, missugused tunnused on omased realistlikule kirjandusele! Katsetage koostada mingit lühikirjeldust!

August Kitzberg.

Eesti külaajutute kirjutaja ja draamade looja August Kitzberg sündis 27. detsembril 1855. a. (u. kal. j. 9. jaan. 1856. a.) Mõisaküla lähedal, Puldre Alatare kandikohal. Ta õppis Penuja Niitsaadu koolis, kus ta vend oli õpetajaks. 18-aastasena pääses Kitzberg kihelkonnakohtu notari ametisse. Pärast sai ta kolme üksteise läheduses asetseva — Polli, Pöögle ja Karksi — valla kirjutajaks. Kohtunotari- ja vallakirjutaja-ametis oli Kitzberg järgemööda 20 aastat. Kuus aastat veetis Kitzberg Lätis, töötades Kuramaal raamatupidajana ja Riias „Phoenix'i“ vabrikus osakonnajuhatajana. 1900. a. tuli ta kodumaale tagasi ja asus Tartu elama. Kolm aastat oli Kitzberg „Postimehe“ ärijuhiks ja selle järel kuni 1920. a. Liivimaa Hüpoteegi Seltsi arhivaariks. Kitzberg suri 1927. a. Tartus ja sängitati Maarja kalmistule, kuhu hiljem püstitati mälestussammas.

Kitzbergi külaajutud. Kitzberg alustas oma jututoodangu vanavara kogumise tähe all. Jakob Hurda õhutusel võttis ta innukalt osa eesti rahvaluule korjamisest. Kogutud muinasjuttude alusel ta

koostas oma esimesed tähelepanuvamad jutustavad teosed „Maimu“ (1889) ja „Libahunt“ (1891—92). Ajalooline jutustus „M a i m u“ tõi Kitzbergile kirjanikukuulsuse, selle eest määrati talle Eesti Kirjameeste Seltsi 1889. aasta võidupeol I auhind.

„Olevikus“ avaldatud Grenzsteini üleskutse virgutusel loobus Kitzberg minevikusündmuste käsitlemisest ja valis oma edaspidiste külajuttude ainetiku olevikust. Mulgimaa, kirjaniku kodukoht, kujunes tema jututoodangu peategevuspaigaks.

„Kesk kuulsat Mulgimaad seisab kaunil liivamäe küljel Sauna-Antsu majake.“ Nende sõnadega algab Kitzbergi esimene külajutt „S a u n a - A n t s u „o m a“ h o b u n e“ (1891), milles jutustatakse vaesest vabadikest, kes unistab oma hobusest ja selle viimaks omandab. Jutustuse aine on küll autor võõrsilt laenanud, aga ta on selle niivõrd hästi ümber korraldanud ja kohastanud eesti oludega, et teosest jääb algupärandi mulje. Selle sündmustik on koondatud ja areneb sirgejooneliselt.

1897. a. kirjutatud pikemas realistlikus külajutus „P ü v e - P e e t r i „r i u k a d““ valgustab Kitzberg vesteliselt mulkide äri vaimu, nende nn. „riukaid“. Pea-„riukamehena“ esineb teoses Püve Peeter, keda autor tutvustab lugejaile teose algul järgnevalt: „„Püve-Peetri riukad!“ Jumala eest, see mees oli tükke täis nagu viljapea teri, kuidas ma siis teisiti pean ütleva? Kolm tüdart pani mehele, ilma et punast krossi kaasarahaga valmis seismas oli. Kas sellega saab mõni teine toime, kellel „riukaid“ ei ole?“ Selle lühijutu peaväärtuseks on rahvalikud tüübid, mis on kirjaniku poolt osavasti kujutatud.

Kitzbergi tähtsamad külajutud on „V e l i H e n n“ (1901)

August Kitzberg.

ja selle jätk „Hennu Veli“ (1903). Mõlemad jutud on teineteisega lähedas seoses: neis leidub ühiseid tegelasi ja nende sündmustik areneb samas ümbruses. Nähtavasti on autor kasutanud „Veli Hennu“ ja „Hennu velje“ koostamisel oma lapsepõlve mälestusi. Samuti on mõlemate juttude tegevuskohad võetud kirjaniku kodukohast Karksi ja selle ümbruskonnast.

Ei „Veli Hennu“ ega „Hennu veli“ moodusta ülesehituselt tervikulist juttu, veel vähem novelli. Selleks on nad liiga episoodilised ja katkendlikud. Nad jäävad ainult meeoleoluliseks piltideks rahvaelust, nagu kirjanik neid ise on nimetanud. Mõlemal teosel ei puudu ka oma õpetlik tendents. Kitzberg, hinnates kõrgelt eesti külaelu rahvuslikku tähtsust, osutab, kuidas linnasaksa tab eestlasi, kuna hoopis vastupidist, tervendavat mõju avaldab küla.

Kitzberg oli külakirjanik kõige paremas mõttes, ta kirjutas oma jutupalad eeskätt külarahvale. Seepärast ta püüdis võimalikult lihtselt ja rahvalikult jutustada. Ta pakkus lihtrahvale lõbusat ajaviidet. Kitzbergi külajutud on ühel hoobil rahvalikud ja vestelised.

Stiilinäide teosest „Veli Hennu“.

Kevadine päike oli lumemembele pisarad silmi ajanud, ja missugused veel! Memm nuttis ja nuttis, nii et pisarate kätte sulas. Miks ta ei pidanud nutma: tema valitsus oli seks puhuks otsas. Orgudesse, kuristikkude kallaste alla sügavasse laande peitis ta ennast veel, lootes säääl hõlpu leida ja kahe silma vahele jääda. Petlik lootus. Ka kõige varjulisematest kohtadest leidis ja kihutas päikene ta minema; memm läks, aina soga veel, vahutavate oja-keste ja üle kallaste tõusnud jõgede teed uperkuuti lüües, ikka mere poole ja mere poole. Sinna ta uppuski.

Päikene tegi imet. Ta paistis ja paistis. Mitte tutsu ei pidanud talvest järele jääma, täieline võit pidi noormees-kevadele saama, kes — ise küll veel külma pärast sinine — juba puude ja põõsaste ümber päikesega võidu paitas ja meelitas, nõnda et nende hangunud mahla soontes päris keema ajas. Kes siis niisuguse paitamise vastu külmaks võis jääda!

Küüvits metsas oli ammugi ära õitsenud, keset lume lagunemist. Temal oli rutt. Temal tuli ära õitseda, enne kui lapsed metsa pääsid, — tema oli kihvtine.

Nüüd pistis juba toomingas esimesed lehekeseid kui hiire kõrvad välja ja kaasik mähkis enese helerohelise udu sisse. Kelm poiss kevad mängis aasal ja heinamaal, pistis Murueide põue näpu ja tõm-

bas peidust välja kauni kullerkupu ja mõnegi lillekese. Ta viskas oma laululeegid, lõokesed, õhku ja saatis oma lahked hüüded küll orgu, mäele: ma olen tulnud, viige, tuuled, see sõnum kõigile.

Aus lugeja märkab isegi, et jutu kirjutaja siin lauluisa Kreutzwaldi salves on laenamas käinud. Kust tema mees muidu ka nii ilusaid sõnu ja mõtteid pidi saama, selle kena kevadise päeva kirjeldamiseks, kui veli Henn uitamast koju tuli ja Nõuni järvel metsparte ütles näinud olevat.

Ülesanne 20. Tuletage meelde varem loetud Kitzbergi küla-jutte ja iseloomustage nende tegelasi! Kes esinevad tegelastena tema teoseis? Millega lõpevad tema külajutud? Mispoolest nad erinevad Juhan Liivi jututoodangust? Jälgige A. Kitzbergi stiili esitatud katkendi alusel! Võrrelge tema sõnastust Juhan Liivi omaga!

Kitzbergi draamad. Kitzberg hakkas juba noormehena eesti-keelseid näidendeid soetama, et selleaegsele vähenõudlikule maalavale pakkuda ettekandenumbreid. Esimese algupärase näidendi avaldas ta 1892. a. pealkirja all „Punga-Märd ja Uba-Kaarel“. Selles karskussisulisel näitemängus kujutatakse joomarist peategelase Punga-Märdi hukkumist ja selle kõrval maalitakse idealiseeritud pilt Uba-Kaarli eeskujulikust elust. Kirjanik on langetanud pearõhu meie külaelu kujutamisele, mistõttu üksikud stseenid rahvaelust, nagu üldtuntud karjasekauplemine, on hästi õnnestunud. Järgnevad naljamängud „Rätsep Õhk“ (1903) ja „Püvetalus“ (1910) dramatiseeris Kitzberg oma vastavate külajuttude järgi. Neist hinnatavaim on „Püvetalus“, mis omapäraste tüüpidega ja rahvaliku naljaga on leidnud suurt menu.

Kitzbergi kunstiväärtuslik draamatoodang algab 1906. a. viievaatuselise draamaga „Tuulte pöörises“, mida esmakordselt etendati „Vanemuise“ praeguse teatrihoone avamisel. „Tuulte pöörises“ on olevikudraama, mille taustaks on 1905. a. ühiskondlikud sündmused. Peatähelepanu koondub ses näidendis üksiktegelastele, nende hingelisele võitlusele. Siin seisavad vaenujalal Kaarel ja Jaan, kes on erinevate iseloomude ja vaadetega ning kes armastavad sama naist. Jaan võitleb ka oma kaotatud kodu pärast. Draama keskendatud tegevustik areneb astmeliselt draamatilises tõusus. Mida enam lõpu poole, seda põnevamaks muutub olukord vastaspoolte konfliktide teravnemise tõttu. „Tuulte pöörises“ on kunstinõuete kohaselt üles ehitatud draama, mis jätab vaatlejaskonnale sügava mulje.

1912. a. ilmus Kitzbergilt draama „Libahunt“, mille tegevustik areneb minevikus, orjaajal. Selles näidendis toimub võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, vastupidi draamale „Tuulte pöörises“, kus ihaldasid kaks meest sama naist. Need kaks naistegelast on vastandid nii välimuselt kui iseloomult. Nende võitluse armastuse pärast aitab otsustada ühe sugukonna karm ning väeramatu traditsioon.

Kompositsioonilt moodustab „Libahunt“ sümmetriilise terviku. Viimases vaatuses kujutatakse sama sünget talveõhtut, mis esimeseski: väljast kostab torm ja huntide ulgumine. Õieti kordub siin täpselt sama situatsioon. Kõik on endine, ainult sugupõlved on muutunud. Tiina ilmub ka nüüd nalginult, ainult täiskasvanuna.

„Libahunt“ on nii ainekult kui kompositsioonilt Kitzbergi kõige õnnestunud draamatiline teos. Ta väärib tähelepanu juba erandinimese Tiina kaju tõttu, kelle tragöödia kerkib masendavalt esile ebausuga looritud tagapõhjalt.

Stiilinäide „Libahundist“:

Neljas vaatus.

Vanaema: ... Meie sugu ja võsa on kollaste juuste ja siniste silmadega; see võttis naisi ainult endi keskel — ei ole tilkagi võõrast verd meie soontes, see on — puhas.

Margus: Võõras veri? Kust süin see võõras? Ta on ju ometi teie eneste silmade all üles kasvanud ja inimeseks saanud!“

Vanaema (ei lase ennast eksitada, on nagu oma mälestustesse vajunud, jutustab edasi): Meie tütreid ja noorikuid ei olnud ilusad, neid ei nõutud mõisasse... Neli põlve tagasi, kui ühte nõuti (on sügavasti liigutatud ja lööb silmad maha) — see uputas enese jõkke. Surnuaia müüri taga, kui mina veel nägin ja mäletan, seisid ikka veel tema ristikene — karjalapsed ka hoidsid ristikest ja ei tallanud maha...

Margus (ka liigutatud, teeb sellekohase liigutuse, aga ei vasta midagi).

Vanaema (nagu kaugele tagasi vaadates ja siis jälle alates): Me olime pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõigest kaks last, kui palju, siis kolm... Meie teenisime Jumalat ja orjaisime mõisat kartuse ja värisemisega; elulust ja -rõõm oli meie eest lukkupandud asi. Kui meie laulsime, olid meie laulud rasked ja kurvad! Helgeid aegu meil ei olnud, kirge meie ei tundnud — uute orjahingekete eest oli meil hirm...

M a r g u s (rahutult): Mis sellest nüüd minule, vanaema . . .
(Kaeblikult:) Mis sa kõneled kõigest sellest! See ei tee ju midagi paremaks!

V a n a e m a (ennast püsti ajades): Jah, mis sellest nüüd sinule! . . . Ainult, et . . . kuidas meie sugu ja võsa enne on elanud, elu ja kannatuste pääle vaadanud. Põlvest põlve, nii halvad kui me olime — me oleme oma päritud pruuke pühaks pidanud, oleme vaiksed ja vagusad olnud ja — püüdnud iseennast ära võita. Kui sa seda tead, eks sa siis — kui sul mõnikord süda raske on ja murduda tahab, eks sa siis mõtle ka vanaema pääle, oma isa ja ema pääle, kes ju kõik ka kord noored olid, nagu sina nüüd, ja võibolla vahest ka kõik kätte ei saanud, millest süda igatses! . . .

M a r g u s (läheb enam ja enam rahutumaks): Ah vanaema, vanaema! Sinu sõnad söövad ju südame sees ära! . . .

Kitzbergi järgnevad näidendid ei küündinud „Tuulte pöörises“ ja „Libahundi“ tasemeni. Nad muutusid kompositsioonilt katkendlikuks ja laialivalguvaks. Siiski nad ei jäänud publiku poolt tähelepanematuks, kuna neis kas käsiteldi aktuaalseid küsimusi või kujutati omapäraseid tüüpe.

Draamas „**K a u k a j u m a l**“ (1915) äratab tähelepanu ihne Mogri-Märdi tüüp. Mogri-Märdi r a h a a h n u s e l pole piire, ta suurustleb mammonakires: „Jaa! Raha! Raha peab mul olema, raha! Seda olen ma vandunud, kui ma alles poisike olin . . . Mul ei pea naist olema ega last, sugulast ega sõpra, Jumalat ega kuradit, raha peab mul olema, raha on Jumal, raha on vägi, raha on võim!“

Kitzbergi viimases algupäraseis näidendis „**N e e t u d t a l u**“ (1923) kujutatakse u l a h a r i t l a s t e traagikat, kes linnas koolis käies on võõrdunud talutööst. Nad peavad häbiasjaks isatalus füüsilist tööd teha, aga nad ei suuda ka vaimsel alal oma pooliku haridusega mainimisväärsset saavutada. Haridus on röövinud neilt töötahte ja -rõõmu, ta on saanud neile needuseks.

Rohkesti on Kitzberg tõlkinud näitemänge meie teatreile. Tema tõlgitud on ka paljud l a s t e n ä i d e n d i d, nagu „Udumäe kuningas“, „Lumevalgeke“ jt.

Kitzbergi kirjandusliku loomingu peatähtsus avaldub d r a a m a alal. Ta on meie näitekirjandust kõige enam arendanud. Kitzbergi draamadega algab u u s a j a j ä r k eesti näitekirjanduse ajaloos. Kõrvalisema tähtsusega on tema k ü l a j u t u d. Nad kajastavad autori südamlikku huumorit ja optimistlikku elu-

vaadet. Kitzbergi muust jututoodangust väärivad nimetamist tema memuaarid („Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“ I—II ja vestelised (Tiibuse Jaagu) kirjad ajalehis.

Ülesanne 21. Tuletage meelde: 1) kus etendub „Libahundi“ sündmustik, 2) missugused tegelased esinevad selles, 3) missugused tähtsamad konfliktid tekivad vastaspoolte vahel! Kirjeldage Tiina traagikat! Jälgige „Libahundi“ stiili! Leidke näiteid lausekujundite kohta! Kas draama väljendusviis on romantiline? realistlik? Hinnake „Libahundi“ kompositsiooni ja väärtust! Tutvuda lähemalt draama **kompositsiooniga!**

Eduard Vilde.

Eesti romaanikirjanik Eduard Vilde sündis 1865. a. Virumaal Puidvere mõisa muldpõrandaga moonamajas. Varsti pärast poja sündimist kolisid vanemad Muuga mõisa, kus isa sai aidameheks. Muuga mõisas veetis Vilde oma varasema lapsepõlve, mis oli rikas headest kui kurbadest mälestustest. Seal Virumaa suurte metsade keskel kasvades õppis Vilde tundma ja armastama meie kodumaa loodust, iseäranis aga metsi.

Suure tähelepanu ja osavõtuga jälgis Vilde lapsena juttude lugemist. Kui ta paar aastat oli õppinud Muuga metsaülemä proua juures, saatsid vanemad ta Tallinna kooli. Esiti käis Vilde Kentmanni algkoolis, hiljem kreiskoolis. Kreiskooli ei saanud Vilde täiesti lõpetada, ta pidi koolist lahkuma 1882. a. juunis, pool aastat enne lõppeksamit. Nüüd tahis Vilde seiklema hakata. Ta sõitis Peterburi sõprade juurde. Kuna seal ei leidunud kohast teenistust, tuli ta varsti tagasi ja läks Keila Karjaküla mõisa, kus ta isa oli valitsejaks. 1883. a. peale algab Vilde ajakirjanduslik tegevus. Ta töötab vaheldumisi „Virulase“, „Postimehe“, „Virmalise“, „Teataja“ ja „Uudiste“ toimetuses. Vahepeal viibis Vilde (1890—92) Berliinis, kus ta lähemalt tutvus realistliku ja naturalistliku kirjanduse põhisuundadega.

Pärast 1905. a. revolutsioonisündmusi põgenes Vilde kodumaalt Šveitsi ja sealt 1906. a. suvel Helsingisse, kus ta välja andis revolutsioonilist pilkelehte „Kaak“. Juba sama aasta sügisel lahkus Vilde Helsingist ja asus ühes abikaasaga Koppenhaagenisse. Vahepeal ta matkas ka paljudesse teistesse Lää-

ne-Euroopa linnadesse, ta käis koguni Ameerikas, aga Kopenhaagen jäi talle püsivamaks asupaigaks. Pärast suurt Vene revolutsiooni saabus Vilde abikaasaga 1917. a. märtsis Tallinna. Viimaseil eluaastail korraldas ja redigeeris Vilde oma seniseid töid, neid välja andes „Kogutud teoste“ nime all. Tartu Ülikool valis Vilde tunnustuseks kirjanduslike teenete eest audentohtoriks.

Kirjanik Eduard Vilde suri 26. dets. 1933. a. Ta põrm sängitati Tallinna Kloostrimetsa Metsakalmistule.

Ajaviitekirjandus. Vilde hakkas tagajärjekalt katsetama kirjanduslikul alal juba 17-aastase noormehena. Ta oli parajasti saabunud Peterburist oma vanemate kodusse Karjakülla, kui ta kirjutas, peaaegu täisromantilist süngust ja paa-tost, oma esikteose „Kurjal teel“. Kuna kirjastaja oli valmis seda kriminaalse sündmustikuga teost trükkis avaldama, kirjutas autor, olles vaimustatud oma „esimese su-leharjutuse“ õnnestumisest, jutu „Musta mantliga mees“. Neile romantilistele juttudele järgnesid tema nal-

ja jutud, nagu „Ärapõletatud peigmehed“, „Isand Ilvese kosjasõit“, „Laadalelled“, „Lina-Mai“, „Jobu“ jt. Oma naljandeis kujutas Vilde rahvale naermiseks koomilisi situatsioone ja jagas pilget veidratele tüüpidele. Kuid ta ei jätnud ka riivamata elupahesid ja väärnähtusi. Eriti mõnitavalt ta pilkas satiirilises novellis „Suguvend Johannes“ (1891) selleaegseid nn. „luulehaigeid laulikuid“, kes tüütuseni jäljendasid ärkamisaja luulet.

Eduard Vilde

Vilde alustas oma kirjandusliku loomingu põnevuse ja nalja tähe all. Selleaegsele publikule, kes eeskätt otsis kirjandusest lõbusat ajaviidet, meeldisid tema noorusea proosapalad. Ülihalke vastuvõtt lugejaskonna poolt julgustas Vildet pidevale tööle kirjanduse alal.

Realistlikud romaanid. Pärast Berliini ajajärku (1892) sündis täheldatav pööre Vilde toodangus. Tutvunud Saksamaal realistlike kirjandustoodetega, hakkas ta oma järgnevais novelles ja romaanis tõelisele elule enam tähelepanu pöörama. Realistlikku suunda taotles Vilde teoseis „Karikas kihvti“, „Külmale maale“ ja „Raudsed käed“.

Novell „Karikas kihvti“ (1893) on Vilde pessimistlikem teos. Selles kirjeldab autor meisterlikult sotsiaalset olustikku. Romaanis „Külmale maale“ (1896) kujutatakse saunikute elu. Peatähelepanu on koondatud peategelasele Väljaotsa Jaanile, kelle saatusele elab kirjanik südamesoojalt kaasa. Ta näitab tema järk-järgulist hukkumist. „Külmale maale“ on eesti esimene realistlik romaan, milles käsitletakse vaeste popside viletsat elu.

Rohkesti leidub romaanis „Külmale maale“ realistlikke pilte selleaegsest külaelust, näit.: kõrtsistseene, varastatud asjade hoiuleandmisi, läbiotsimisi, palvetunde jne. Kuid kirjanik ei piirdu selles romaanis realismiga, ta kaldub tublisti naturalismi. Nii ta maalib naturalistliku pildi Väljaotsa saunast, seda detailselt kirjeldades ja alla kriipsutades selle karjuvat viletsust. Nagu see iseloomulik naturalistlikule teosele, annab Vilde peatähtsuse miljöö, ümbruse mõjule. Väljaotsa Jaan ei hukku isiklikel põhjusil, vaid halbade kaasinimeste mõjul ja ainelise kitsikuse tagajärjel. Miljöö kõrval rõhutab Vilde pärilikkuse määravat mõju tegelaste elukäigu kujunemisel. Näitena tuletagem meelde Võsu perekonna degenereerumist.

Romaaniga „Külmale maale“ algab tõuseng eesti realismis kirjanduses, samuti pääseb naturalistlik käsitlusviis meie jututoodangusse. Järgnevas romaanis „Raudsed käed“ (1898) kujutatakse töölisperekonna viletsust, kusjuures jällegi rõhutatakse, et määravat osa etendab inimelus miljöö.

Stiilinäide romaanist „Külmale maale“.

Väljaotsa saunas pesitses popsi terve viletsus.

Ta põrnitas toas ja jõllitas kambrikeses. Ta haudus niiskel savipõrandal ja kükitas suitsunud parsil. Ta irvitas aidas ja luuras laudas.

Nagu mutimulla mustav hunnik lömmitab hurtsik peremehe põldude serval vainu ääres. Valendav, siretav lumeümbrus teeb ta veel tuhmimaks ja tahmasemaks kui ta juba muidugi on. Ta suitsunud katus seisab tortis ja sassis taeva poole, ta länguvajunud seinad vaatavad nagu kurtes ja nurisedes ringi, et kas keegi ei tuleks ja inimesed ta pödurast sisikonnast välja ei ajaks, sest aeg on käes, et elatanud pesake väsinult ja jõuetult kokku langeb — ta ei jaks ju enam seista! Aga keegi ei tule. Elanikud käivad sisse ja välja nagu putukad prao vahel. Ja kurvalt, vaikse ahastusega seisab hurtsik paigal, viimse jõuga langemisest hoidudes. Viltu seisab ta, aga ei lagune. Tal on hale meel putukatest, kes ta õõnsuses pesa peavad. Ta on nendega ju nii kaua tuttav ja nemad temaga. Nad elavad sõpruses. Nad armastavad üksteist. Elanikud palees ei tunne seda tumma armastust palee vastu ja palee mitte nende vastu. Neil ei ole teineteist nii väga tarvis. Hurtsik aga mõtleb: kuhu nad väetikesed poevad, kui ma lammudes ümber kukun? Ja putukad ohkavad: Peaks ta veel seisma, peaks ta ikka veel seisma, — jumal andku talle pidet!

Kummargil pead sisse astuma madalast, längus uksest, üle kõrge läve. Et sa tuled päikese- või lumevalguse käest, siis ei näe sa tükil ajal midagi. Küll on hurtsikul oma silm, aga see on liiga väike ja liiga rähmane: tilluke aken omab küll kaks ruutu, aga üks neist on tahmast ja vanadusest läbipaistmatu ja teisest püsib ainult üks serv järel, kuna lahtist auku täidavad vanad püksinärud. Künklikul ja auklikul põrandal komistab su jalg. Parred su pea kohal ripnevad ja läigivad põlisest tahmast. Paar kitsast, võõpamata laudsängi nurgas, aganateks purunenud sasiga täidetud; puust valge laud akna all, siin ja seal pikemad ja lühemad järjed — see on kõik, mis majaseadisest paistab silma. Toaruumi kõrval olevas tillukeses kambris seisab veel vana, kõrge, pruun kirst ja värvimata laud, mille peal mõned raamatud ja ajalehed riidas.

Ülesanne 22. Võrrelge Eduard Vilde elukäiku Juhan Liivi omaga! Põhjendage Vilde naljajuttude paljuloetavust! Jalgige, kuidas kirjeldab ta Väljaotsa sauna! Võrrelge seda kirjeldust lähemalt Kukulinna sauna kirjeldusega! Kumb neist on kunstilisemalt esitatud? Leidke näiteid metafooride ja isikustamise kohta! Milliseid muid kõne- a lausekujundeid leidub ses katkendis? Õppida **isikustamine!**

Ajaloolised romaanid. Käesoleva sajandi algul hakkas Vilde koostama ajaloolisi romaane. Ta töötas tollal Tallinnas „Teataja“ toimetuses. „Teataja“ peatoimetaja K. Päts nõutas tsensorilt loa

Vildele ajalooliste sündmuste uurimiseks kubermanguarhiivis ja sellesisuliste romaanide avaldamiseks lehe joone all. Kõigepealt asus kirjanik Mahtra sõja sündmustiku juurde. Ta käis isiklikult Mahtras, kus ta vaatles sealset maastikku, jälgis tähtsamaid mässu tegevuspaiku, päris eidekestelt ja taadikestelt teateid sõjasündmustest ja -tegelastest, selleaegsest talurahva olukorrast jne. Romaani kirjutamist alustas ta 1902. a. algul. Teos hakkas ka kohe „Teataja“ joone all ilmuma.

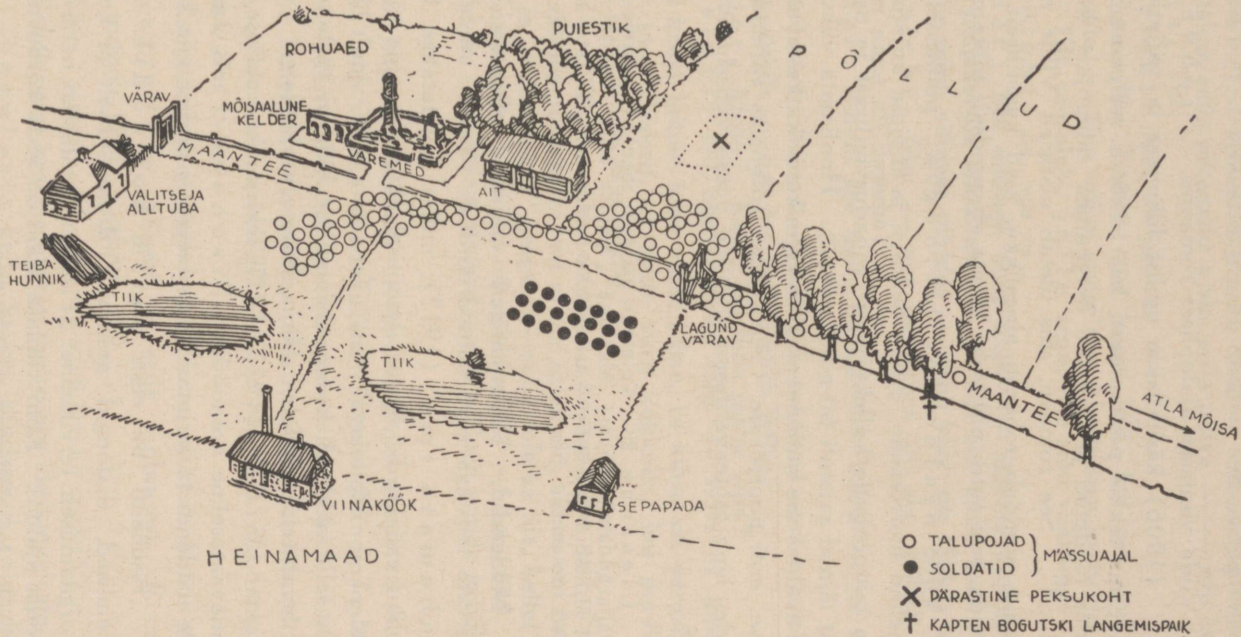
„Mahtra sõda“ ületas ilmumisel kõik varem väljaantud proosateosed. Selle romaani ilmumine oli suursündmuseks eesti kirjandusloos. Teos võitis laialiste ringkondade tähelepanu juba ilmudes „Teataja“ joone all. Lugejad ei jõudnud ära oodata järgnevate osade ilmumist. Eriti haaras romaan Mahtra ja selle ümbruskonna elanikke. Seal käis teos käest kätte, talust tallu, külast külla. Raamatut loeti niikaua, kuni lehed kulusid ja katkesid.

Romaanis „Mahtra sõda“ on pearõhk langetatud talurahva rahutustele, mis aset leidsid Mahtra mõisas 1858. a. Mahtra sündmused algavad 1857. a. kevadel, mil Mahtra peremehed said valitsejailt teada, et uus seadus on tulemas, ja lõpevad 10. veebruaril 1859. a. mässuliste karistamisega. Selles ajaloolises raamis areneb romaani põhitegevustik.

„Mahtra sõda“ jätab üldjoontes tervikulise mulje. Romaanis esitatakse meeleoluline kirjeldus Eestimaa talurahva ja mõisnike vahekorra, mis kord-korralt muutub pinevamaks ja laheneb talupoegade verise peksasaamisega. Sellega rööbiti arendatakse armastusintrige: 1) Võllamäe Päärna ja Huntaugu Miina, 2) Uuetoa Jüri ja Maie ning 3) Herbert Heideggi, Juliette Marchandi ja Gottlieb Lustigi vahel. Aarmastusvahekorrad lahenevad vaadeldavas romaanis nagu Vilde varasemaiski teoseis abielumisega. Järelikult on kõnesoleval ajaloo- ja armastusromaanil kaks kontrastset lõpplahendust: traagiline ja õnnelik.

Järgnevas ajaloolises romaanis „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ (1903) osutab Vilde meie linnakodanike ja aadli vahekorda. Ajaloolised sündmused on jäänud selles romaanis tagaplaanile. Teoses kirjeldatakse nagu „Mahtra sõjaski“, kuid ainult kõrvalepisoodina, Eestimaa talupoegade rahuusi. Anija mehed, kes on julgenud kubernerit juurde minna oma

MAHTRA MÕIS PÄRAST SODA.

mõisahärra peale kaebama, saavad Tallinnas Vene turul 1858. a. jäledalt peksta. See romaan on „Mahtra sõjast“ märksa nõrgem.

Vilde viimases ajaloolises romaanis „*Prohvet Maltset*“ (1906) käsitletakse usulist liikumist ja väljarändamistuhinat, „mis tekkis pettumusest, kui 1858. a. väljaantud Talurahva seadus loodetud ja töötatud kergendusi talupojale kohe kätte ei andnud“. See romaan, mis ületab ulatuselt Vilde eelmised romaanid, sisaldab rohkesti ainekku, kuid kunstiliselt jätab palju soovida, sest autor pidi selle looma ebasoodsais töötamistingimuis.

Vilde ajalooline triloogia, poolteisetuhandleheküljeline suurromaan, esitab haarava ja mõjusa kujutuse Tallinnamaa talupoegade kollektiivseist vabadusvõitlusist ja usulisist otsinguist läinud sajandi 60-ndail aastailt. Hoolimata välistest puudustest avaldas see monumentaalne kolmikteos kütkestavat mõju lugejaisse, eriti noorsoosse. Ajaloolises triloogias väljendatud ühised tunde- ning tahteavaldused elustasid uuesti vabaduspüüdeid rahvas.

Ülesanne 23. Tuletage ajaloost meelde talupoegade rahutusi ja väljarändamistuhinat! Määrake „Mahtra sõja“ sündmustiku koht ja aeg! Milliseid küsimusi käsitletakse romaanis? Millised tegelased esinevad romaanis?

Näidendid. Kopenhaageni ajajärgul rikastas Vilde väljapaistvate teostega eesti näitekirjandust. Tema esimene näidend „*Tabamata ime*“ (1912), milles kujutatakse kunstniku ja publiku vahekorda, äratas ilmunisel aktuaalse aine tõttu laialdast tähelepanu. Näitelaval püsis „*Tabamata ime*“ ainult lühikest aega, kuna selle näidendi kompositsiooniline külg ei vastanud küllaldaselt lavalistele nõuetele. Sama saatuse osaliseks sai Vilde viimane draama „*Side*“ (1922). Näitekirjaniku-kuulsuse tõi Vildele kolmevaatuseline komöödia „*Pisuhänd*“, mis ilmus 1913. a. Selle näidendi ta kirjutas Kopenhaagenis umbes viie kuu kestel.

„*Pisuhänd*“ on eesti parim komöödia. Selle tüübid on elulised, dialoogid arenevad dramaatiliselt ja kompositsioon on orgaaniliselt tervikuline. „*Pisuhänd*“ tähistab hariastet eesti komöödia ajaloos. Kuni viimase ajani on seda korduvalt etendatud nii kodu- kui välismaa näitelavadel.

Stiilinäide „Pisuhännast“.

Sander: Sa armastad priiust, Tiit — vabakirjanikupõlve — — ma pakun sulle pikemaks ajaks seda põlve — — istu lauda ja kirjuta, Tiit!

Piibeleht: Mm — jaa —

Sander: See lendas mul peast läbi, kui ma sind eile uulitsal silmasin. — Sina või ei keegi! — Ainult sinu vastu on mul usaldust. — Tiit, see oleks jälle tegu, mis sinu vääriline!

Piibeleht: Ja, aga —

Sander: Ma maksan sulle kahe- — ütleme kolme- — minupärast neljakordse honorari! — Ja kui sul muid soove on, mille täitmine minu võimise piirides — minu käsi: ma täidan neid!

Piibeleht: Mm — aga kas minu töö siss küllalt hää oleks Sandri nime all ilmuma?

Sander: Ainult see mure on sul? — Vend — siis oled ju nõus!

Piibeleht: Piä'nd — piä! Sa tahaksid oma raamatuga jo vist ka meeldida — aga kui tu no maha tetta?

Sander: Maha? Kes tohib teda maha teha?

Piibeleht: No, miu senitseid töid — noid es kiideta.

Ja kui keegi laituse sean veidi kiitse, tu kiitse nii vargsi, nii moka-otsalt tasa-hiljukesi, et mitte sisse kukkuda, kui peräkõrd vällä tuleb, et laituseks asja es ole.

Sander: Ja, vennike, sinuga on hoopis teine asi! Sul ei ole seltskondlikku positsiooni, sul ei ole sidemeid, sul ei ole tutvusi arvustajate ja „auhindajate“ hulgas, — sul ei ole ka äia, kellel ajalehtede aktsiaid oleks, ega ole sul neid endal! — Kas tead, Tiit, kui sinu tööd minu sulest oleksid — sa võiksid nende kriitikaga rahul olla!

Hilisem jutustav toodang. Kopenhaagenis veedetud aastad (1911—16) olid Vildele kirjanduslikult väga viljakad. Ta kirjutas siin oma väärtuslikumad teosed, pannes pearõhku tegelaste hingeelule ja kunstipärasele stiilile. Peale näidendite ta kirjutas novellikogu „Jutustused“ (1913) ja romaani „Mäeküla piimamees“ (1916).

„Mäeküla piimamehe“ tegevuskohad on valitud Keila lähedastest Karjaküla mõisast ja selle ümbrusest. Romaani sündmustik toimub 1890. a. algul.

„Mäeküla piimamees“ on psühholoogiline romaan. Tähelepanu keskendatakse ses teoses üksiktegelaste sise maailmale. Tegelasi, kelle kaudu sündmustik areneb, on

kolm: Mäeküla mõisnik Ulrich von Kremer, vaene kantnik Tõnu Prillup ja tema noor naine Mari. Teoses näidatakse, et majanduslike hüvede taotlemine tundemaailma arvel muudab elu traagiliseks.

„Mäeküla piimamees“ on sisult hingestatuim ja stiililt õnnestunuim Vilde teos. See on tema kunstiväärtuslikem romaan.

Stiilinäide „Mäeküla piimamehest“.

Alles kõrgel lagelaial seljandikul näeb Tõnu, mäherdune hunnitu õhtu on täna. Kuu külib valu hõbedat, tähti sirab murdu, linnutee tolmas aiva, ning lumi ja kõik ilm ujub pühaka sina sees. Ja vaikne on, nii vaikne, et lumi jalaste all otse kisendab.

Imestades vaatab ja kuulab teeline.

Aga korraga väristab.

Kasvab külm siis veelgi? Seni näpistas ainult nina ja kõrva — kas juba sooja hinge kallal?

Ja uus viirg vapustab meest...

Lumi jalaste all ei kisenda enam, ta heliseb kui kannel; viimaks laulab kui kogudus kauges, kauges kirikus, ja orel mängib, ja kellad löövad.

Ilm aga siretab sinises, ikka sügavamas sinises, sinist hõõgub valge väli, sinist aurab puu ja põõsas, juba nõrgub sinist hobu looka, lakka ja laudjat mööda, ja sinisena, taevassinisena, kuumab marduse särk litrite kilgendava tule all...

Noorik heitis suurräti ümber, süütas laterna põlema ja ruttas teelisele vastu.

Ta jäi kauaks ära. Siis tuli teda kandes.

Ta astus hoide, et lapsi mitte äratada.

Sületäis oli raske, kuid Maril küündis jõudu.

Ja kui ta tema sängi asetanud, kasuka tal seljast ja saapad jalast võtnud, siis tõi ta lambi ja valgustas ta nägu.

See nägu sinas, kui oleks sinine öö sinna värvi jätnud. Silmad olid pilul. Laugude vahelt läikis.

Ja nüüd alles taipas naine, mis õieti sündinud.

Hommikuselt lüpsilt läks surmateade laiali... — külm oli märksa tagasi andnud.

Vanuseaastail kirjutas Vilde vähe uut. Temalt ilmus „Loomingus“ kaks novelletti „Asunik Woltershausen“

(1925) ja „Casanova jätab jumalaga“ (1932). Pärast tema surma avaldati samas ajakirjas katkendeid lõpetamata romaanist „Rahvasulased“ (1934).

Eduard Vilde kogutoodang on ilmunud „Kogutud teoste“ sarjana. See sari sisaldab 33 annet — kokku **7459** lehekülge. Nii suurt ja väärtuslikku pärandit pole ükski teine kirjanik meile eestlastele jätnud. E. Vilde „Kogutud teosed“ või-

»Mäeküla piimamehe« tiitelleht.

maldavad lugejaile jälgida kirjaniku arenemiskäiku, alates noorusaegseist lihtseist jutustusist ja lõpetades hilisemate väärtteostega. Siin leidub puht-ilukirjanduslike tööde kõrval päevakajalisi vesteid ja kujukaid reisikirjeldusi.

Vilde toodang moodustab ulatusliku osa eesti kirjandusest. See on ainekult, laadilt ja väärtuselt väga mitmekesine. Eialgu kirjutas Vilde põnevaid ja humoristlikke ajaviitejutte. Siis ta asus arvustavalt valgustama ühiskondlikke ja ajaloolisi probleeme. Ja

lõpuks ta koondas tähelepanu inimese hingeelule. Esimesis teoseis oli Vilde paatoslik romantik, järgnevais kriitiline realist ja viimases romaanis kunstiküps uusrealist.

Vildele kui impulsiivsele kirjanikule ei paku huvi maastiku ja miljöö staatiline kujutamine, ta rõhutab oma teoseis põnevavat, kiiresti arenevat tegevustikku. Peatähelepanu pöörab Vilde oma romaanides tegelastele. Ta kirjeldab lühisõnaliselt nende välimust ja iseloomustab neid kujukalt tegude ja kõneluste kaudu. Enamik tema kujutatud kangelastest on elulised ja usutavad tüübid, kuna autor on nad joonistanud elavate eeskujude järgi. Seejuures ta peab alati silmas sotsiaalset olukorda, millega üksikisik on tihedasti seotud.

*Harilikult kella nööri ämber haigutab herraste-
maja unine efiit ja lootel laulja välja, seftal
ajal, pärast hommikut ei ole, algul Ulrich von
Kremer efiit ringkõnnu oma kruntkonnas, kui
ta suviti, juuripäevast mikalipäevani, fün afub
- n'finda nagu kunagi.*

*Kõltselt ei paku mõetõla mõisnik vägi jaile
aastale kaupar filmahakkarat vaheldust. Ja foma
wärmust weminud tumefiirine chevioti-kunub wale-*

Eduard Vilde käekirja näide.

Vilde on pidanud suurema osa oma jututoodangust kirjutama väga ebasoodsais tingimuis. Seetõttu on jäänud tema teoste ülesehitus ebaühtlaseks ja puudulikuks. Tema stiil on jäänud kogu loomingu arenemisel põhilaadilt samaks, kuid kunstiliselt see on muutunud kord-korralt ilmekamaks, kujundirikkamaks ja esteetilisemaks.

Vilde ilukirjanduslik mõju meie lugejaskonnasse on tähelepandavalt suur. Aastakümnendite kestel ta virgutab publikut kirjandust lugema. Temalt võtsid mõjusid vastu kaasaegsed ja tulevased kirjanikud, nagu E. Särgava, M. Metsanurk, J. Mändmets, O. Luts ja paljud teised. Vilde teosed levisid hästi ka võõrsil. Tema töid on tõlgitud soome, saksa, vene, läti, ungari, prantsuse, rootsi ja tšehhi keelde.

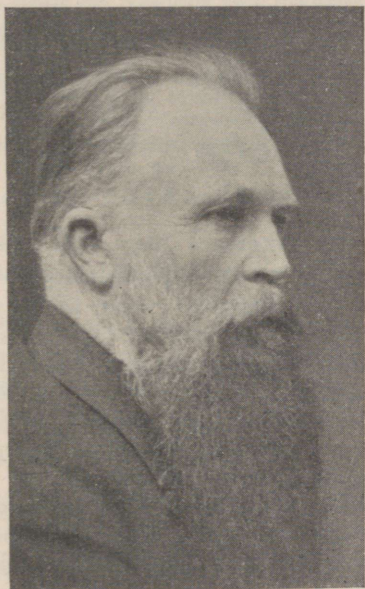
Ernst Säreava.

Kirjanik ja koolimees Karl Ernst Säreava (endine perekonnanimi Peterson) sündis 1868. a. Pärnumaal Vändra s. Hariduse omandas ta Kadaka külakoolis, Vändra ning Tori kihelkonnakoolis ja Tartu õpetajateseminaris. Säreava on töötanud väljapaistva pedagoogina Vändras, Sindis, Põltsamaal, Kose Uuemõisas ja Tallinnas. Praegu on ta paiukil ja Riigivolikogu liige.

Ernst Säreava nimi pääses eesti kirjandusloosse „Paisete“ nimelise jutuseeria avaldamisega. See jutusari alapealkirjaga „Juhumised ja jutustused Eesti elust“ ilmus kolmes andes 1899.—1901. a., tiitellehel motona Koidula sõnad: „Sinu pisaraid ma näen, sinu muret kuulen ma, Eestimaa, su ööst, su valust — neist sull' tahan rääkida!“

Novellidega „Marjad silmas“ ja „Ühe härja elulugu“, mis ilmusid a. 1899 „Paisete“ I andes, algas naturalism laiemas ulatuses meie kirjanduses. Kostis äge protestihüüd: „Rahval on marjad silmas, ta on nagu härg, keda viiakse tapalavale“.1) „Paisete“ teises andes ilmus naturalistlikku laadi novell „Issanda kiituseks“ (1900) ja kolmandas andes lühijutt „Tulge appi“ (1901). Kummaski novellis jätkas Säreava ühiskondlike olude ja elu varjukülgede piitsutamist, heites helki vaimulike ja vagatsejate taluperemeeste pahelistele kalduvustele.

Jutusarjaga „Paised“ saavutas Säreava üksmeelse kirjandusliku tunnustuse. Autorile oldi tänulikud, et ta oskas tõsielulisi pilte naturalistlikus lopsakuses esitada ja elupaheid paljastada.

Ernst Säreava.

1) Fr. Tuglas, „Kriitika“ II, lk. 184.

Oma pikema novelli „Rahvavalgustaja“ (1904) peaprobleemiks on Särgava valinud karskusseltside tegevuse selgitamise, seejuures kasutades isiklikke tähelepanekuid Sindist, Vändrast ja Põltsamaalt. Autor püüab näidata, et rahvavalgustamine võib tagajärgi anda alles siis, kui seltse ei kasutata ainuüksi kooskämiskohaks, vaid seal kasvatatakse inimesi kõlbliselt väärtuslikeks kodanikeks. Mis „Rahvavalgustajat“ teravasti eraldab Särgava teistest juttudest, on selle kindlailmeline ja koondatud kompositsioon.

Särgava hilisemad teosed on vähese kirjandusliku kaaluga. Tema toodangu väärtuslikuma osa moodustavad „Paised“ ja „Rahvavalgustaja“. Nende teoste kaudu väljendus Särgava protestiivaim tolle aja ühiskondlike väärnähtuste vastu.

Stiilinäide „Ühe härja eluloost“.

Peremees Jaan istus lõuka otsale, pani piibu suhu ja vaevalt nähtavalt mahorkavingu suust puhudes, andis oma mõtetele voli.

„Niisuguse vana tühja vasika pärast pean mina riidu kuulama? Katsu mul asja! Homne päev“... Ta ei teadnud ise, mis selle sõnaga pidi tähendama. Ta meel läks õige pahaseks. „Tühi toob tüli majasse! Oleksin ma rikas, kas siis oleks ka vasika pärast riidu mindud?“ Ta sai aru, et Eeval ja Kadriil oli õigus mõlemal: üks tahtis kohta aidata, teine koha vara hoida. Ja ohates puges ta lavale, mis oli tehtud ahju kõrvale seina äärde: kaks pulka seina sees, välised otsad teivaste küljes, mis üht otsa pidi seisid laes, teisega savipõrandas, pulkade peal lauad, laudadel õled, pea all õlepadid, — ja Jaani ase oli valmis. Siin armastas Jaan magada, kui ta oli tööst väsinud.

Siin pikali asemel vastu musta toalage vahtides, mis pisut hallikirju näis olevat, siin oli Jaanil hea praegu pikutada ja tuba vaadelda. Jah, kirju oli tuba veel pisut, kui hoolega vaatasid, aga suuremalt jaolt võttis see endale jälle selle ilusa süsimusta pigiläike, mis on harilikult omane suitsutoa palkidele.

Peerg ahju rinnas pisut punaselt virvendades andis toale tõsise ja haleda näo. Tagaseinas asus suur kerisega ahi, nagu mõni sõjapatarei; see andis toale küll sooja, nõudis aga selle eest hästi puid. Jaan toetas jalad vastu ahju, tallaalused läksid pikkamisi soojaks. Ta tõmbas jalad vähe tagasi ja pöördus küljeli. Ta ees paistis eessein uksega ja eeskojaga. — Peatsi pool oli toasein, kust uks läks rehalasse, kus praegu olid lambad ulu all; teisest küljeseinast läks uks kambrisse. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud: eespool eeskoda, taga — ladu, kõr-

val — kamber ja rehealune. Niisugune talutuba oli Jaanil. Ilma akendeta suur tuba just nagu loomalaut; ainult vahe seisis selles, et siin oli suur ahi ja keset tuba laud söögijätistega ning ahju rinnal peerg vilkumas. Toa tühjus ja must vaikus tekitasid Jaanile samasuguseid mõtteid.

„Kaua ma orjan? Mis on minu rõõm, mis on minu lõbu? — Kõik on pime ja must nagu see tuba. Ja kellele ma orjan? Ennast? — Paljalt, et kõht täis on. — Ja mida täis? — Jahu-
rokka ja silku!“

„Ptüi!“ sülitas ta üle lava ääre.

„Ela nagu härg!“ Tee tööd, et kõht on vaevalt täis, ja vea ja vea päevast päeva, aastast aastasse just kui künnihärg!... Ja sa oled vana!...“

Ülesanne 24. Kust ammutas Särgava oma teoste ainestiku? Milliseid küsimusi käsitles ta „Paisete“ seerias ja „Rahvavalgustajas? Milliseid naturalistlikke jooni esineb ta teoseis? Iseloomustage tema sõnastust: rahvapärane? asjalik? üksikasju kirjeldav jne.? Kuidas kirjeldab Särgava talutoa sisemust?

Ülevaade realistlikust kirjandusest.

Realismiajastul tungib kodumaine ainestik meie kirjandusse. Teoseis kujutatakse Eesti maastikku, miljööd, ühiskondlikke olusid ja tüüpe. Kirjandus muutub omapärasemaks ja rahvale lähedasemaks.

Teoste tegevuspaikadena kirjeldavad vanema põlve realistid peamiselt oma kodukohta ja selle ümbrust. Nii on Liivi proosapalade ainestik pärit Alatskivi ümbrusest. Kitzbergi külajuttude ja draamade sündmustiku maa-alaks on Mulgimaa. Vilde romaanide tegevustik areneb Põhja-Eestis ja tema komöödia „Pisuhänd“ etendub Tallinnas. Särgava jututoodangu peategevuskohaks on Vändra kihelkond.

Realistlikus kirjanduses kujutatud tegevusaeg ulatub läinud sajandi algusest käesoleva sajandi teise aastakümnenisse. Tegevusaja seisukohalt järjestuvad vanemate realistide teosed järgnevalt:

- 1) Kitzbergi „Libahunt“ — tegevusajaks XIX saj. algus.
- 2) Liivi „Vari“ — tegevusajaks 1830—1875.
- 3) Vilde „Mahtra sõda“ — tegevusajaks 1857—1859.
- 4) Särgava „Rahvavalgustaja“ — tegevusajaks 1889—1891.
- 5) Vilde „Mäeküla piimamees“ — tegevusajaks 1890. ja järgnevad aastad.

- 6) Vilde „Külmale maale“ — tegevusajaks 1890. ja järgnevad aastad.
- 7) Kitzbergi „Tuulte pöörises“ — tegevusaeg 1905. a. paiku.
- 8) Vilde „Pisuhänd“ — tegevusajaks 1913. a.

Sellest nähtub, et peatähelepanu on pöördud realistlikus kirjanduses XIX sajandi viimaste aastakümnedite sündmustele. Nende teoste peaaonealaks on küla elu ja kõrvalaineks linnaringi elu.

Realismiajastul oli kirjandus juhitud sotsiaalseist põhimõttest. Kirjanike peamiseks ülesandeks oli kujutada ja arvustada ühiskondlikke olusid, et rahva majanduslikku olukorda valgustada, elupahesid paljastada ja sotsiaalseid uuendusi nõutada. Seepärast panid kirjanikud pearõhku miljöõle, kuna tegelaste hingeelu kujutamise nad jätsid tagaplaanile. Sellega kujunes realistlik kirjandus tähtsaks teguriks eesti ühiskondlike olude arenemisprotsessis.

Eesti kirjanduse arengus on realistlik kirjandusvool pöördelise tähtsusega. Seda peetakse esimeseks oma päraseks ja kunstiliselt väärtuslikuks nähtuseks meie kirjandusloos.¹⁾ Realistlikul ajajärgul võis edeneda märgata kogu kirjanduses. Lüürika täienes ja muutus algupärasemaks; alguse sai meie realistlik romaan ja jätkus novellitoodang; draama tõusis oma arengu kõrgemate tippudeni.

---

¹⁾ Fr. Tuglas, „Eesti uuem ilukirjandus“, lk. 10.

VI. UUSROMANTILINE KIRJANDUS.

Noor-Eesti ajastu.

1905. aastal kasvas rahva seas silmanähtavalt rahulolematuus. Venestuse surve rõhus kõiki kihte nii maal kui linnas. Eriti kannatasid halbades elutingimustes rahva vaesemad kihid. Üha sagedamini hakati nende rahvakihtide poolt protesti avaldama. Nõuti poliitilisi õigusi, igatseti oma maalapikest ja vabanemist maksudest. Pöörde sellesse väljakannatamatusse seisundisse tõi Venemaalt siia ulatunud revolutsioonilaine.

Uus ajastu eesti majanduslikus ja kultuurilises elus algab 1905. aasta revolutsiooni järelajal. Majanduslikus arengus avaldus tõus nii põllunduse kui tööstuse alal. Põllumeesteseltside algatusel kutsuti ellu rohkesti laenuasutisi, piima-, ostu-müügi- ja masinatarvitajateühinguid. Niisama jõudsasti edenes tööstus. Tallinnas ja teistes linnades asutati suuri tööstusettevõtteid, kus said tööd tuhanded töölised. Rööbiti majandusliku eduga avanesid avaramad võimalused kultuuriliseks arenemiseks. Eesti koolid hakkasid vähehaaval vabanema venestuse mõjust. Vallakoolide kahes esimeses klassis ja erakoolides lubati kasutada õppekeelena emakeelt. Sellele järgnes eestikeelsete eragümnaasiumide ellukutsumine. Tartus avati esimese emakeelse keskkoolina Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasium ja mujal asutati progümnaasiume ning muid erakoole. Emakeelsete erakoolide tekkimine tähendas eesti haritlaskonna kiiret juurdekasvu.

Eriti elavaks kujunes revolutsiooni järelaastail seltside tegevus. Karskusseltside kõrval kutsuti ellu haridusseltse,

mis ülal pidasid erakoole ja korraldasid hariduspäevi ning raamatukogusid. Suuremad teatriseltsid — „Vanemuine“, „Estonia“ ja „Endla“ — püstitasid moodsad teatrimajad ja palkasid ametisse kutselised näitlejad. Sellega olid loodud head eeldused meie lavakunsti ja muusikakultuuri arenguks. Selle aja tähtsama kultuurilise saavutisena tuleb tähistada Eesti Kirjanduse Seltsi avamist 1907. a. Selts koondas enda ümber arvrikka haritlaspere ja kujunes varsti meie kultuuritöö keskuseks. Seltsi väljaandel hakkas ilmuma ka kuukiri „Eesti Kirjandus“, mis Jõgeveri poolt oli 1906. a. asutatud. 1908. a. asutati Eesti Rahva Muuseum.

Tõusuaeg eesti kultuuri- ja majanduselusel ulatus Maailmasõjani. Siis tabas kõiki alasid järsk seisak, tagasimineki.

Noor-Eesti liikumine. Revolutsiooninaastal 1905 algab meie kodumaal kultuuriline liikumine, mis on tuntud Noor-Eesti nime all. Selles liikumises etendas juhtivat osa uus kirjanikupõlv, kelle eesmärgiks oli eesti vaimuelu uuendamine ja arendamine, et eestlased kultuuriliselt jõuaksid lääne-eurooplastele järele. Noor-Eesti lipukirjaks oli Gustav Suitsu poolt avaldatud kultuurinõue: „Enam kultuuri! Enam euroopalikku kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“

Uue liikumise kirjanduslik pale väljendus kõige ilmsemalt nooreestlaste väljaandeis, eeskätt „Noor-Eesti“ albumeis ja ajakirjas. Need väljaanded tõid meie kirjanduse ja raamatu arenemisse põhjaliku pöörde. Raamatud muutusid nii sisult kui välimuselt kunstilisemaks. „Noor-Eesti“ esimese albumi ilmumine 1905. a. oli suursündmuseks eesti kehval raamatuturul. Album köitis tähelepanu nii uudse sisu kui maitseka välimusega.

„Noor-Eesti“ albumid (I—V, 1905—15) jätsid nii välimuselt kui sisult soliidse mulje. Nad sisaldasid peamiselt nooreestlaste ilukirjanduslikke töid ja arvustusi, milledes taoteldi uut suunda meie kirjanduses. Albumeid kaunistasid reproduktsioonid meie nimekamate kunstnike tooteist.

Vahepeal (1910—11) ilmus „Noor-Eesti“ ajakiri, mis oli suurejooneline ettevõtte meie kitsastes olu-

des. Ajakirja ümber olid koondunud kodumaa andekamad kirjanikud ja kunstnikud ning paarkümmend teiste rahvaste poeti, kunstitegelasi ja õpetlasi. Seetõttu seisis ajakiri nii kirjanduslikult kui kunstiliselt kõrgel tasemel.

Vastavalt püstitatud juhtmõttele: „Enam euroopalikku kultuuri!“ oli nooreestlaste peaülesandeks tungida kodumaisest

»Noor-Eesti« ajakirja tiitelleht.

umbsest õhkkonnast Euroopa kultuursesse keskusse. Selleks püüti vabaneda senisest ühekülgsest saksa ja vene mõjust ning läheneda soome, prantsuse ja teiste vanemate kultuurrahvaste vaimuelule. Iseäranis harrastati prantsuse kultuuri.

Euroopaliku kultuuri viljelemisega jõuti Eestis moodsa kirjanduse ja kunsti problemini. Kui varasem eesti kirjandus oli

määratud enne kõike vähenõudlikule maarahvale ja linna väikekodanlusele, siis hakkas Noor-Eesti rühm kirjandusteoseid soetama meie haritlaskonnale. Seejuures pandi pearõhku raamatute ja ajakirjade esteetilisele küljele, mis seni oli jäänud tagaplaanile.

Nooreestlased trükkisid oma väljaanded heal paberil, kaunistasid nad kaaneilustiste, vinjettide ja kunstireproduktioonidega. Seetõttu omandasid nende raamatud peene ja kunstimaitselise välimuse. Nende ühisväljaandeist on välimuselt kõrgel tasemel „Noor-Eesti“ ajakiri. Samuti äratas erilist tähelepanu Juhan Liivi „Luuletuste“ iluväljaanne.

Raamatute välimuse kõrval püüti uuendada, kaunimaks ja kõlavamaks muuta eesti keelt, et mõttele anda ilusamat ja sobivamat kuju. Keeleuuenduslase Johannes Aaviku esitusel rikastati keelt uue sõnavaraga, tarvitati lühemaid ning ilukõlalisemaid muutelõppe, lauseehituses hüljati saksapärasust jne. Käsi käes keeleuuendusega arendati ilukirjanduses väljendusviisi. Võideldi senitarvitatud ilmetute väljendusvahendite vastu ja taoteldi kunstilist stiili, kusjuures eeskujuna kasutati uueaegsete kirjanike töid välismailt.

Kuigi Noor-Eesti liikumine oli suunatud põlisema haritavusega kultuuripiirkonda, ei eitanud ta rahvuslikku oma-pära. Noor-Eesti päevil elustub uuesti rahvaluule-harrastus. Hakkatakse rahvalaulude keelt ja vormi tarvitama moodsas kunstluules. Keelde tuuakse arhailisi sõnu ja luules kasutatakse murdekeelt. Nooreestlased päästavad unarusest eesti eelromantiku Kr. J. Petersoni toodangu. See rühmitus algatab ka nõudlikuma kirjanduse-, kunsti- ja teatriarvustuse, mis võimaldab sügavamalt näha meie vaimukultuuri saavutusi.

Väljapaistvat osa etendasid selles liikumises kirjanikud ja kunstnikud. Seepärast tuleb Noor-Eesti ringkonna tegevust vaadelda peamiselt kirjandus-kunstiliselt vaatenurgalt, olgugi et nende programmis seisis kogu eesti kultuurielu edendamine.

Uusromantismi voolutunnuseid. Noor-Eesti liikumisega algas meie kirjanduses uusromantiline vool, mis pärines Prantsusmaalt. Sisuliste tunnuste poolest on uusromantism väga sarnane vanaromantismiga. Siin kirjeldatakse kõike seda, mis on müstiline, salapärane ja fantastiline. Kui vanaromantismis jäi teoste vormiline külg tagaplaanile, siis nihutasid uusromantikud stiili esikohale. Üldse polnud uusromantismile tähtsad teoste aine ega sisu, vaid vorm.

Uusromantilise voolu tähelepanavamaid eri harusid on sümbolism ja impressionism. Sümbolismile on omane kaudne väljendusviis, püüde tundmusi avaldada salapärase sümbolite ehk võrdkujude abil. Impressionismis rõhutatakse muljeid ehk impressioone. Sellele voolule on iseloomustavaks jooneks oma-dussõnade, eriti värviepiteetide rohkus.

Noor-Eesti-aegne lüürika.

Uusromantilise voolu tekkimine oli kõigepealt seotud kirjandusliikide vaheldusega. Realistliku romaani asemel viljeldi uusromantismis lühiteoseid — lüürikat ja novelli. Noor-Eesti rühma algatatud uusromantiline suund meie kirjanduses soodustas kõigiti lüürika uuestisündi. Lüürikas avaldus kõige otsesemalt ajajärgu uusromantiline elutunne. Samuti avanesid luuletoodangus avarad võimalused vormiharrastuseks, mida rõhutasid uusromantikud. Noor-Eesti ajastu tähtsamaid lüürikuid olid Gustav Suits, Villem Ridala ja Ernst Enno.

Gustav Suits.

Noor-Eesti vaimne juht, luuletaja ja kirjandusteadlane prof. Gustav Suits sündis 18. (u. kal. j. 30. novembril) 1883. a. Tartumaal Võnnus. Ta õppis Võnnu külakoolis, Tartu kroonugümnaasiumis ja Tartu ning Helsingi ülikoolis, lõpetades selle magistrina. Paar aastat töötas Suits ajutise abijõuna Helsingi ülikooli raamatukogus ja selle järel (1913—17) soome ning rootsi keele õpetajana vene gümnaasiumis. 1919. a. lõpul valiti ta

Gustav Suits

Tartu ülikooli eesti ja üldise kirjanduse professoriks. Ülikoolis on tema peatöölaks kirjandusteoste uurimine kunstitoodetena.

Gustav Suitsu luuletoodang, mis koosneb viiest luuletuskogust ja ühest pikemast ballaadist, pole ulatuselt väga suur. Selle kandvama osa moodustavad kolm kogu: „Elu tuli“, „Tuulemaa“ ja „Kõik on kokku unenägu“.

„Elu tuli“ (1905). Revolutsioonaastral 1905 ilmus Helsingis Suitsu luuletuskogu „Elu tuli“. See väike, 96-leheküljeline värsiraamat sai pühaduseks tuhandeile eesti noorile. Seda kanti uhkustundega põuetaskus, deklameeriti paatoslikult selle laule ja oldi nende kõrgeist aateist vaimustatud. Gustav Suits võitis

noorsoo poolehoidu aatelaulikuna. Tema paatoslikes aatelauludes, nagu „Las kasvame, me tõusev sugu“, „Elu tuli“, „Mehed“, „Lõpp ja algus“, avaldus hoogsalt selle aja ärkava kirjanikupõlve võitlusmeeleolu.

Noorte laul.

Las' kasvame, me tõusev sugu,
ja ootame, mil tuleb tund,
kus nendele, kes näevad und,
kord müristame kõrvu sõjalugu.

Las' kasvame! Las' kogub rammu
me lihastesse noortesse,
las' õpetab veel elutee,
kuis tuleb targu seada sammu.

Las' kasvame! Las' suurdub vägi,
kel lehvib eel ju noorte lipp,
kel sihiks on see mäetipp,
kust muidu laulik kujutusi nägi.

Siis aga tõuseme kui rahesadu,
mis sõuab rängalt taeva all,
ja tulekirjal välkuval
maas viletsatel kuulutame kadu.

Peale paatoslike võitlushümnide sisaldas luuletuskogu „Elu tuli“ mälestusluuletusi, armastuslaule ja elamuslüürikat. Siin leidsid

Ma kõnnin värisevate haabade all

Ma kõnnin värisevate haabade all,
ma kõnnin ja mõtlen, vaipne ekstaasist,
väsind lugemast kuulsaid muistusi.

Päikest kangete metsapalangute viinasse vajuvad
näen väesete palavikuliste silmadega. ^{saagafunnaxelt}
järel puhangud vakatavaast õhtu tuulest
haabade ladorus

Ule niidetud luha hitised puhangud Tuulemaalt
aeg-ajalt haabade latru veel kibistavad.

Ule niidetud luha õhtu roidumise heinalized
koju lähivad rippuvate kaskede kerkel.

King apras kehas, puundutatud Tuulemaa kangentest,
omataolisele olevusele end tuhaks teatada.

Alge' tervitatud, haavad, mu vennad, mu õed!

Ma kõnnin värisevate haabade all
tuum, kõsine, maapaolase sammudega.

Mind mõtke oma värise misese, haavad!

Gustav Suits.

Gustav Suitsu käekirja näide.

Juhan Liivi mälestusele pühendatud südamlük luuletus „K ä k i -
m ä e k ä g u“ ja tema tuntuim laul „O m a s a a r“, millele on
komponeeritud mitu viisi.

„Elu tuli“ on r o m a n t i l i n e värsiraamat. Selles on palju
pidulikku paatost ja üldsõnalist väljendusviisi. Mõnes aatelaulus
võib märgata soome luuletaja Eino L e i n o mõju. Oma isa-
maalise ideestikuga tuletavad „Elu tule“ laulud meelde Koidula

lüürikat. Kuid mis Koidulale on kogu luule sisuks, oli Suitsule ainult algaste.

„Elu tuld“ on tänini levinud rohkem kui ühtki teist luuletuskogu Eestis.

„Tuulemaa“ (1913). Luuletuskogus „Tuulemaa“ valitseb isamaaline pessimism. Kadunud on „Elu tule“ pidulikkus ja suured sõnad. Luuletaja märkab kõikjal raskusi, needust ja viletsust. Säärast meeoleolu kajastavad luuletused „Laul Eestist“, „Soolaugastel“, „Painaja“ jt.

L a u l E e s t i s t .

Õudne kui needmine ajalugu,
maha tallatud jõuetu sugu,
köverad, küürakad vaevakased
juurtega, juurteta mädasoo mülkas.

See on Eesti.

Sois kas neis valmivad viljade voosid?
Noorelt ju närtsivad põskede roosid,
roostetab tegude haljas teras.
Rängalt rabavad hallaöö piitsad.

Oleme Eestis.

Kes küll heledalt naerda siin suudaks?
See, kes mured kõik rõõmuks muudaks.
Koorma all kummargil õhkab elu
veel aga Hädaoru küla kohal.

Eesti elu.

Hundipajud, pedajapalud . . .
Teistviisi mühavad tammesalud,
teisiti viinapuulehestikus
lõuna taeva all kostavad laulud.

Eestis sajab

hääletult roostedude märga.
Ei siin haljast loorberipärga
vajuta keegi lauliku pähe.
Saatustest troostitum sündida

laulikuks Eestis.

Laulame tundes, et varakult kaome,
süü neetud sohu vist vaome.
Millest aga unistame, surmalapsed?
Paremast teistele elupäevast.

Eesti päevast.

„Tuulemaa“ elamuslüürikast on saanud üldtuntuks luuletaja kodumurdeline laul „Kerko-kell“. Autor on pühendanud selle südamliku ja tundeHELLA luuletuse oma kadunud ema mälestusele. Vabavärsis loodud luuletuses „Värisevate haabade all“ kujutab autor maapaos, Soomes veedetud aas-

GUSTAVSUITS TUULEMAA

Luuletuskogu »Tuulemaa« tiitelleht.

tate resigneerunud meeleolu. Suitsu tundeKÜLLasemaid armastuslaule on „Inspiratsioon“.

Luuletuskogu „Tuulemaa“ on isiklike elamuste pihtimusraamat. Siin avaldub pessimistlik, pettumustest kibestunud luuletaja hing. Selles luuletuskogus ei jää midagi üldsõnaliseks nagu „Elu tules“, vaid kõik tiheneb sügavaks isikupäraseks elamuseks. „Tuulemaa“ luuletustel on ehtse lüürika omadused: tekitada soovitud poetilist elevust ja kanda tugevat sisen-dusjõudu.

Juba „Elu tule“ riimitehnika oli tähelepanuäratav, aga „Tuulemaa“ oma on veelgi täiuslikum. Siin domineerivad puhtad täisriimid, millest suurem osa on uudsed, nagu „r a b i t u i d“ — „a b i t u i d“, „s u m e d u s e s“ — „k u m e d u s e s“, „s a l m i k u t“ — „p a l m i k u t“ ja palju teisi.

„Tuulemaaga“ algab Suitsu kunstiliselt tihendatud, ehtne isikupärane luule. Sel ajastul võttis Suits ka välismõjusid vastu. Aga tema kirjanikuanne oli niivõrd väljakujunenud, et ta omandatud muljed ümber sulatas ja neile isikupärasuse kaju andis.

„**Kõik on kokku unenägu**“ (1922). Luuletuskogu „Kõik on kokku unenägu“ pakub elulähedast ja aktuaalset ajalululet, milles kajastuvad ühiskondlikud meeleolud alates Maailmasõja puhkemisest ja lõpetades meie omariikluse aastatega. Autor on vabanenud senisest nukrameelsusest ja on muutunud satiirikuks, kes ägedas protestimeeleolus süüdistab tõusiklikke seltskonnategelasi. Humaanse poedina ta võitleb ka sõjakoleduste vastu. Pateetilises luuletuses „**Tõsta lipp!**“ tervitab Suits Eesti iseseisvuse tulekut.

Tõsta lipp!

Tõsta lipp! See aja käänul
tunnistagu tuulte väänul
üle mandri maa ja vee:
tund on tulnud vannet vandu,
et ei iial enam andu
ikke alla rahvas see!

Tõsta lipp! Kui kutse hele
kuulutagu kõikidele
Eesti oma trikoloor:
vastu võõraid risticõitjaid,
uusi maade, vete võitjaid,
kangelaste malev noor!

Tõsta lipp! Mis kaitsnud isad,
matnud muistsed sõjakisad,
näitku, täitku meie põlv:
omaks maa see saatus juba,
tööle määramise luba,
harijale nurmenõlv!

Tõsta lipp! Et teiste tuluks
merel siin ei elu kuluks,
võõrast plagu laenaks laev.
Teist et rahvast see ei orjaks,
vaid et ise tõuseks, korjaks,
mida oma soetab vaev.

Tõsta lipp! Ei püsi loonud
vägivald, ei õnne toonud
ükski suurtükk, ükski piik.
Vaata, nagu unenägu
murrab läbi vaenu rägu
töö ja rahvavõimu riik.

Tõsta lipp! See ühendagu,
vägivald ei õnne toonud,
peremeheks kandimeest,
kaua võõrandatud hõimu,
pühendagu punast lõmu
maa ja vabaduse eest.

**Tõsta lipp! See vestku, vestku
töotusest, mis kestku, kestku,
sinisega viiratud.
Musta mulla põimuline,
lehvi, valge võimuline,
tormatud ja piiratud!**

Suitsu hilisemate luuletuste stiil on varjundirohke ja äärmiselt isikupärane. Mõte väljendub neis peidetult, tihendatult ja komplitseeritult, nii et raske on seda tabada.

Suitsu „Elu tule“ lauludes helises isamaaline paatos pinnalisel tundepõhjal, „Tuulemaas“ valitses sünge nukrameelsus, avaldatud kunstilises stiilis, ja luuletuskogus „Kõik on kokku unenägu“ kostis sapine protestimeeleolu. Nii üllatas Suits igal luuleajastul publikut uudse ainestiku ja esmakordse väljendusviisiga.

Gustav Suitsu luuleloomingu viljakaimad aastad langevad käesoleva sajandi esimesse ja teise kümnendisse. Sellal etendasid tema värsid määravat osa eesti lüürika arenemisloos. Suits on viljastanud meie lüürikat rohkem, kui seda on teinud ükski teine luuletaja enne ja pärast teda. Tänapäeva lüürikasse on jätnud tema luule tähelepandava jälje.

Ülesanne 25. Iseloomustage G. Suitsu kolme luuletuskogu, neid üksteisega võrreldes! Mispärast levis luuletuskogu „Elu tuli“ kõige enam? Määrake kahe luuletuse värsimõõt ja riimid! Leidke kõne- ja lausekujundeid tema lüürikast! Milline G. Suitsu luuletus meeldib teile kõige enam? Tutvuda **salmiga!**

Villem Ridala.

Noor-Eesti looduslüürik Villem Ridala (endine nimi Grünthal) pärineb Muhu saarelt, kus ta sündis a. **1885**. Ta on õppinud Hellamaa külakoolis, Kuressaare gümnaasiumis ja Helsingi ülikoolis. Praegu töötab Helsingi ülikoolis eesti keele lektorina.

Villem Ridala kunstiväärtuslikumad luuletused on avaldatud kogudes V. Grünthali „Laulud“ (1908) ja „Kauged rannad“ (1914). Tema lüürika pea-aine alaks on Muhumaa loodus. Need luuletused, milles ta kujutab loodusmuljeid ja -meeleolusid, moodustavad omapärasema osa ta luuleparemikust.

Ridala õnnestunudate looduslaulude hulka kuuluvad „Talvine õhtu“, „Kevade tunne“, „Luitel“, „Luiged“ jt.

Luuletuses „Talvine õhtu“ esitatakse maaliline pilt talvemaastikust.

Talvine õhtu.

Üle hämara, varjudest tume,
õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.

Üle ääretu lumise välja,
nii tühja ja palja,
viib üksik tee
üle jõe,

kus pruunikad pajud
on unesse vajund.

Mööda lõpmata teed
lähevad reed
kuu kahvatul kumal,
eha punal
kaugele.

Sonetis „Luiged“ kujutab Ridala oma lemmikainet — päikeseloojakule järgnevat hetke.

Luiged.

Päev raageb külmalt kevad-halli uttu,
mis mähib taevaid, kaugeid vesi, maid;
veel aimab mõni mets ja kivisaid
ja öine kahu, pime jõuab ruttu.

Süis kuuled äkki nagu lapse nuttu,
see kostab pilvilt, mere seljalt vaid,
kus mustab sinav vesi, jääne laid.
Jääd kuulatama öösist halajuttu.

Need — luiged kaugel väina ajujäl,
kes härkisid kesk külma vaikust, und,
need nende kaeblikkurvad hüüud sääl.

Ja meele valdab jube kahju tund:
on nagu halaks inimelik hääl
kesk ööde õudu, vastu võigast lund.

Ridala on lüürikuna asjalik maastikumaaalija. Ta kirjeldab iga peenimat varjundit ja pisimat üksikasja looduses. Tema looduspildid on tõeliselt nähtud ja realistlikult edasi antud. Mingi eepiline külmus ja rahu hõljub tema lüürika kohal, milles vähe peitub tundelisust ja südamesoojust.

Pearõhku paneb Ridala oma lauludes korrapärasele vormile. Igale lausele annab ta rütmilise kuju ja igale värsile muusikaalse tooni. Kõige paremini on tal õnnestunud sonetid.

Peale lüüriiliste laulude on Ridala loonud mitu pikemat jutustavat luuletoodet („Merineitsit“, „Toomas ja Mai“ jt.), milles käsitletakse rahvalauluvormis muinasloolist ainekust.

Hoolimata kitsapiirilisest ainekusest on Ridala luule mõjuala üsna suur. Tema toodangu kaudu arenes eesti lüürika nii vormilt kui sisult. Kirjakeelde tungis rida uudissõnu, nagu „iiling“, „luide“, „terendama“, „ulgumeri“, „ülev“ jm. Luule muutus vormikindlamaks ja stiilipeenemaks ning rikastus uue ainealaga — Eesti saarte looduslauludega.

Ülesanne 26. Määrake luuletuse „Kevade tunne“ värsimõõt ja riimid! Selgitage selle laulu vormilist omapära! Milliseid kõne- ja lausekujundeid selles leidub? Määrake soneti „Luigid“ riimid ja vaadeldge selle laulu ülesehitust! Kas Ridala laulud on sisult laia- või kitsapiirilised? Korrata **sonett!**

Villem Ridala

Ernst Enno.

Eesti uusromantiliste lüürikute peresse kuulus väljaspool Noor-Eesti rühmitist Ernst Enno (1875—1934). Tema sulest on ilmunud neli luuletuskogu: „Uued luuletused“

(1909), „Hallid laulud“ (1910), „Valge öö“ ja „Kadunud kodu“ (1920).

Enno esimesest luuletuskogust on kõige tuntumaiks saanud laulud „Kojuigatsus“, „Õhtu kodutalus“ ja „Igat-suse laul, mere kõrgel rannal laulda“.

K o j u i g a t s u s .

Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad,
Tuul mängib lilledõhnaga —
Mu ümber sala laulvad vaiksed leinad.

Ja säääl, kus tee nii pikk ja tolmune
Viib sinimetsa poole kaugele,
Säääl kasekõne loob kui pilvi teele,
Et kanda kojukutset minu meele.

Ja sala laulvad minu vaiksed leinad,
Et õitsvad kodus valged ristikheinad.

Järgmine luuletuskogu „Hallid laulud“ moodustab Enno toodangu parima osa. Siin esinevad tema ballaadikujulised laulud „Võiks otsast alata“, „Kolm eite“ ja „Vanaisa surm“, milles peitub tundesügavust, meloodilist ilu ja kujundilist ilmekust.

V õ i k s o t s a s t a l a t a . . .

Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk
On õhtu talvine —
Nii endamisi tasa laulab eit,
Vokk vuriseb unine . . .

„Mis laulad sa, emake, laulad sa nii,
Nii pikalt, otsata?
See ujub kui kuldne lõng läbi öö,
Mind nõiub kuulama.“

„„Lõng kullane, imelik kullane lõng,
Mu heie, pojuke;
Öö takkudest pool, päeva linadest pool —
Nii kedratud südame.

„„Kõik linad mul olid siis valged kui päev
Nii läksin ketrama;
Mu palged kui koit suve valgel ööl
Ja süda kui õnnemaa.

„,Ja siiski see heie nüüd hall, nõnda hall,
 Kui tehtud takkudest —
 Võiks ümber kõik, kõik veel kedrata kord
 Kuldmõtete lõngadest . . .“

Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk
 On õhtu talvine —
 Nii endamisi tasa laulab eit,
 Vokk vuriseb unine.

Ja läbi öö ujub kui kullane lõng —
 Võiks otsast alata —
 Kuldmõtetest pool, õnneõndsusest pool,
 Nii pikalt, otsata.

Enno kaks viimast luuletuskogu kordavad ta eelmiste laulude motiive, kuid abstraktsemal kujul.

Enno käsitleb oma lüürikas ühelt poolt lapsepõlve kodu ja noorusaegseid mälestusi („Koituigatsus“), teiselt poolt oma usulisi otsinguid. Ta luuletodangu peamotiivistikku tähistavad kokkuvõtvalt luuletuskogude pealkirjad. „Uutes luuletustes“ väljendatakse ärkamist uutele tõdedele, „Hallides lauludes“ nähakse ümbritsevat maailma ahistavana, hallina, „Valges öö“ käsitellakse valgustumist ja „Kadunud kodus“ jõutakse pärast mitmeid uuestisüünde kaugesse kodusse.

Maailma olemuses ja elu nähtustes näeb Enno kontrastseid külgi. Ta lüürika on rikas antiteesidest, nagu **sünd — surm, kuld — muld, päev — öö, pool valgust — pool varju** jne. Impressionistina ühendab Enno eri meelte kujutelmi ja loob oht-rasti uudseid omadussõnalisi metafoore, nagu **hallid mõtted, ja-**

Ernst Enno.

nunev raskus, sinine vaikus jt. Värsitehniliselt on ta luuletused puudulikud, kuid nad on loodud laulvas toonis.

Enno rikastas meie lüürikat peamiselt filosoofilise ainekuga.

Ülesanne 27. Arutlege luuletuste „Kojuigatsus“ ja „Võiks otsast alata“ ideestikku! Leidke tema lauludest metafoore ja antiteese! Korrata metafooreid ja antiteese!

Noor-Eesti-aegne lüürika tagasivaates.

Nooreestlaste toodanguga algas uus ajajärk eesti lüürika arenemisloos. Luulesse tungisid uued ained, selle tunde- ja mõttemaailm avarus silmanähtavalt. Suitsu lüürikas kajastusid kogu ajajärgu lootused ja pettumused. Ridala looduslüürika ja Enno filosoofilise luule ainevaldkond oli küll kitsam, aga sisaldas siiski rohkesti uut ja omapärast. Kuid nooreestlased ei leppinud mitte ainult uute motiivide juurdetoomisega. Nad tihendasid luuletuste ideestikku ja andsid tundmusele sügava ja individuaalse joone.

Veel tähelepandavamalt täienes Noor-Eesti ajastul lüürika kujundiline külg, värsivorm. Siin sündis põhiline murrang kõigil aladel. Endine kulunud ja puudulik värsirakendus jäeti täiesti kõrvale. Selle asemel hakati viljelema vormipuhust ja stiilipeenust, kasutades eeskujuna klassilist luulet ja välismaist uusromantilist lüürikat.

Võeti tarvitusele uued värsiread ja salmikujud. Ebatäpsete riimide asemele astusid täiskõlalised lõpp- ja siseriimid. Üldse kohastati luuletuste väline vorm sisulise küljega. Salmikujudest harrastati kõige enam sonette ja vabavärsi.

Et kujutada uueaegse inimese komplitseeritud sisemaailma ja loodust peenimais varjundeis, selleks vajasisid Noor-Eesti lüürikut laialdast sõnavara ja ilmekat luulekeelt. Nad laenasid uusi sõnu murdeist, rahvaluulest ja teistest keeltest, moodustasid üllatavaid sõnaliiteid ja tarvitasid senitundmatuid kõne- ja lausekujundeid, mistõttu luulekeel muutus haruldaselt kujukaks ja pildirikkaks.

Noor-Eesti rühmal on suured teened eesti lüürika arendamises, selle vormi, stiili ja keele rikastamises ning peenendamises.

Noor-Eesti-aegne novell ja romaan.

Noor-Eesti ajastul levis lüürika mõju ka eepikasse. Siin hakati viljelema lüürilist väljendusviisi ja isegi kindlat värsimõõtu. Pikkade eepiliste tööde asemel loodi peamiselt lühitooteid: miniatuure, fragmente ja novelle, mis oma üldlaadilt vastasid lüürilisele laulule.

Uue suuna eesti jutustavas kirjanduses algatasid Friedebert Tuglas ja Anton Hansen - Tammsaare.

Friedebert Tuglas.

Noor-Eesti tähtsaim novellist ja kriitik Friedebert Tuglas sündis 1886. a. Tartumaal Ahja mõisas. Ta õppis Uderna ministeeriumikoolis, Tartu linnakoolis ja H. Treffneri gümnaasiumis. Pärast 1905. a. revolutsiooni elas Tuglas üle kümne aasta maapagulasena Soomes ja Lääne-Euroopa riikides. Praegu ta tegutseb vabakirjanikuna ja kriitikuna Tartus.

„Liivakell“. Tuglase varasemaid töid sisaldab novellikogu „Liivakell“ (1913), mille teine trükk ilmus kahes osas. Need novellid, katkendid ja laastud pärinevad tema õpilaspõlvest ja esimesilt rännuaastailt (1901—07). „Liivakella“ esimesse ossa on koondatud peamiselt naturalistlikud ja realistlikud tööd, millest tähelepandavamad on kaks pikemat novelli „Hunt“ ja „Hingemaa“, kuna teises osas on domineerival kohal uusromantilised novellid ja laastud, nende hulgas ulatuslikuma novellina „Jumala saar“.

Nagu Tuglas mäletab, asunud ta „Jumala saart“ kirjutama 1905. a. jaanuaris. Selleks andnud talle tõuke vene kirjaniku Korolenko novell „Mets mühab“, mis tema mõttekujutust vallanud. Teosesse ta põiminud fantaasiapiltide kõrval kaasaja revolutsioonilised meeolud ja oma isalt kuulnud jutustused vanaisast, kes elanud metsavahina kaugel metsades. Novelli tegevuspaigana ta jälginud osalt oma lapsepõlve kodu Ahja ümbrust.

„Jumala saare“ sündmustikku varjutab tugev müstiline joon. Kõik on siin salapärane ja sümbolne. Maailmas valitsevad mingid tundmatud jõud, mis juhivad inimese saatust.

Üldiselt on „Jumala saarele“ omane kõrgendatud ilukõlaline paatos. Sellesse on kuhjunud retoorilisi hüüdlauseid, tunderõhulisi küsimusi ja sõnakordusi. Pateetiline stiil on levinud ka loodusekirjeldustesse.

Friedebert Tuglas

„Liivakella“ teises andes avaldatud sümbolistlikud novellid ja laastud selgitavad Tuglase esialgseid uusromantilisi otsinguid. Kaugete äratuste tõukel ta sõnastab impressionistlikus stiilis oma lüürilised elevused ja fantastikasse kalduvad mõttepildid.

Stiilinäide „Jumala saarest“.

Mets mühises.

Madalad ja tumedad, saladuslikud ning kohutavad hääled jooksid puude ladvul ja kadusid siis metsa mustavas sügavuses.

Rohakas-punased männiladvad õõtsusid ja kummardasid ses lõpmatus mühas kui kõrkjad lagedal mererannal, kui suured lained laialt merelt tulles neid kohinal üle ujutavad.

Mets kohiseb lõpmata, igavesti.

Taevasse tõusevad mustad pilved, õhk on raske kui hõõguvas sepapajas. Ja siis puhuvad need suured taevased lõõtsad. Rasked vasarad raiuvad pilvedemägedel, sädemed sähvavad üle kõmiseva, müriseva taeva. Männid aga painduvad maani, oigavad ja kaebavad, kuid sügavas metsa südames käib endiselt vihane, ähvardav kohin...

„Õhtu taevas“. 1907. a. algab Tuglase loomingus kunstilise küpsmise ajajärk. Ta hakkab välismaiste stiilimeistrite eeskujul teadlikult arendama stiili. Selle tulemusena valmivad ta impressionistlikud ja sümbolistlikud novellid: „Midia“, „Toomehelbed“, „Suveööarmastus“, „Vilkuv tuli“ ja „Õhtu taevas“, mis ilmuvad üheskoos valimikus „Õhtu taevas“ (1913).

Nimetatud novellides on autor loobunud ühiskondlikest küsimustest ja siirdunud loodusliku ümbrusse. Oma kujutusese meks ta on valinud armastavate poolte hingeelu. Peaaegu igas novellis esitatakse ainult kaks tegelast. Nende tundemaailma valgustatakse meeleoluliste dialogide ja varjundirikaste kirjelduste kaudu.

„Felix Ormusson“ (1915). Fr. Tuglase psühholoogiline romaan „Felix Ormusson“ ilmus a. 1915. Selle päevaraamatu-kujulise romaani peategelaseks on kirjanik Felix Ormusson. Teoses kujutatakse teda passiivse vaatlejana ja ilutsejana. Kuna tal ebaõnnestub reaalelus, viibib ta meelsamini oma fantaasiarikkas mõttekujutuses, sest „ilusam kui kõik kordasaatmised on fantaseerimine“. Ta on liiga palju lugenud ja kirjanduslikke mõjusid vastu võtnud, mistõttu ta on võõrdunud elust ja muutunud raamatuinimeseks, kes viibib oma unistuste klaasruumis, mille purunemist ta kardab. Ormussoni põletab elujanu, ta tunneb valusalt, kui väikest osa suudab inimene saavutada kogu elust ja maailmast. Üldine maailmavalu suurendab selle kaunihingelise uniinimese ja juurdleja kannatust. Tema sügava melanholia pärispõhjus peitub kogu inimliku olemise ja elu kurbloomuse tundmises. Vaimuaristokraadina ta arvustab alahindavalt maailmameesi

„nende krobedate käte ning veelgi krobedamate häältega“. Ormussoni peen hing jääb kaugeks ja suletuks talutoimetustele. Ta igatseb heinamaalt oma varjulisse ärklituppa, kus piisab talle paarist intiiimsest raamatust ja mõnest lillest.

Felix Ormusson on o m a a j a s t u i d e e k a n d j a, kes pärineb käesoleva sajandi algusest. Ta esindab eesti kaunihingelist bohemkonda ja intelligentsi. Nagu Ormusson muutis oma tõekspidamisi, käsitades elu esiti esteetilise, siis eetilise väärtusena ja lõpuks koguni koomilisena, nii tekkis tol ajastul reaktsioon liigse estetismi ja eluvõõruse vastu.

L o o d u s e k i r j e l d u s e d etendavad „Felix Ormussonis“ olulist osa. Romaani tegelaste, eriti Ormussoni meeleolud sõltuvad suurel määral loodusest. „Felix Ormussoni“ rohked loodusekirjeldused on erandita harukordselt m a a l i l i s e d, lüüriliselt hingestatud ja stiililt viimisteldud. Roman algab õrna maastikupildiga.

Vaatlen akna ees avanevat maastikku:

Kummub helesinine taevavõlv, mõne kerge suvipilve elustatud. Kui koonlaid kannab neid õrn tuuleke üle maastiku.

Päikese kiired langevad lüngi sinetavale järvele. Nagu emailleeritud liud lamab see haljaste küngaste keskel.

Kesk järve liigub aeglaselt ümariku pilve pilt ja muudab tähele panemata oma kuju. Nüüd on ta otsekuu valge voonake sinilillede luhas.

See on kui muistne klaasmaal, heledate ja puhaste värvidega, kauniste ning karskete joontega. See on kui sügav ja käsitamatu sümbol, mille taga elu suured töed peituvad.

On see kodumaa- ja mitte Vahemere kallas? Need ultramariinilised metsad, punaõhetavad künkad ja violetsed veed —? Ning need õrnad, puhtad jooned, mis otsekuu kunstnik kuldse pintsliga on tõmmanud taevale, veele ja maale —?

Romaanile „Felix Ormusson“ on omane kunstiline keel. Romaani sõnastus pakub palju kujundilist ilu ja rütmilist kõlavust. Siin leidub rohkesti võrdlusi, metafoore ja epiteete. Seda osutab näitena eelesitatud loodusekirjeldus. Stiililine ilu ongi „Felix Ormussoni“ peaväärtuseks.

Ülesanne 28. Võrrelge Fr. Tuglase ja G. Suitsu elukäiku! Jälgige Tuglase stiili „Jumala saares“ ja „Felix Ormussonis“! Leidke näiteid nii kõne- kui lausekujundite kohta! Milliseid kujundeid leidub kõige rohkem? Korrata **kõne- ja lausekujundid!**

„Saatus“ (1917). A. 1917 ilmus Tuglase novellikogu „Saatus“, mis leidis lugejaskonnas üksmeelse tunnustuse. Selles kogus on autor eemaldunud tõelisusest ja loonud viis fantastilist novelli: „Maailma lõpus“, „Inimsööjad“, „Vabadus ja surm“, „Popi ja Huhuu“ ning „Kuldne rõngas“.

Kõnesoleva novellikogu fantastilisse olustikku juhatab pikem novell „Maailma lõpus“. Ühes laevameestega viiakse lugeja selles novellis läbi kohutavmusta uduseina fantastilisele saarele, kus kasvab hiiglateimestik. Seal tekib hiiglaneitsi ja abitu inimlapse vahel kõike hukutav armastus. Hiiglaneitsi on nagu sõnatu loodus kõikjal. „Ta oli igal pool, kuhu pöörsin: puis, järvis, niitudel. Taevas ja maa oli teda täis. Teda ei olnud üks, teda oli lugematu palju, teda oli kõik.“ Kuid inimlaps ei suuda taluda tema kirge. Ta surmab hiiglaneitsi ja ruttab oma kodukülasse. Kodus tundub talle kõik kitsana ja piiritu rännu iha valdab ta meeli.

Igavene igatsus jäi minu rinda. Mu süda oli kaheks kärisend, ja miski ei teind seda enam terveks. Teadsin, kui nõrk olin hiiglaste keskel; kuid miski ei lohutand mind ka inimeste hulgas.

Inimlik, liig inimlik oli kõik mu ümber! Liig piirat, liig mõistuslik, liig väike sellele, kes on eland hiiglaste hulgas kesk ääretust!

Ma ei võind jääda oma kodukülla. Mul polnud enam kaasvanuseid, ei noormehi ega neide. Olin noor, kuid mu juuksed olid lumivalged ja mu samm raske kui tina.

Mis olid mulle veel inimese mõtted ja ettevõtted! Mis oli mulle veel inimtütre armastus!

Võtsin kätte rändamissaua. Palju aastaid on kulund. Mul ei ole kodu.

Kuid suvisel õhtul, kui päike kaugel põhjaläänes looja läheb ja künkad punaga katab, peatun saue najal, ning ääretu igatsus täidab mu rinna.

Tahaksin heita kummuli maha, tahaksin palvetada päikese poole:

Oi maailmade valgus, võta mu valu oma kiiresse, vii mu igatsus merede taha!

Olen väike ja võimetu, kuid kui ma ei suuda säääl elada, lase mul surra vähemalt säääl!

Võta mu valu oma kiiresses, vii mu kurbus merele nimetule, nimetule saarele — kaugemale kui uni!

Vara hommikul, kui päikese ketas vaevast taevarammal kerkis, hiivasime ankrü.

Tõudsime välja lahest ja tõmbasime lahe suul purjed üles. Tuul paisutas purjesid, kõied pingutusid, mastid naksusid, — sõitsime avarale merele.

Kakskümmend meest oli aerudel, kümme kummalgi pool.

Kerkisid punased mõlad, sinised pisa. rad jooksid mööda mõlasid, — laulsid punased huuled, heitsid nalja habesuumid.

Nõnda kulus esimene päev, — rand kadus, — öhtu jõudis.

Fr. Tuglase käekirja näide.

Kõnesoleva novelli sõnastus on paiguti pateetiline, lähenedes piiblistiilile. Laused on lühikesed nagu üldse Tuglase teostes. Nad omavad haruldast selgust ja ilmekust.

Lausete ühikud ehk lõiked on novellis väikesed. Neisse koondatakse enamal juhul 1—3 lauset, nagu osutab katkend teose lõpust.

„Maailma lõpus“ on stiililt puht-impressionistlik teos. Siin saavutatakse mõju erakordsete värvide mänguga.

Novelli „Vabadus ja surm“ idee tärkas Tuglasel Toompea vanglas. Talle näidati seal keldrit, kus Hiu meriröovel oli rahvajutu järgi ahelais vaevelnud, ja maa-alust käiku, mille kaudu ta oli lõpuks põgenenud.

Kõnesolev novell, mis ilmus trükis 1915. a., on tihedas seoses oma ainega. Samas võlvaluses käigus, mille kaudu põgenes Ungru-krahv, otsib väljapääsu vabadusse novelli peategelane, hobusevaras Rannus. Seal pilkases pimeduses ja ääretusvaikus meenub talle kohutavana meriröövli põgenemislugu. Talle viiras tub, nagu kõnniks Ungru-krahv veel praegugi salakäike mööda.

Vabadus ja surm on Tuglase haaravaim ja süngeim novell. „Kogu jutustus on kui pikk luupainajalik, tinaraske uni.“¹⁾ Novell omandab haruldase sugestiivsuse seetõttu, et autor on ise tundnud seda painajalikku raskust. Samuti ta on leidnud sobiva vormi selle põhiidee väljenduseks.

Novelli „Popi ja Huhuu“ sündmustik areneb kuskil vanamoelises keskaja linnas. Seal elutsevad kellegi Isandaks nimetatud alkeemiku korteris koer Popi ja ahv Huhuu. Elatanud Isand läheb ühel hommikul linna ega tule enam tagasi. Tark ja intelligentne Popi ilutseb mineviku mälestusis, meenutades endist „Head Isandat“ ja „Kuldset aega“. Kuid näljane ahv Huhuu murrab lahti puuri ukse ja hakkab majas peremehena valitsema. Ta magab Isanda voodis, kannab tema riideid, muudab senise toa kolikambriks ja piinab Popit vaesekest. Lõpuks leiab ta dünaamidikasti ja paiskab selle vastu põrandat, nii et kogu maja variseb mürinal kokku.

Selle novelli tegelased on sümboolsed. Popina on kujutatud kogu inimkonda ja Huhuus on kehastatud kurjus. Hea Isand sümboliseerib headuse printsipi. Novell näitab, et kui inimkond on juhitud headuse põhimõttest, siis edeneb kõik hästi, aga kui kurjus pääseb võimule, siis läheb inimkond vastu oma hukkumisele.

„Maailma lõpus“, „Vabadus ja surm“ ning „Popi ja Huhuu“ on Tuglase kunstilisemad fantastilised novellid. Hoolimata suurest erinevusest omavad nad palju ühiseid jooni.

Nimetatud novellide tegevuskohaks on ebaharilik ümbrus, kus valitsevad nähtamatud jõud. Tegelased tunnevad end seal abituna, neid haarab nimetu hirm teadmatuse ees. Kõikvõimas saatus etendab nende elus määravat osa.

Tuglase fantastilistes novellides on vähe tegevustikku. Samuti puuduvad peagu täiesti dialoogid ja monoloogid. Kogu sündmustik areneb sõnatusvaikusel, mis mõjub masendavalt.

Stiililt tähistab novellikogu „Saatus“ hariastet Tuglase toodangus. Iga lause on peenusteni välja töötatud ja moodustab esteetilise ühiku.

¹⁾ A. Kallas, „Noor-Eesti“, lk. 186.

„Raskuse vaim“. Novellikogus „Raskuse vaim“ (1920) pü-
sib Tuglas endiselt fantastiliste ainete juures, kuid ta astub tõelisele
maailmale lähemale. Ta põimib oma novellesse toleaegeid ühis-
kondlikke sündmusi.

Novellis „Inimese vari“ ootab lesk ema Maret oma
poega sõjast koju. Kuid Mareti poeg ei tule, tema asemel ilmub ta
poja mõrtsukas, kes on nii kehalt kui hingelt muutunud inimese
varjuks. Mareti enda poeg leitakse teispoolt jõge — ta nägu on
tundmatuseni purustatud. Novelli viimsest peatükist hoovab sü-
gavat emarmastust.

„Hingede rändamine“. Tuglase viimases novellikogus „Hin-
gede rändamine“ elustatakse idamaist usku, mille põhjal arvatakse,
et hinged võivad rännata ühest kehast teise. Seda ideed arenda-
takse peamiselt novellides „Androgüüni päev“ ja
„Õhk täis on kirge“.

„Androgüüni päevas“ jutustatakse Andro-
güünist (mees-naisest), kellele on hommikusel ärkamisel an-
tud kõik võimalused: „olla noor kütt rohelises kuues, hallpäine
rauk või rändav mustlane kuljustega“; „olla lamburneitsi haljal
niidul, must moorlane palmimetsas või sõdur kaugeis liivakõrveis“.
Ta sünnib seekord väikese printsessina, elab poole päeva
jooksul läbi naise arenemisastmed ja muutub pärast lõunat meheks,
printsiks, kes hilja õhtul uinub magama, „et ärgata hommi-
kul uuesti — kas kuningatütrena või söepõletajana, lamburneit-
sina või merimehena“.

Novelli „Õhk täis on kirge“ aine läheb tagasi jaa-
pani õudsesse müüti lendavatest inimepeadest, nagu
teatab Tuglas. Kirjanik on teadlikult püüdnud säilitada mõnd jaa-
panlikku piirjoont. Selle müüdi kaudu ta on tahtnud allegoorili-
selt väljendada meie ajajärgu sotsiaalse viha ja kättemaksu kirge.

Nimetatud novellid on Tuglase hilisemad meistri-
teosed. Mõlema novelli kompositsioon on eeskujulik ja stiil
peenusteni viimisteldud.

„Hingede rändamise“ lõpposas leiduvad mee-
leolulised miniatuurid. Nendes väljenduvad kõige
otsesemalt autori elamused ja mõtiskelud.

Stiilinäiteks miniatuur „Haab“.

Sina armas, kuis väristad sa ikka omi hõbedasi lehti! Kas palistagu koit pilvi või õhkugu valus eha, — ikka sa värised. Kas lõõmaku kõik taeva päikesed või matku must surmaöö maad, — ikka värised sa. Sina armas, kui palju nukrust on peidet su otsatusse värinasse!

Ütle, kas kardad sa sügisõil? Kas on sul hirm südames nagu minul, kui sügistuul lõõtsub ja talvine maru lööb? Kas tunned sa siis kõige kaduvuse ahastust nagu mina, kui vaskne kuu kumab üle jäise välja ning kõrgel laiub avaruse teras?

Näe, õitsend on kevad ja närtsimas suvi. Läind on linnud, lähen minagi. Võib olla, ei näe ma sind iial enam.

Kas pead sa midagi meeles? On's sul mälestusi?

Ma ei palu sinult palju: mõtle vahel minu pääle natukene. Ära unusta seda, kes enam iial sinu kombel ei või alata uut elu.

Tuleta mind meele, kui on varane kevad, kui sul on jälle noored lehed ja maa su ümber uuest' haljendab ning taevas on jälle sinine.

Tuleta meele seda, kes kord sind armastas enam kui inimesi. Kes pani tähele su lehtede õrna värinat hommikuti ja õhtuti. Kes mõistis loodust, võib olla, paremini kui iseennastki.

Mul oleks siis kergem minna ja musta mulla all magada.

Novellikogud „Raskuse vaim“ ja „Hingede rändamine“ ei leidnud säärast poolehoidu publikus kui „Saatus“.

A. 1937 ilmus Tuglaselt kahes osas uusrealistlik autobiograafiline teos „Väike Illimar“, mis äratas suurt tähelepanu.

Ülevaade Tuglase toodangust. Väärtuslikuma osa Tuglase ilukirjanduslikus toodangus moodustavad novellikogud „Saatus“, „Raskuse vaim“ ja „Hingede rändamine“. Need sisaldavad impressionistlik-fantastilisi novelle, mida Tuglas viljeles eesti kirjanduses esimesena ja kõige edukamalt.

Ainestikult on Tuglase looming kitsapiiriline. Siin võib märgata samade motiivide ja meeleolude kordumist. Nii läbib kogu tema toodangut tagaajamis-meeleolu, samuti valitseb hirmu- ja õudusetunne, eriti novellikogudes „Saatus“ ja „Raskuse vaim“. Loodusekirjeldustes armastab autor jälgida taevalaotuse muutlikke pilte.

Tuglase püüdeks on väljenduda võimaliku selguse ja kokkuhoidlikkusega. See ilmneb üksikus lauses,

mis on moodustatud suure täpsusega ja mida iseloomustavad lühidus ning kujukus. Ta väldib kõrvallausete keerulist rägastikku. Ta sõnastuses tekitavad musikaalsust alliteratsioonid, assonantsid ja „Liivakellas“ isegi riimid. Nende abinõudega saavutab Tuglas oma keelele iseloomuliku rütmi ja ilukõla.

Tuglase stiilis avaldub tugev esteetiline suund. Kõigepealt ta harrastab värvide küllust. Värviepiteetidele järgnevad rohkuse poolest võrdlused ja metafoorid.

Tuglast peetakse eesti jutustava kirjanduse stiili uuendajaks ja parimaks stilistikks.

Fr. Tuglase kriitilised tööd.

Fr. Tuglase arvustuslikud tööd ületavad arvuliselt tema ilukirjandusliku toodangu. Ta on teotsenud kriitikuna haruldase viljakusega.

Juba Tuglase esimene esse „Eduard Vilde ja Ernst Peterson“ (1909) äratas laialdast tähelepanu. Oma üksikasjalises essees osutas Tuglas meie realistliku kirjanduse stiililisi ja kompositsioonilisi puudusi. See kriitiline töö avas uue suuna eesti kirjanduse arvustuses. Teoseid hakati hindama enam kunstinõuete seisukohalt.

Tuglase kujunenud stiilitundest ja heast esseistlikust andest annab tunnistust tema arvustuslik artikkel „Kirjanduslik stiil“, mis ilmus 1912. a. „Noor-Eesti“ neljandas albumis. Siin vaadeldakse eesti kirjanduse stiilielementide kujunemist rööbiti üldise kultuurilooa, alates rahvaluulest ja lõpetades realistliku toodanguga. See põhjalik kirjutis sai üksmeelse tunnustuse osaliseks.

1914. a. andis Tuglas välja oma esimese kriitilise iseraamatuna monograafia „Juhan Liiv“, milles ta käsitles Juhan Liivi traagilise kannatajana.

1919. ja 1920. a. ilmus Tuglase sulest järgemööda seitse esseistlikku raamatut: „A. H. Tammsaare“, „Mait Metsanurk“, „Aja kaja 1914—19“, „Kriitika I“, „William Shakespeare“, „Henrik Ibsen ini-

mesena" ja „Eesti uuem ilukirjandus“. Neid arvustuslikke kirjutusi tervitati kui Tuglase kõige silmapaistvamaid saavutisi kriitika alal.

Erilaadse raamatuna pälvib tähelepanu Tuglase aforismivalimik „Marginaalia“ — „mõtted ja meeolud 1906—21“. Selles leidub huvitavaid hinnanguid raamatuist, kirjandusest, kunstist, teadusest, elust jm.

Lisaks varem ilmunud „Kriitika“ esimesele osale andis Tuglas hiljem välja veel mitu osa. A. 1927 ilmus Tuglase sulest monumentaalne uurimustöö „Juhan Liiv. Elu ja looming“. See eesti suurim monograafia selgitas Juhan Liivi erandlikku elusaatust hoopis uues, objektiivses valguses. Kõgutud rikkaliku andmestiku varal võis autor esitada põhjaliku ülevaate tolle aja ühiskondlikest oludest, Liivi elust ja loomingulisest tegevusest. Tuglase kultuuriloolistest uurimustest väärivad hindamist „Ado Grenzsteini lahkumine“ (1926) ja „Eesti Kirjameeste Selts“ (1932).

Kogu oma esseistliku toodangu on Tuglas koondanud valimikku „Kriitika“ (I—VIII, 1935—37). Need eri aegadelt koostatud tööd esitavad läbilõike kogu eesti kirjanduse areemisest.

Tuglase esseistlikud tööd tõendavad autori erilisi võimeid kirjanduskriitika alal. Ta oskab kirjanduslikke nähtusi jälgida ja neid õigesti hinnata.

Tema varasemad kriitilised kirjutused olid subjektiivsed ja sisaldasid iroonilist tooni. Hilisemais teoseis on Tuglas asunud puhtobjektiivse kirjanduskriitiku seisukohale. Väljendusviis on muutunud asjalikuks ja rahulikuks. Tema uurimustöodes valitseb teaduslik selgus ja täpsus.

Ülesanne 29. Jälgige ja iseloomustage Tuglase lauseid novellis „Maailma lõpus“! Leidke miniatuurist „Haab“ lausekujundeid! Millised peamotiivid esinevad „Saatuse“ novellides? Missugust Tuglase novelli hindate enim? Jälgige Tuglase kriitiliste tööde keelt ja väljendusviisi! Korrata **eepiliste teoste liigid!**

Anton Hansen-Tammsaare.

Noor-Eesti teine novellist ja eesti tänapäeva tunnustatuim romaanikirjanik — „Tõe ja õiguse“ autor — Anton Hansen-Tammsaare sündis 1878. a. Albu vallas Järva-

Madise kihelkonnas. Hariduse omandas ta Sääsküla ja Prümli vallakoolis, Väike-Maarja kihelkonnakoolis, Hugo Treffneri eragümnaasiumis ja Tartu ülikoolis. Haigestunud raskekujulisse kopsutiisikusse, parandas ta oma tervist Kaukaasias ja Koitjärve metsaüksinduses. Alates aastast 1919 elab Tammsaare vabakutse- lise kirjanikuna Tallinnas.

Tänulik Albu rahvas püsitas oma suurkirjanikule 1936. a. Albu vallamaja ette ausamba.

Realistlik - naturalistlikud tööd. Valitseva kirjandusliku voolu mõjul alustas Tammsaare oma jututoodangu küla realismi tähe all. Ta noorpõlve töödest äratas esmakordselt tähelepanu lühijutt „Kuressaare vanad“, mis ilmus 1901. a. See küla- jutuke, hiljem ümber nimetatud „Mäetaguse vanadeks“, sai kiitva arvustuse osaliseks. Leiti, et uustulnuk tunneb rahvaelu ja oskab ise- loome kujutada.

1902. a. valmis Tammsaare novell „Kaks paari ja üksainus“, mis on omapärane teos eesti natura- lismi ajaloos. Selles on ha-

ruldase konkreetsusega valgustatud maakehvikute elu-olu, mis liigub suurel määral inimese loomusundide rahuldamise raamides. Kuigi jutustus tervikuna ei vasta täiesti kunstinõudeile, paelub ta lugejat elavate üksiktseenidega.

Treffneri gümnaasiumi õpilasena kirjutas Tammsaare veel pikema jutustuse „Vanad ja noored“, mis ilmus 1903. a. „Postimehe“ joone all. Siin koondab autor peatähelepanu inimelus kehtivaile põhiseadusile. Suurima usutavusega osutab ta, et noored ja

vanad vahetpidamata võitlevad vastastikku, mitte oma halva ise-loomu pärast, vaid et nääklemine ja tülitsemine on neile mingiks seletamatuks elumõtteks. Nii vanad kui ka noored kulutavad oma elujõu selleks, et elu uuendada, avaramaks ja kaunimaks muuta. Nad ehitavad uusi eluhooneid, loovad soodsamaid elamisvõimalusi. Kuid selle alatise rähklemise vilja ei saa maitseda vanad ega noored. Kui elumaja valmib, sureb eelnev põlv. Kuni aga järeltulev põlv kasvab, on tema jaoks ehitatud toad jälle vanad, ta peab uued ehitama. Nii kestab põlvest põlve, järelejätmatult, lakkamatult. Ehitatakse ja luuakse uusi väärtusi, mis ajahamba all vananevad, hävivad, kaovad. Ja ikka leidub väike Ats, kes seletab tõsisel näol omaenda isa ehitatud hoonete kohta: „Need ehitas ta minu jaoks!“ Temale aga kinnitavad kõik ühest suust: „Kuid sinule on nad ükskord vanad, pead uued ehitama.“

Kogu „Vanade ja noorte“ sündmustik on kantud traagilisest põhitoonist. Seda sünget meeoleolu pehmenavad osaliselt koomilised ja idüllilised vahelood. Võrratu oma rahvaliku huumori poolest on härjavärsi püüdmise lugu, mis on kantud ka grammofoni-plaadile.

Rööbiti ulatuslikumate töödega kirjutas Tammsaare algaja kirjanikuna rea lühijutte, millest on väärtuslikum novell „T ä h t i s p ä e v“ (1903).

Üliõpilasnoveleid. Üliõpilaspõlves muutub märgatavalt Tammsaare loominguline pale. Endiste naturalistlike külajuttude asemel ta hakkab kirjutama psühholoogilisi linnanovelle, kus tegelasteks on peamiselt üliõpilased. Ühiskondlik tagapõhi jääb täiesti kõrvale. Ainsaks ümbritsevaks raamiks on üliõpilaste hämarad katusekambrid, kus kohtavad, armastavad ja lõpmatuseni targutavad Tammsaare peenendatud närvi-dega „noored hinged“.

Tammsaare kolm üliõpilasnovelli „Pikad sammud“ (1908), „Noored hinged“ (1909) ja „Üle piiri“ (1910) erinevad silmanähtavalt autori eelmisist naturalistlikest teoseist. Siin on pearõhku pandud tegelaste hingeelule. Nende üliõpilasnoveelidega algatas Tammsaare eesti psühholoogilise jututoodangu.

„Poiss ja liblik“. Erandlikult seisab Tammsaare toodangus miniatuurikogu „Poiss ja liblik“ (1915), mille väärtusli-

kuma osa moodustavad kunstmuistendid, mis on loodud O. Wilde'i eeskujul. Siin on kirjanik suutnud väheste vahenditega esile manada elu sügavaimad ideed ja kõrgeimad ideaalid. Eluväärtused on siin hingestunud ja omandanud kunstilise veetluse. Aegumatute kunstitoodetena püsivad eesti kirjanduses Tammsaare paljuloetud ja -deklameeritud miniatuurid „Ööbik ja lilled“, „Poiss ja liblik“ ning „Kandlemängija“.

Ööbik ja lilled.

Ilusal kevadel laulis koplis ööbik. Samal kevadel hakkasid sääl ka lilled öitsema.

Ja kui ööbik neid ilusaid lilli nägi, mõtles ta:

„Nad öitsevad ainult seepärast nõnda ilusasti, et mina laulan.“

Ja ööbik laulis veel ilusamini.

Aga lilled, kes ööbiku laulu kuulsid, mõtlesid:

„Ta laulab ju ainult seepärast nõnda ilusasti, et meie öitsem.“

Ja nad öitsevad veel ilusamini.

Draama „Juudit“. A. 1921 üllatas Tammsaare eesti seltskonda tähelepanud dramaatilise teosega „Juudit“. Temalt kui jutustajalt ei teatud loota nii kunstiküpse draamat.

„Juuditi“ ainek lüheb tagasi piiblist, Juuditi raamatusse. Seal pärinevad draama põhisündmused ja tegelased. Kuid Tammsaare ei kujuta oma draama peategelast Juuditit säärase õilsa rahvakangelasena, nagu seda tehakse piiblis. Ta nihutab esikohale Juuditi naiselikkuse, tema emaliku iha — sünnitada kuningapoegi ja -tütreid.

Draama „Juudit“ moodustab üldjoonis ülesehituselt sümmeetrilise terviku. Näidendi lõpposas korduvad esimese vaatuse motiivid, mis ühendavad teose lõpu algusega. Omaette ühiku kujundavad vahemised vaatused, milledes tegevustik areneb astmelises tõusus. „Juuditi“ kompositsiooniliseks puuduseks tuleb pidada selle vähest tegevust ja dünaamilist hoogu. Lõpu sündmustiku tõttu ei suuda kõnesolev draama näitelaval ettekantuna pidevalt köita vaatlejat.

„Juuditi“ stiil sisaldab kõige rohkem realistlikke elemente — asjalikke arutlusi ja olukordade kirjeldusi. Siin-seal põimib Tammsaare tegelaste kõnekeelde piibellike väljendeid, lähendades draama sõnastust selle sisulisele küljele.

Tammsaare draama peaväärtus seisneb piibliainestiku õnnestunud käsitluses tänapäeva inimese vaateprisma läbi. Arvustajad on kiitvalt hinnanud „Juuditi“ mõttesügavust ja psühholoogilist usutavust.

„Kõrboja peremees“. Psühholoogilises romaanis „Kõrboja peremees“ (1922) käsitellakse taluelu. Teose sündmustik areneb kahes talus — Katkul ja Kõrbojal, mille läheduses on järv, raba ja palju metsi. See tegevuskoht vastab maastikult Koitjärve ümbrusele.

Autor on asetanud „Kõrboja peremehe“ sündmustiku 1922. aastasse, s. o. aastasse, millal ta selle romaani kirjutas. Tegevus algab taevaminemispüha hommikul ja lõpeb sügise tulekul — järelikult kestab ligikaudu neli kuud. Sellest nähtub, et „Kõrboja peremees“ on olevikusisuline romaan.

„Kõrboja peremehes“ kujutatakse Katku Villu kurbloolust. Vanglast pääsenud, tuleb ta rahulikesse maaoludesse, sünnitab rahutust ja käärimist, millest saab tõuke teose intriigi. Villu kannab romaani sündmustikku ja lahendab selle umbsõlme — ta on romaani peakangelane. Villut on kujutatud isikuna, kes ennast ja oma elu eesmärki alles otsib. Ta oli küll töökas, kuid ei tahtnud tigusammul taluelu kitsais raamides edasi sammuda, vaid näha oma algatuste tulemusi suurejooneliselt, luua uut. Villu oli kangekaelne ja oma õigust täis. Ta ei lasknud teisi end mõjutada, ta töötas isegi endale aru andmata. Kuna elus tal ei vedanud ja ta ka Kõrboja peremeheks vigasena ei kõlvanud, läks ta vabaturma. Kuigi Villu omab palju halbu iseloomujooni, võidab ta lugeja poolehoiu. Me ei saa õigustada tema teguviisi, aga tunneme tema elutraagikale kaasa. Tammsaare on tema kuju loonud ilmekalt ja tõepäraselt.

Kõrboja Anna, haritud peretütar, on niisama iselaadne tüüp kui Katku Villugi. Teda on romaanis kujutatud peamiselt armastajana. Armastus Villu vastu on ta elu juhtmõtteks. Sellest sõltub täiel määral tema tegumood. Anna oli eeskätt huvitatud isiklikust eluõnnest, kaasinimeste heaolu ta arvestas võrdlemisi vähe. Tema pärast pidi kannatama nii Katku Villu kui viimase mõrvoja Kuusiku Eevi. Kuid Kõrboja perenaine jäi kurdiks nende õnnetustele ja muredele. Ta nõudis järelejätmatult: Villu tulgu Kõrbojale peremeheks. Katku perenaisel on omajagu õigust,

kui ta ütleb Annale pärast Villu surma: „Te ei andnud talle enne hingerahu, kui saite, mis tahtsite.“ Kõrboja Anna oli nii mõistuse- kui tundeinimene. Ta oli tarmukam ja tahtetugevam kui tuisupea Villu. Sirgjooneliselt ta taotles oma elu eesmärki.

Ehtselt on joonistatud „Kõrboja peremehe“ kõrvaltegelaste tüübid. Siin kohtame praktilise ja karmiloomulise Katku Jüri kõrval idealistlike kalduvustega Kõrboja Reinu, kes meelsamini elab oma unistustemuinasmaal kui reaalses ümbruses. Sümpaatsetena jäävad meelde naistegelased — emalikult hoolitsev Katku perenaine ja õrnaloomuline Kuusiku Eevi.

„Kõrboja peremes“ on hästi üles ehitatud. Teose ainek on proportsionaalselt esitatud: peatükid on ühepikkused, samuti on endi vahel tasakaalus romaani kirjeldavad, jutustavad ja dialogiseerivad osad. Ühtsust on taoteldud nii romaani üldises rakenduses kui meeleolus. Kogu teost läbib mingi raskuse vaim, mis rõhub peategelasi, aga nakkab ka lugejasse. Ühtsus valitseb ka tegelaste meeleolustiku ja looduspiltide vahel. Romaani motiivistiku arendamisel on küllaldaselt arvestatud antiteesi, vastandlikkust. Kontrasti kohta leidub teoses rohkesti näiteid. Motiivide vastakust suurendab omakorda see asjaolu, et romaanis kujuneb kõik teisiti kui tegelased kavatsevad. Mingisugune salapärase jõud, saatus, on vastu seatud inimeste taatele ja püüetele. Seetõttu järgnevad paratamatult ootustele ja lootustele pettumused ja ebaõnnestumised.

Veel kujukamalt avaldub „Kõrboja peremehes“ tegevustiku astmeline tõus. Igal tähtsamal situatsioonil on oma eellugu, järkjärguline tõus, hariaste ja põnevuse langus. Need üksiksündmused on endi vahel astmelises seoses. Teose tegevustik muutub kord-korralt haaravamaks ja põnevamaks. Lõpplahendus tuleb õigel ajal ja loob harmoonilise meeleolu romaani viimaseis peatükes. Kompositsioonilt on kõnesolev romaan Tammsaare ühtlasim ja sümmeetrilisim romaan.

„Kõrboja peremehes“ on Tammsaare väljendusviis kujunenud enamvähem kindlailmeliseks, kirjanikule iseloomustavaks. Romaani stiilis leidub nii realistlikke kui ka romantilisi jooni. Tüübilist realistlikku, osalt ka naturalistlikku stiili sisaldavad peamiselt dialogid ja mitmed humoriga varjundiga rahvapärased väljendid, näit.: „aetakse

pulmad püsti, visatakse kantslist maha"; „nina püsti, nii et sadagu või vihma sisse"; „silgud kui rangirinnused", „kärrib oma „vasika" nahklõõtsa" jt.

Hoolimata neist realistlikest joonist jätab romaan siiski romantilise üldmulje. Selles teoses esineb rohkesti romantilisi kõnekujundeid, näit.: „leegid paistavad vee virvenduses kui kähara d juuksed"; „kui te kuuleksite, et Kõrboja hakkab helisema"; „kui praksuvad järve kohal sinised, roosad ja lillad" jt.

Lausekujundeist pälvivad romaanis kõige enam tähelepanu rohked kordused, mis loovad romaanis lüürilise meeleolu ja heliseva rütmi. Nende kaudu elustub kirjaniku tui-kav mõte, tema loominguline sädelus. „Kõrboja peremehes" korduvad nii sõnad kui lausesad väga mitmesuguseis teisesendeis. Sõnakordused ei piirdu siin üksikute lausetega, vaid nad esinevad laiapiirilisel, levides kogu peatükki, koguni teistesse peatükkidesse.

Nagu teame, „Kõrboja peremehe" kunstiväärtust tõstab see asjaolu, et kirjanikul on õnnestunud sulatada romantilised ja realistlikud stiilivõtted üheks esteetiliseks tervikuks. „Kõrboja peremees" on Tammsaare loomingus huvitav ja omapärane teos.

Stiilinäide „Kõrboja peremehes".

Aga Kõrboja perenaine ise läks nõnda, nagu poleks ta kellegi meelest ilus ja armas, nagu poleks ta seda kogu eluaeg kunagi olnud ja nagu peaks ta suremaga, ilma et ta oleks kellegi meelest ilus ja armas — nõnda läks Kõrboja perenaine, kui ta läks Katku õuest. Ta läks nõnda, nagu poleks ka tema enda meelest miski enam ilus ja armas ja nagu peaks ta tõepoolest suremaga, ilma et miski oleks veel tema meelest ilus ja armas. Läks Katku õueväravast, läks Katku põldude vahelt, läks põlluväravast metsagi; läks mööda metsa, läks üle katku, kus kahelpool teed ummistunud kraavid pajupõsastega kaldal; läks, kuni jõudis välja kõrgele nõmme; läks selle teeni, mis viib Mädasoole, Metstoale ja Põrgupõhja, kust pääseb edasi ainult jalgsi, kuni algab uus metsatee, algavad uued põllud, tuleb maantee, läheb üle raudtee ja ikka edasi, kas või ilmaotsa.

Kõrboja perenaine ei lähe sinna, vaid mõtleb teisele poole pöörduda, aga enne kui ta seda saab teha, näeb ta kedagi istumas männijuurikal pehmel samblal, keset punaselt valuvaid pohle.

Inimene istub ja hoiab last süles, ta istub ja hoiab teda nõnda, et Kõrboja perenaine punaseid marju vaadeldes ei tea miks arvab, et küllap sealgi männi all marjad kasvavad, kus istub inimene oma lapsega.

Perenaine jääb seisatama ja nüüd näeb ta, et inimene istub ja nutab, aga laps magab rahulikult tema süles keset punaseid marju, magab ja lutsib oma sõrmi. Ja perenaine mõtleb, et miks küll inimene nutab, kui laps magab nii rahulikult keset marju, mis punavad ja millel pole otsa ega äärt ei siin kõrges nõmmes ega lohku-del, katku servadelgi.

Aga siis kuuleb Kõrboja perenaine, et inimene ütleb:

„Tere, preili.“

Seda häält on ta enne kuulnud, seda lastki on ta enne näinud, kes nii rahulikult magab keset punaseid marju ja lutsib oma sõrmi. Ja perenaine tunnistab inimest ning last, nagu ei tuleks ega tuleks tal meelde, kes on küll see inimene ja kes on see laps keset punaseid marju.

„Kas preili ei tunne või?“ küsib inimene.

„Mis te siin teete, Eevi?“ küsib perenaine vastu. „Miks te nutate?“

„Preili tuleb vist Katkult?“ küsib Eevi jällegi ja nüüd taipab Kõrboja perenaine äkki, miks nutab inimene männi all pehmel samblal, kui laps magab rahulikult tema süles keset punaseid marju.

„Tulen sealt,“ vastab perenaine.

„Kas ikka õige või?“ pärib Eevi.

„Õige,“ vastab perenaine, ilma et teda huvitaks, mille kohta küsimus käib . . .

Suurromaan „Tõde ja õigus“ I—V, 1926—33. Juba gümnaasiumiõpilasena kõneles Tammsaare suurema teose kirjutamise kavatsusest. Kuid alles 25 aastat hiljem asus ta selle teostamisele. Romaan „Tõde ja õigus“ ilmus seitsme aasta jooksul (1926—1933) viies osas.

Selle monumentaalse teose loomisel on kirjanik osaliselt kasutanud isiklikke mälestusi isatalust ja selle lähemast ümbrusest, neid omamoodi muutes ja täiendades. Samuti on ta mõned tüübid joonistanud elavate eeskujude alusel. Romaani peategevuspaik Vargamäe vastab kirjaniku sünnikohale. Eespere Andrese isikus on ta kujutanud oma isa Peeter Hansenit, Tagapere Pearuna aga üleaedset Jakob Sikenbergi. Romaani peategelane Indrek omab osaliselt autori enda iseloomujooni.

üks raskemaist, valitseb teoses lootusetuse tunne, pessimism.

Romaani „Tõde ja õigus“ teise osa sündmustik areneb Mauruse „esimese järgu koolis“. See osa põhineb autori isiklikel mälestusil keskkoolipõlvest Hugo Treffneri eragümnaasiumis Tartus. Kandvama mõttena käsitellakse „Tõe ja õiguse“ II osas jumala olemasolu küsimust. Vargamäel piiras noort Indrekut igalt poolt usk kõrgemasse olendisse, jumalasse. Aga Mauruse koolis hakkasid kostma imelikud hääled, mis õõnestasid senise kindluse ja tapsid aegamööda jumala. Indrek salgas küll jumala, aga ta jõudis hiljem endasalgamise kaudu uuesti jumala tunnustamiseni.

„Tõe ja õiguse“ kolmandas osas kujutatakse 1905. a. revolutsiooni sündmusi. Teose peategevuspaigaks on Tallinn ja selle ümbrus. Indrek, romaani keskkuju, ei sobi kuidagi revolutsionääride kilda. Ta on jäänud endiseks unistajaks, vaatlejaks ja arutlejaks. Nähes oma silmaga poliitiliste võitlejate toorust pettub Indrek revolutsioonis. Meeleolustikult on „Tõde ja õigus“ III sünge raamat. Pessimism tabab kõige enam Indrekut, kes võtab osa ühiskondlikust võitlusest. Talle tundub, et „kogu tema elu pole olnud muud kui pimedas kõndimine“.

„Tõe ja õiguse“ neljandas osas kirjeldatakse mõjuvalt, sügava hingeelulise eritlusega Indreku abielu purunemist. Ühtlasi esitab teos kujuka läbilõike tühisest ja laiutavast eesti tõusiklikust seltskonnast ja aja väärnähtustest, mis valitsesid eriti meie iseseisvuse esimesel kümnendil. Kirjanik näitab meile inimese sisemisi vastuoksusi ja heitlust iseendaga.

Suurromaani viimse osa sündmustik areneb nagu esimeseski osas Vargamäel. Indrek põgeneb oma kodukohta, et leida unustust lihtsas füüsilises töös — kraavikaevamises. „Tõde ja õigus“ V on tugevate sidemetega ühendatud I köitega. Kraavikaevamine ja jõesüvendamine, mis olid I osa tähtsamad juhtmotiivid, teostuvad viimases osas. Samuti „töö“-idee, mis läbib romaani kõiki osi, jäädvustatakse siin kui kõrgem väärtus, mis annab elule mõtte ja sisu.

Nagu Tammsaare ise kinnitab, kujutab „„Tõe ja õiguse“ esi-

mene ane võitlust maaga, teine — võitlust jumalaga, kolmas — võitlust ühiskonnaga, neljas — võitlust iseendaga ja viies — alistumist (resignatsiooni).“

Tammsaare suurromaan esitab haarava läbilõike meie rahva võitlusest ja tegutsemisest, vaimseist otsinguist ja hingelisest heitlusest, alates läinud sajandi 70-ndaist aastaist ja lõpetades käesoleva ajaga. Seda monumentaalset teost on kõrvutatud maailmakirjanduse väljapaistvamate väärtusteostega.

„Tõde ja õigus“ moodustab kõrgpunkti Tammsaare senises kirjanduslikus arengus. Sellesse suurteosesse on koondunud peamotiivid tema varasemaist töist, väljendudes siin kristalliseerunud ja lõplikul kujul.

Tammsaare teosed liituvad lähedasti üksteisega, moodustades selgepiirilisi perioode. Tema esimesse kirjanduslikku ajajärku kuuluvad naturalistlikud külajutud, teise psühholoogilised üliõpilasnovellid ja kolmandasse — romantiliselt hingestatud uusrealistlikud romaanid. Nagu teame, teeb Tammsaare ringkäigu oma toodangus: ta kirjeldab kõigepealt maaelu, hakkab siis kujutama linlaste-üliõpilaste hingeelu ja valib lõppeks vaatlusobjektiks uuesti maainimeste sisemaailma.

Eesti uueaegse novelli ja romaani arendamisel on etendanud A. H. Tammsaare juhtivat osa. Ta laiendas uusromantilist novellitoodangut ja pani aluse tänapäeva uusrealistlikule romaanile. Eesti romaani ajaloos tuleb Tammsaaret pidada Ed. Vilde otseseks järglaseks.

Ülesanne 30. Jälgige esitatud katkendite põhjal Tammsaare stiili kujunemist, kirjutades näiteid lause- ja kõnekujundite kohta vihkusse! Millised kujundid esinevad kõige sagedamini tema teoseis? Mispoolest erineb tema väljendusviis Tuglase omast? Selgitage, millised peamotiivid esinevad tema toodangus? Mida pakkus Tammsaare uut? Missugust Tammsaare teost hindate kõige enam?

Tagasivaade Noor-Eesti-aegsele kirjandusele.

Noor-Eesti ajastul (1905—17) saab uusromantism valitsevaks kirjandusvooluks eesti kirjanduses, mõjutades ka üksikuid selle aja realistlike teoseid. Näiteks väljendusid uue voolu stiilitunnused A. Kitzbergi „Libahundis“ ja E. Vilde „Mäeküla piimamehes“.

Noor-Eestil olid suured teened meie kirjanduslikus arenemises. Uued traditsioonid pääsesid maksvusele niihästi lüürikas kui ka eepikas. Võrratult arenes sel ajastul teoste kujundiline külg, stiil.

Murrangulise tähtsusega oli Noor-Eesti tegevus ka esseistliku kirjanduse ja keeleuuenenduse alal, kus saavutasid väljapaistvaid tulemusi Fr. Tuglas ja Joh. Aavik — esimene kriitikuna ja teine moodse keele loojana.

Siuru-aegsest kirjandusest.

Noor-Eesti hooga tegevuse katkestas ootamatult Maailmasõda, mis pidurdas niihästi vaimset liikumist kui majanduslikku arenemist. Maailmasõjale järgnesid Vene revolutsiooni elevusrikkad ajad ja meie võidukad Vabadussõja aastad, millal loodi ja rajati Eesti iseseisev vabariik.

Meie kirjanduslik liikumine elavnes uuesti pärast 1917. a. revolutsiooni. Teatavasti saabusid pärast revolutsiooni sündmusi maapaost kodumaale Ed. Vilde ja Fr. Tuglas. Nende tagasitulekul korraldati ettekandeõhtuid ja kirjanikud hakkasid liituma rühmituseks, et Noor-Eesti taotlusi jätkata ja edasi viia.

Nooremate kirjanike kitsam ringkond, kuhu kuulusid Fr. Tuglas, M. Under, H. Visnapuu, A. Gailit, J. Semper ja A. Adson, asutasid kirjandusühingu „Siuru“. See kirjanduslik koondis andis välja albumit „Siuru“ (I—III, 1917—19) ja kirjastas peamiselt luuletus- ja novellikogusid. „Siuru“ rühmitus ei piirdunud Noor-Eesti iluharrastuste ja individualismiga, vaid sõja-aastate ja revolutsioonijoovastuse mõjul propageeris aistilise maitsmise iha. Need inimkirgede varjatud kujutused luulevormis äratasid küll laialdaste ringkondade tähelepanu, kuid tekitasid ka seltskonnas pahameelt ja protestimeeleolu. Vabadus-

sõja-aastail luuletasid siurulased laule sõjameeleoludest ja ühiskondlikust ülekõhtust.

„Siuru“ rühma andekaim lüürik on **Marie Under** (sünd. 1883) — eesti kolmas naisluuletaja. Esimeses luuletuskogus „*Sonetid*“ (1917) esineb ta elurõõmsa ja õnneka armastus- ning looduslüürikuna. Oma tundeküllaste elamusluuletuste taustaks maalib ta dekoratiivsed looduspildid, mis paeluvad tähelepanu harukordse värviküllusega. Vormivahendeist harrastab Under kindlat värsimõõtu ja piltlikku väljendusviisi. Neile armastuskirest hõõguvaile elamuslauludele järgnevad ühiskondlikud ajalaulud luuletuskogus „*Verivalla*“ (1920), mis on loodud pessimistlikus toonis. Elu ja surma tõsiseist küsimusist, aga ka noorte uljusest ja teotahtest laulab Under luuletuskogus „*Pärisosa*“ (1923), lausudes pateetiliselt: „Südame aurava poetame takku: igavest uus on imede leid.“ Uudsusena kasutab ta selle aja luuletustes ekspressionistlikku stiili.

Marie Under.

Uus ajastu Underi loomingus algab luuletuskoguga „*Häälvarjust*“ (1927). Luuletaja valib siitpeale oma lüürika teemaks elu selle mitmekülgsuses — kõigi ta murede, rõõmude, igatsuste ja rahuldustega. Sedasama sügavamate elunähtuste käsitlust jätkab Under luuletuskogudes „*Rõõm ühest ilusast päevast*“ (1928) ja „*Kivi südamelt*“ (1935).

Underi viimased luuletused on mõttesügavad, nende sõnastus on muutunud keeruliseks, aga seejuures säilitanud endise selguse ja kujukuse. Tema lauludes heliseb jõuline rütm; ta värsid lõpevad enamasti täiskõlaliste meesriimidega.

Marie Under oma sügava elutundega, peenemaitseilise ilumeeliga ja loomupärase luuletamisandega on eesti uusima lüürika vil-

jakaim arendaja. Ta on avaldanud ka ühe kogu väärtuslikke ballaade pealkirjaga „Õ n n e v a r j u t u s“ (1929).

Toome näitena Underi mitmepalgelisest lüürikast looduse-armastusluuletuse „Sirelite aegu“, süngemeelolulise murelaulu „K o n t v õ õ r a s“ ja hårda religioosse luuletuse „V a n e - m a t e p i i b e l“.

Sirelite aegu.

Ju toomehelbed jätvad jumalaga
Ja sirelite õitseag on käes:
Kõik pungad pakatavad täies väes,
Kõik põõsad sinetavad maja taga.

Ja ööseti nüüd ei ma enam maga:
Mu süda õhetab kui hõõguv ääs —
Ah, sirelite õitseag on käes!
Kuis võiks ükskõikne olla ma ja vaga!

Kuid sind ei ole siin — misjaoks, misjaoks siis päev
Nii täis neid suuri lilla õisi loodi?
Misjaoks siis öö, nii heldelt valgeks jääv,

Nii lõhnulaotavalt ümber minu voodi?
Nii raske üksi kõike ilu kanda —
Kuid sind ei ole siin, et teda sulle anda.

K o n t v õ õ r a s.

Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!
Ei aita siin nuuksumine, ei luks.

Sind tunnen ju ammu, su lapseeast,
Sa armsam mu väljavalitute seast.

See enne sündi ju nõnda säet,
Sa mulle üle ant ja jäet.

Ma valvan — must ingel su ukse ees:
Läed sisse — kui tuuleõhk minagi sees.

Su kamber kui mu enese pesa mul tunt:
Tulen päeval või keskööl — murrann sisse kui hunt.

Ma jagan su pala: su leib ja su kruus,
Käind enne kui sinu ja minu suus.

Ma tulen, ma tulen. See ei tähenda hääd!
Pää kummarda maani ja — üles käed!

Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!
Olen mure ja teen su õnnetuks.

Ole kaevete, ohete vastuvõtuojaam,
Su hinges kõigi heidikute kokkusaam.

Su omad-päevad vaid seks sulle kätte loet,
Et teiste elu saaks kirjadeks sisse koet.

Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!
Olen mure ja teen su õnnetuks.

V a n e m a t e p i i b e l .

Lehe järele rabadat lehte
Pöörsin ja mõne sõna kui ehte
Tõstsin silmle teiste seast.
Südame ligi siis selle peitsin,
Ikka uusi ma juure leidsin:
Kiirtena kiirgas rida reast.

Nemad mõlemad, sõrmed kelle,
Silmad kelle veerind neid halle
Tähti — nemad on läinud siit.
Siiski ma läbi Kirja selle
Nihkusin neile lähemale:
Kätes raamat kui uksepiit.

Siia küll nende pisaraid tardus,
Siia immitses südame hardus,
Siia kanti valu ja rõõm.
Murepäevi on olnud rohkem:
Vastu kui hoovaks siit mõne ohke,
Sõnastamatu, summutet lõõm.

Siin oli kõik nii põliselt kindel,
Tähed kui terasest, sõnad rauast:
Julgema siit tõusis laup.
Lootus tõstis, kui tiivalööök lindel,
Soov-ulmad ürgsed ülegi hauast —
Igavikuga sõlmiti kaup.

Underiga samaaegselt on arenenud Henrik Visnapuu (sünd. 1889) luuletoodang. Ta debüteeris nagu Marie Undergi 1917. a. avaldades luuletuskogu „Amores“, mille valdavama osa moodustasid meelelikkust kujutavad armulaulud. Järgnevais luuletuskogudes jätkas Visnapuu elamusluule loomist, kuşjuures ta

katsetas puhtmusikaalsete värsside sepitsemist. Luuletuskoguga „T a l i h a r i“ (1920) sugeneb ta luulesse i s a m a a l i n e p õ h i -
toon, mis tema hilisemas luuletoodangus aiva süveneb ja omandab
kristalsema kuju. Visnapuu loob hümnilisi pühenduslaule isamaale
(näit. „Kodumaa laul“) ja oma kiindumusest kodumaasse laulab
ta kogus „M a a r j a m a a l a u l u d“ (1927). Patriootiliste
tundepuhangute kõrval käsitleb Visnapuu isamaalüürikas kodu-
ümbruse loodust kogus „P u u s l i k u d“ (1929). Maailma-
valust hõõgub luuletuskogu „T u u l e s õ e l“ (1931) ja val-
gusrohkest loodusest laulab ta kogus „P ä i k e j a j õ g i“
(1932).

Visnapuu on üldise tunnustuse võitnud t u n d e l ü ü r i -
k u n a. Oma laiapiirilises lüürikas kasutab Visnapuu võrdlemisi
vähe kõne- ja lausekujundeid, kuid seda enam on ta viljelnud mu-
sikaalsust.

Toome näiteks luuletused „Ü l e k o d u m ä e“ ja „V a n a
k e l l“.

Ü l e k o d u m ä e.

Üle kodumäe kumera kupli
suviöö sumestav valu.
Toomingad valvavad talu,
üle ussaia vaatavad kopli.

Aian õunapuud punasest lõngast
ketravad magusaid palle.
Vaatavad armuga põlle
nurmed visaten rohelist rõngast.

Oja leppade jalgu nüüd peseb
kivile kivi päält asten.
Odrapää mahedan kasten
kaera pehmete sarviga puseb.

Maja vajunud rõõmsasse unne.
Muru pääl magavad rohun
isegi haldijad rahun.
Silmik seinakell üksi teeb tunne.

V a n a k e l l .

Nüüd käib ta jälle seinal, vana kell,
ja liipab kävven, rääpab sähiseden.
Siis vanad traadid laulvad kähiseden
ja vasar langeb vaikselt alla: kill!

Vaod sügavasse kella näkku söönd
on inimahastus ja ajahigi.
Kell oma südame on pannud ligi,
kui rõõmu-kurbusse ta sekka löönd.

Suits, aur ja nõgi, tolm ja tahm
on katnud kella valendava plaadi.
Mu ema nägu oli sedalaadi —
niisama — valudest ja tõvest tuhm.

Ja põlvist nõtkuden kui oma ätt
kell vana armsalt jälle astub aega.
On kella nägu kaetud halli kaega —
ja ema silmi varjas valge rätt.

Kuldosutised, kullat käinud pomm,
neid üles vedand isa, ema käsi,
kas puhtetund või õhtu raske väsi,
kell ikka löönud selgelt oma: pimm!

Seepärast, vana kell, mu hing on hell.
See kell on löönd mu sündimise tundi.
Siis traadid helisesid uljalt: tindi!
ning vasar tõusis uhkelt hele-hall.

Nii oled käinud, mõõtnud elu: tiks!
kui rüüstamatu sugukonna süda.
Su all on käinud perekonna sõda
ning kostnud uue elu väeti: tuks!

Kell kibran, kähisei ja armsam muist,
veel ema häälega mul ütle tundi.
Kui lapsepõlven helise veel: tindi!
Sa ainus elun ese kadunuist.

„Siuru“ novellist August Gailit (sünd. 1890) on viljelnud peamiselt fantastilist novellitoodangut. „Siuru“ sünniaastal 1917 ilmus tema sulest novellikogu „Saatanakarussell“, millega ta äratas laialdast tähelepanu. Leiti, et autor oskab uudsel, omapäraselt ja kunstiliselt ainestikku käsitleda. Gailiti hilisemast toodangust on suure menu osaliseks saanud romaan

novellides „Toomas Nipernaadi“ (1928). Romaani peategelane Toomas Nipernaadi on meie kirjanduse iselaadsem kuju. Ta on harukordse elava fantaasiaga, teda ei piira tõelise elu raamid, ta liigub ja tegutseb oma mõttekujutuslikes valdkonnis. Autor on osanud Toomas Nipernaadit elavalt ja huvitavalt kujutada. Romaan „Toomas Nipernaadi“ on eesti esileküündivam teos, mis on tõlgitud ka teistesse keeltesse.

August Gailit.

Stiilinäide „Toomas Nipernaadist“.

Ta oli pikk ja kuivetanud, nägu oli põlend ja soonine, suur kõver nina oli ees kui pikk põiki kirves. Ta käis harakana edevalt hüpates ja kareldes, pikad käed vehklesid kui lipud tuules. Jalas olid tal säärikud, suured ja lohisevad kui härmoonikud. Kaelas rippus tal kannel, ning muud varandust kaasas polnudki. Lai rind oli eest lahti, must kaabu oli visatud kuklasse. Ning ta läks vilistades ning trallitades.

Talu õue jõudes peksis kaabuga tolmunud jalad puhtaks ja istus kivile. Taeva kerkisid pilved, võttes tuld. Kukkus kägu, kui

hoolas kellamees tagudes laupäeva õhtule. Aknad leegitsesid õhtusest palangust.

„Toomas Nipernaadist“ jääb märgatavalt maha Gailiti romaan „Isade maa“ (1935), milles kujutatakse kolmanda kompanii sõjalist tegevust Vabadussõjas. „Isade maas“ leiduvate rohkete anekdootlike episoodide tõttu on nimetatud seda teost romaaniks anekdootides.

A. Gailiti novellid ja romaanid sädelevad elavast mõttekujutusest ja ebatõelisest fantastikast. Ta teosed on üliküllastatud liialdusist ehk hüperboolest.

Stiilinäide „Isade maast“.

See on sõda, mõtles Jaak Prügi, nõnda vist ütles rühmaülem: see on sõda ning sinna pole midagi parata. Oli mitmed kuud olnud kibedamais võitlusis, oli näinud langenute hulki ning haavatuid, põlevaid külasid ja inimviletsust, pojagi oli matnud, kuid sõja mõiste hakkas selguma alles nüüd. Alles nüüd, kus viis selle poisikese kodukohta viimsele puhkusele. Viskas pilgu õhtu hämaruses virvendavatele põldudele ja niitudele — kas mitte nende pärast ei pandud surmamasinaid tööle ning ei raiutud tääkidega vastaste rinda? Küllap pidid siis pühad olema need põllud ja niidud, pidi olema püha see maa, mille eest mindi kannatusile ja surma. Oli ise poisikesepõlvest harinud maad ning seda armastanud. Kuid alles nüüd mõistis ta, et armastusest üksi ei jätkunud, oli tarvis midagi suuremat ja valdavamat, mis haaraks kogu tundeid ja kogu mõistust.

Ta hüppas kirstu kõrvalt maha, võttis liiva pihku ning vaatles kaua seda kuivanud ja tolmust maad, otsekui esimest korda nähes säärast seletamatut pühadust ja aaret oma peos. Siis selle eest võitles ja langes tema poeg Jaan Puru, sellesama kõrbenud tolmueest jättis Pudsuke oma elu nagu sajad, tuhanded, miljonid teised enne neid, maast-madalast peale, niikaua kui paistab päike ja puhuvad tuuled? Vabaduse eest — seista omal pinnal ja künnda ning külvata neid kiviseid, liivaseid põlde, nagu tegid seda isad ja isade-isad.

Siuru kirjanikud viljelesid nagu nende eelkäijad nooreestlasedki peamiselt lüürikat ja novellitoodangut. Nad arendasid nii teoste sisulist külge kui väljendusviisi. Vähe hoolisid siurulased nooreestlaste ilukultusest, sest nad kujutasid isegi „peadpööravat kirgedetantsu ja talitsematuid hetkejoobumusi“.

Nad jäid vaid truuks Noor-Eesti rühma poolt püstitatud individua-
lismi põhimõttele. Siuru ajastul täienes lüürika vormiliselt ja sü-
venes sisuliselt. Korrapäraste värsside kõrval harrastasid siurula-
sed v a b a m õ d u l i s i värse ja kasutasid ka ebatäpseid
u u s r i i m e. Jututoodangus loobuti dekoratiivsest väljendusvii-
sist ja taoteldi isikupärast sõnastusviisi.

Ülesanne 31. Jälgige Marie Underi luuletuste motiivistikku,
sõnastust ja värseitehnikat! Võrrelge tema sonette V. Ridala sonetti-
dega! Vaadeldge Visnapuu luuletuste kõlakujundeid, rütmi ja riime!
Mispooldest erineb Visnapuu lüürika Underi omast? Leidke liialdusi
A. Gailiti teoseist! Millised on Gailiti laused?

VII. UUSREALISTLIK KIRJANDUS.

Eesti iseseisvuse ajal avanesid kirjanduslikuks arenemiseks avarad võimalused. Eestlased vabanesid teiste rahvaste eestkostmise alt ja võisid ise oma ühiskondlikku ning kultuurilist elu juhtida ja määrata. Kui seni oli vaid igatsuses rühitud oma riigis, siis nüüd oli saanud see reaalsuseks. Vastavalt sellele suundusid rahva pilgud unistustevaldkonnast reaalmaailma. Hakati oma riiki rajama, selle ühiskondlikule korraldusele kuju andma ja rahva elu sisustama.

Uus elu- ja kunstikäsitlus tungis ka kirjandusse. Kirjanikud astusid elule lähemale, et seda detailselt tundma õppida ja asjalikult ning usutavalt kujutada. Elulähedus ja uus asjalikkus said uue kirjandusliku suuna juhtmõtteks.

See uus kirjanduslik vool, mis on tuntud uusrealismi nime all, püüdis kooskõlastada senise realistliku ja uusromantilise voolu taotlusi. Vanarealismis eeskujul rõhutasid uusrealistid oma teoste sisulist külge, uusromantikuilt aga õppisid nad viljelema stiili. Nende eesmärgiks oli ühte sulatada teoste sisu ja vorm. Uusrealistide eelistatumaks kirjandusliigiks kujunes romaan.

Esimesena hakkas viljelema uusrealistlikku romaani **Albert Kivikas** (sünd. 1898). Temalt ilmus romaanisari: „Jüripäev“ (1921), „Jaaniapäev“ ja „Mihklipäev“ (1924), milles kujutatakse eesti talunike ja popside elu Vabandussõjas ja sellele järgnenud ajal. Kuigi Kivika külaromaanid on laialivalguvad ja kompositsioonilt viimistlemata, esitavad nad ehtseid tüüpe ja kujukaid pilte maaelust. Triloogia esimest osa „Jüripäev“ kohendas ja täiendas autor ning andis teises trükis välja pealkirja all „Murrang“ I (1925).

Stiilinäide „Jüripäevast“.

Oli õhtune hämarus üle külmanud maa ja valge taeva, kust juba hommikust saadik tuli hääletult pehmet, tihedat ja värsket lund kui laiast kotisuust, mis kogu päevaks ülal valla unustatud. See langev lumimüür oli nii paks ja ääretu, et tuulgi oli sumbunud sellesse kui umbsesse ja tumma sulgkotti. Ümberringi oli vaid lumi ja lumi, ülal ja all, ainult tumedad metsade viirud olid aimata selles valges meres läbi tiheneva hämaruse. Ja näis, kui kaoksid needki pikkamisi ja vähehaaval kerge ja jaheda lumikoorma alla, mis mattis kõike. Oli nii vaikne, et ükski hääel ei puutunud kõrvallehte, ainult vahetevahel kuuldus kusagil metsade taga mehine hõige, helises kurin peru sälu kaelas, kes kihutas vastlasõitu ja hirnus, kuid siis kaugenes see ruttu, kantud eemale uhke täku erksatest kapjadest, ja mattus nagu kõik muugi langevasse lumimerre.

Metsade harule ilmus hall jänes ja kükitas maha. Tema pehmed okkad olid täis lumihelbeid, mis oli niisama pehme kui tema hall villgi. Äkki ajas jänes pikad kõrvad püsti ja jäi kuulatama. Eemalt kaugelt lähenes maanteed mööda aisakella kõlin. Jänes tõllas paar sammu, pistis nina lumme ja jäi uuesti kuulama. Kell lähenes ja helin kasvas järjest lähenedes ja pööris maanteelt üksiku metsatee harule. Hall jänes kargas teelt ja jooksis vilgates metsa. „Hoo hoi! Jänes!“ karjus kaikuv mehehääel saanist ja sõitja käsi laskis õhku heleda piitsaplaksu.

See oli Tuhkja talu noor, uhke, kolmeaastane täkk, kes tegi esimest vastlasõitu, ja saanis istus noor, uhke, kahekümneviie-aastane perepoeg, tulevane Tuhkja peremees ja valitseja. Tugevate ja karmide kätega hoidis ta ohje, nii et perul täkul vaht lemmendas suust ja suurauad tungisid hobusele kurku. Tema kõrval istus vana sulane, kes niihästi peru täku kui peru noormehe üle muheles endale habemesse. Sulane oli juba ammu lastega naisemees ja oli tulnud täna perepojaga ühes ainult toreda vastlasõidu pärast. Ja võib olla, võis teda perepojal minna hädapärast vajagi, sest nende tee viis praegu just Härma tallu, kus noor, kaheksateistkümneaastane peretütar ammuigi ootas kosilasi. Kuid ärge jälle arvake, et nad just seda noort peretütart läksid tooma, ei, nad olid niisama nalja pärast toonud täku tallist, pannud talle ümber uued riistad, rakan-danud vastse saani vehmrite vahele ja sattunud niisama poolkoge-mata Härma talu teele.

Ülesanne 32. Leidke kõne- ja lausekujundeid esitatud katkendist! Millised realistlikud jooned esinevad ses katkendis? Korrata **romantism** ja **realism**!

Mait Metsanurk.

Eesti uusrealistliku kirjanduse innukam viljastaja Mait Metsanurk (kodanliku nimega Eduard Hubel) pärineb Tartumaalt, kus ta sündis 1879. a. Kärkna vallas Saare talus. Hariduse omandas ta Orge vallakoolis ja Tartu linnakoolis ning oli hiljem kauemat aega tegev ajakirjanikuna. Praegu tegutseb ta vabakutselise kirjanikuna Tallinnas.

Mait Metsanurk.

Oma varasemais töis jätkas Metsanurk meie vanarealistlikku kirjandust. Ta kujutas tõepäraselt ja veenvalt eesti talu majanduslikku kitsikust romaanis „Vahesaare Villem (1909), seejuures kasutades isiklike muljeid oma kodutalust, mis läks võõrastesse kätte. Kirjanik osutab, kuidas armastatud isatalu võib noorperemehele, kes temast küünte ja hammastega kinni hoidis, saada needuseks, kui olud on kitsad ja kaasinimesed hoolimatud

ning halastamatud. Selles romaanis ilmnevad Metsanurga naturalistlikud kalduvused ja kompositsioonilised võimed.

Novellis „T o h o - o j a A n t o n“ (1916) käsitletakse, kuidas noor taluperemees loobub kosimast armastatud neiu ebausliku traditsiooni tõttu, nimelt seepärast et ta ei leia metsast teatava kõverdusega puud sõiduki jaoks, millega sõita kosja.

Omapärast ja iselaadset talupojatüüpi kujutatakse romaanis „T a a v e t S o o v e r e e l u j a s u r m“ (1923). Siin kõneleb Metsanurk sõbraliku naeratusena eesti kurvanäolisest kujust Taavet Sooverest, kes romantikuna ilutses oma unistuspiltides, aga tõelises elus oli jõuetu.

Vaadeldava romaani loodusliku tagaseinana kerkib esile P õ h j a - T a r t u m a a m a a s t i k. Seda kodumaastikku kirjeldab Metsanurk haruldase südamesoojusega. Ta hingestab loodust ja näeb nii looklevas ojas kui valendavate tüvedega kaskedes inimese sõpru, elukaaslasi. Näiteks kaks looduspilti sügise tulekult:

Taavet kõndis üksinda heinamaa rada mööda, ojakese kaldal. Lookleva musta joonena, pikast heinast ja põõsastest varjatud kallaste vahel, voolas siin kuulmatult tema lapsepõlve sõber kui üksildase inimese elu, kes oma rõõmud ja mured varjab ja olemasolugi vaikimisega varjata katsub. . .

Siis vahtisid nad vaikides üle niidetud heinamaa, kus harvad kased rohelistes rüüs liikumatult seisid, pikki lõtvu lehis raage kui purskkaevu veesorusid maani lastes. Kõik olid nende sõbrad, ka see tihe roheline põõsastik seal heinamaa taga. . .

Metsanurga loomingu seniseks tippsaavutiseks on ajalooline romaan „Ü m e r a j õ e l“ (1934). Selle romaani lõi kirjanik mitme aasta jooksul. Juba 1926. a. asus ta ajaloolist ainetikku koguma.

Peatähelepanu keskendub romaanis e e s t l a s t e s u u r e l e v õ i d u l e Ü m e r a j õ e l 1210. a. Autor on loonud haarava pildi meie esivanemate tööst-toiminguist, võitlusist vaenlastega ja nende mehelikest tegudest. See romaan sisendab lugejasse rahvuslikku iseteadvustunnet.

Teose peategelaseks on Mägiste noor vanem V e l l o , kel tuleb palju võidelda. Kõigepealt korraldab ta karistusretke Saardesse, kus tapab röövlipéalikust vanema Kämbi. Kodukohas peab ta alati valvel olema, sest külavanem Rahi püüab ta autoriteeti kõi-

gutada. Teda häirib ka õde Leini, kes on lasknud ennast ristida. Raske löögina kogu Mägistele on lätlaste röövretk. Vello uus elamu rüüstatakse ja tema mõrsja Lembi viiakse vang. Oma mõrsja ostab Vello küll vabaks, kuid Lembi on muutunud kristlaseks ja unistab ainult oma taevasest peigmehest. Lõpuks hakkab Vello valmistuma sõjaretkele sakslaste ja lätlaste vastu. Ümera jõel saavutab ta oma malevaga tähelepanud võidu. See suur võit toob Vellole autoriteetse vanema kuulsuse ja aupaiste, samal ajal kahaneb kristlaste mõjuvõim. Romaani lõpul Vello ja Lembi leiavad jälle teineteist ja igivanade kaskede all mõtlevad nad tulevastele päevadele.

Metsanurk kirjeldab oma romaanis meie esivanemaid nii kaotajaina kui võitjaina. Ta näitab, et rahva ühised pingutused ei jää tagajärjetuks, vaid nende loomulikuks tulemuseks on võit arvuliselt suurema vaenlase üle.

„Ümera jõel“ on kirjutatud uusrealistlikus stiilis. Sõnastuselt on see romaan mõttetihed ja tundeküllane.

Stiilinäide romaanist „Ümera jõel“.

Pilved lahkusid õhtuks; jäid järele vaid rüümed, mis sarnanesid lagununud linnuse vallide ja murtud kilpidega. Nende seravad hõõgusid kui sula raud ääsis.

Kingu jalale oli kokku kantud ilmatu tuleriit; sellele laoti langenud sõjakaaslasi. Keskele, Oti ja Kiuru vahele asetati näitsik Vaike, kaks noolt ristamisi rinnale, vibu kõrvale.

Kui siis kõik laibad olid riidal, kogunesid sõdalased sõõris ümber, kellel oda püsti jala kõrval, kellel haljas mõõk või kirves paremas, kilp vasemas käes. Vanem astus kingule riida peatsisse ja toetus odale. Metsa alt toodi tuletunglad ja neljast küljest läideti kuivad puud ning oksad põlema. Varsti kerkis riidast halle suitsukahle ja need tõusid kui vaimud puude latvadeni. Juba ilmusid kollased leegid, hõljusid, kasvasid ja ehtisid kui õielehed langenud sangarite viimset aset.

Vello lõi kolm korda vastu raudset kilpi ja kõikide silmad pöördusid vanemale. Ta seisis rahulikult, ja ilme oli tal kui melhel, kellel on meelevald, kes on võitnud kartuse ja kahtlused. Ta hüüdis oma sõnu ühetooniliselt, laulvalt, võidukalt, aga pidi iga lause järele hinge tõmbama.

Ta oli kui kiskja, kes on tulnud metsikust kisklemisest eluga, lakkunud oma reiad ning haavad ja ulub nüüd väsinult, aga võidukalt.

Ta tänas kõiki sõdalasi, et need tapelnud mehiselt rüütlitega,

mis on väga raske, ja muu ristitud rahvaga. Ta tänas mehemeele eest, mis ei löönud kartma suurte hobuste, raudrüü ees ega põgenenud ilmatu hulga lätlaste ja liivlaste eest. Kui võitja võib nüüd igaüks koju minna ja sellest kõnelda, mis sündis Ümeral. Ta tuletas meelde neid, kes raskes tapluses olid langenud, nagu see on julge sõdalase kohus, ja kelle hinged lähevad nüüd auga esivanemate hulka. Ta kordas Kiuru sõnu: Ümera jõel on ilus surra, ega jätnud ütlemata sedagi kadunu kahtlust: kas tuleb veel kunagi niisugust päeva?

Mehed pühkisid vargsi pisaraid.

Vanem jätkas:

„Aga veel mõnigi kord võib tulla niisugune päev, kui aga mehemeel meis ei kustu. Nüüd aga minge koju ja jutustage, mis sündis Ümeral. Ütelge kõigile, et rüütleidki võib võita, kui tuleb vahvaid mehi kokku igast kihelkonnast. Ütelge kõigile, et rist ei kaitse rüütleid ega ristivendi lätlasti. Et meie Jumal ei ole nõrgem nende omast. . . Aga nende oma on väga verejanuline. Minge koju, igaüks oma töö juurde! Kui aga jälle puhub sõjapaus, siis võtame mõõga ja ruttame lõuna poole. Kutsume kaasa kõik, kellel mehe süda rinnus. . . Kus on mehel ilusam surra kui mõõkade möllus!“

Nii hüüdis Vello oma sõnad küll väsinult, aga võiduka häälega, seistes tuleriida ees, kus põlesid sangarite laibad. Aga kui ta oli lõpetanud, täristas kogu malev kestvalt kilpe tema auks.

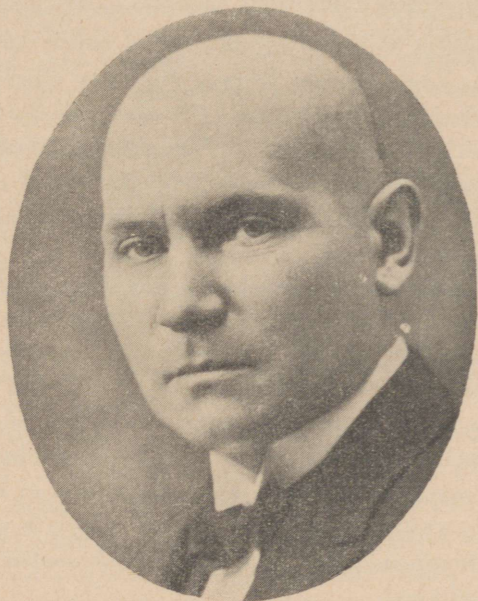
Suures ülekaalus on Metsanurga toodangus, eriti tema loomingu viimasel perioodil, uusrealistlik väljendusviis. Selles stiilis on ta kirjutanud oma paremad romaanid ja novellid. Peatähelepanu koondab Metsanurk oma toodangus ideelisele küljele. Ta paljastab ühiskondlikke väärnähtusi ja selgitab elupaesid. Poliitilisi vaateid ja rahvakihtide vahetõrkeid kujutavad romaanid „Jäljetu haud“ (1926) ja „Punane tuul“ (1928). Metsanurk on oma teostega mitu korda avanud uue ainevalla meie kirjanduses. A. 1937 ilmunud romaan „Kutsutud ja seatud“ käsitleb meie usuelu ja kiriku küsimusi. Peale romaanide ja novellide on Metsanurk viljelnud näitekirjandust, mille alalt väärib tähelepanu näidend „Haljaloksal“ (1932).

Metsanurga toodang ühendab vanarealismiga nüüdisaja uusrealismiga.

Ülesanne 34. Arutlege üksikasjalikult mõnd Metsanurga teost! Jälgige esitatud katkendi põhjal Metsanurga sõnastust! Iseloomustage Metsanurga teoste tegelasi! Millised tegelased esinevad ta romaanis: tahtetugevad või -jõuetud, teo- või idee-inimesed? Jälgige Metsanurga teoste lõpplahendusi!

O. Luts, A. Jakobson ja A. Mälk.

Eesti populaarseimate kirjanike hulka kuulub Oskar Luts (sünd. 1887). Ta kirjanikunimi on üldtuntuks saanud nn. Tootsi-lugudega. A. 1912 ilmus Lutsu esikteos „Kevad“ I, mis kujunes eesti loetavamaks noorsoo- ja rahvaraamatuks. Siin avaldusid Lutsu kirjanikuvoorused: elav ja ladus jutustamisanne, soe ja südamlük tundetoon ning sundimatu huumor põimitud pehme

Oskar Luts.

nukrusega. „Kevad“ I sündmusi jätkasid autori järgnevad teosed: „Kevad“ II, „Suvi“ I ja II, „Tootsi pulm“ ja „Äripäev“. Noorsooraamatuis „Kevad“ I ja II esitas Luts rea omapäraseid õpilastüüpe ja kujuka pildi maa-kooliõpilaste elust, kasutades isiklike mälestusi oma koolipõlvest Palamusel. Samuti Lutsu esiknäidend „Kapsapea“ sai suure menu osaliseks. Näidendi aine oli küll äärmiselt lihtne, aga autor oli osanud seda huvitavalt kujutada.

Realistlikust põhitoonist kantud Tootsi-lugude kõrval kirjutas Luts romantilis-realistliku novelli „Kirjutatud on“ (1914), millele

ta teises trükis andis nimeks „Soo“. Edasi äratasid tähelepanu Lutsu eleegilised elamusjutustused „Kirjad Maariale“, „Karavan“ ja „Harald tegutseb“. Need teosed moodustavad väärtuslikuma osa Lutsu toodangust. Soojalt ja südamlikult on jutustatud kaks lastejuttu „Inderlin“ ja „Nukitsamees“. Neljas pikemas jutustuses „Andrese elukäik“ (1923), „Olga Nukrus“, „Ants Lintner“ ja romaanis „Iiling“ käsitletakse üksikinimete saatusi. Nende teoste peategelastel on sarnaseid jooni: neile on omane unistav hing ja abitu teovõimetus, millest sõltuvad suurel määral nende kannatused.

Rikkaliku jututoodangu kõrval on Luts viljelnud näitekirjandust ja on kirjutanud viimasel ajal oma ilukirjandusliku mälestusteseeria „Vanad teerajad“, „Talvised teed“, „Läbi tuule ja vee“, „Vaadeldes rändavaid pilvi“, „Kuldsete lehtede all“, „Ladina köök“, „Kuninga kübar“ ja „Mälestused“ VIII.

Lutsu kui rahvakirjaniku iseloomustavaiks omadusiks on ladedus jutustus ja värske, sundimatu huumor. Kõrvuti huumoriga püsib tema loomingus nukker toon, mis on omane tema parematele teostele. Ainekäsitluses on ta mõõdukas realist, nagu ta ka ise ennast nimetab. Kuid tihti sugeneb ta teostesse ka ähmast sümbolismi ja lüürilist sentimentalismi. Luts käsitleb inimest, mitte ühiskonda. Tema tegelased ei mõtle sotsiaalselt, vaid armastavad passiivselt tagasi vaadata oma mineviku elamustele. Seetõttu pole tema ained aktuaalsed, vaid enam memuaarilised.

Stiilinäide „Andrese elukäigust“.

Õpin tundma ümbrust ja inimesi, kellega mul on tegemist päevast päeva. Noorem tööline, Mihkel Särge, lõhkise jänesemokaga noormees, kelle hõreda juuksega kaetud pealael on otsekui koigest aetud paljad lapid, nimetab mind esimesest päevast saadik lapsiks. Selle nimega harjuvad ka teised ning jääbki see mulle külge aastate kestes; isegi apteegi-noorhärnad kutsuvad mind selle nimega. Kuid see ainult on Mihkel Särge sõna, pisut pahem on lugu tema tegudega. Kord lukutab tagavarakambri, kust olen läinud tooma suuri ja väikesi pudeleid, ning jätab mu sinna tundide kaupa, otsekui ei teaks tema sellest asjast midagi; kord pakub mulle „mett“, toppides suhu mingisugust haisevat salvi; kordab seejuures ikka üht ja sama sõna: mistarvis on apteegis —

laps? Mistarvis on laps apteegis? Vanem tööline, Mart, täidab ühtlasi ka majahoidja kohuseid. Ta elab hoovis, tagavarakambrite all, kahetoalises korteris. See on tõsine, töökas mees, lesk. Tema juures olen korteris, see tähendab: magan öösiti tema köögis pingil. Tema käest saan ka söögi — nii on Baumann, apteegiomaniku ülesandel, temaga kokku leppinud.

Mardi majapidamise eest hoolitsevad tema kaks tütart, õigemini küll ainult noorem, umbes kümneaastane Margareta, vigastatud jalaga küürak tütarlaps. Vanemat, peaaegu täiskasvanud neidu, näen alati seisvat peegli ees, kus endale passib selga kõiksuguseid värvilisi hilpe. Nähes niisugust hoolimatust oma noorema õe vastu, võidab vanainimese välimusega Greeta (teda hüütakse nii) varsti minu poolehoiu. Püüan teda majatalitustes aidata, kuidas vähegi võin; nii tassime kaevult rasket veepange nagu kaks härjapõlvlast, kanname puid kööki, peseme põrandaid.

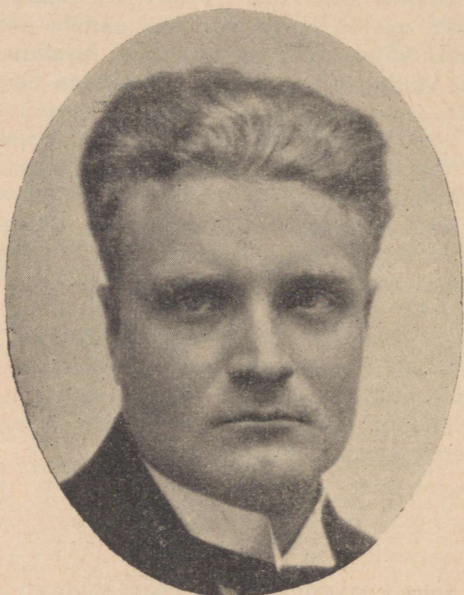
Oleks ülekohus ütelda, et minu käsi käiks halvasti Mardi perekonnas. See küllalt märgatav poolehoid, millega mulle vastab Greeta, aitab mind võrdlemisi hõlpsasti üle mitmestki kibedusest; isegi Mihkel Särje näägutamine ei tundu pooltki nii valusana, kui noore kingsepaselli Villu toorus. Aegapidi tiheneb minu sõprus väikese, küüraka Greetaga; lapselikus usalduses tihti jutustame teineteisele oma väikesi päevamuresid; tihti toob ta mulle vahelukesi köögist, ulatab mulle võileiva, öeldes: „Söö, Andres! Söö!“ Seda ütleb mu pisike perenaine niisuguse tooniga, mida ma pole kuulnud ema surmast saadik. . .

Meie nooremaist romaania kirjanikest on kõige viljakam August Jakobson (sünd. 1904). Tema kirjanduslik loomingu algas naturalistliku romaaniga „Vaeste patuste alev“ (1927), mis sai romaanivõistlusel esimese auhinna. Pärast teoseis loobus Jakobson liigest naturalismist. Jakobsoni romaanisarja „Andruksonide suguvõsa“ tegevustik areneb ärkamisaja ja selle järelaja olustikus. Selle sarja parimaks romaaniks on „Töö algus“ (1932), milles rõhutatakse töö edasiviivat väärtust. Nagu Metsanurk, nii on ka Jakobson ühiskondlike probleemide kujutaja ideekirjanik. Tegelaste meeolude iseloomustamiseks kasutab ta sageli loodusekirjeldusi ja maastiku pilte.

Stiilinäide romaanist „Töö algus“.

Juba kolmandat päeva sadas ühetasast külma, lõdisema panevat sügisevihma. See oli oktoobrikuu jäme vihm, mis näis leotavat vanad raudkividki siin-seal küngaste vahel, paistetama ajavat jämedad männitüved ja poriseks muutvat heledate laikudena kol-

letavad suured kased, punakad haavad ja tumedad lepad. Kõik, mida silm ulatus puudutama — üha madalamale langev taevas pea kohal, karm, udust küllastunud õhk, kanarbik ja luitunud mustikavarred künkail ning tuules kannatlikult edasi-tagasi viskuvad puude ladvad, kõik näis olevat läbi imbinud hirmsast lüigvee hulgast. See täitis juba madalamad kohad ja kippus oma meelevalda haarama kõrgemaidki nõlvakuid. Ning Toomas, kiirel sammul läbi pehme metsaaluse edasi tungides, tundis end sellest ründavast vaenlasest

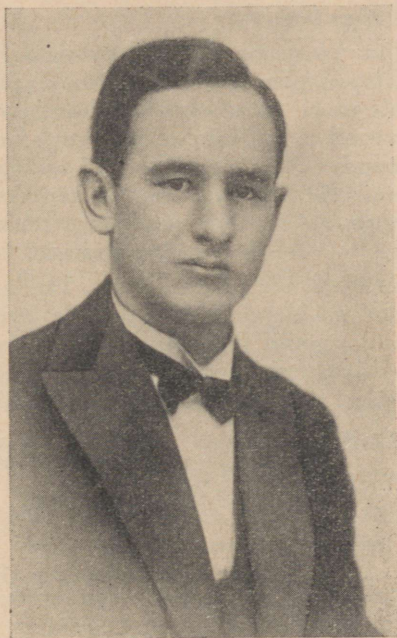
August Jakobson.

halastamatult kokku litsutavat, end ja oma suve kestel tehtud tööd, mis kippus hävima mädandavas rõskuses.

Ta jõudis uudismaa veerule, kust algas sügisel seemendatud rukkipõld, peatus ja vaatas kulme kortsutades enda ette. Halli tühja välja keskkohal norutavad hooned paistsid vaevu läbi paksu rabaudu. Ta laskis pilgul hetke aega seista avatud saunauksel, vaatas tallina tarvitatava küüni ning lauda otsadega ühte sulavaid kogusid, silmitses kaua hädakatustega varjatud palgihunnikuid, millest üks oli viltu vajunud, ja pöördus siis harviku poole, kust ta kuulis karjakrappide kõrinat. Ent juba poolel teel ta ajusid vallutas jälle piinav mõte oma esimese orase hävimisvõimalusist. Kaht põldu lahutavale laiandile jõudnud, hakkas ta seda mööda alla mi-

nema, noorte nurmede vahele, mis olid nüüd kaetud helerohelise orasega.

Saaremaa päritoluga romaani-, jutu- ja näitekirjanik **August Mälk** (sünd. 1900), kellele kingiti tunnustuseks Vabariigi Presidendi poolt Lagle talu Tallinna läheduses eluaegseks kasutamiseks, on suure usutavuse ja veenvusega kirjeldanud randlaste elu-olu oma rannaromaanides „Õitsev meri“ (1935) ja

August Mälk.

„Taeva palge all“ (1937) ning novellikogus „Ranna- jutud“ (1936). Nimetatud teoseis käsitleb autor mehiste saarlaste argielu, nende heitlust rannal ja merel valitsevate loodusjõududega. Kuigi meri on hukutav, ei kustu saarlaste südames tukslev põline kiindumus meresse — sinna nad igatsevad ja seal nad võitlevad visalt kuni viimse hingetõmbeni. Mälgu rannaromaanide sõnastus on uudne ja värske, kompositsioon kunstiliselt rakendatud ja tegelaskujud elulised.

Vähemaid võite on Mälk saavutanud ajalooliste romaani alal, milledest olgu nimetatud „Surnud majad“ (1934) ja „Läänemere isandad“ (1936).

Näide romaanist „Taevas palge all“.

Õhtu tulles nägid päikest. Külma, merel ja jäätükkidel läiklevat õhtutaeva päikest. Ning kaugelt põhja poolt paistis maa — armas Sõrvmmaa, mis oli juba jäämas selja taha, kuna idasse kustus sinendav viir — Tomesnessi rand. Oldi suurel merel ning oli tulemas öö. Issand olgu armuline . . .

Alati on väljas paate ja alati on palujaid. Taevas ei jõua kõiki kuulda. Mitmed pääsevad ja mitmed jäävad päästmata. Suur meri aga elab edasi oma elu — vihas ja vaikuses ja samuti elavad julged inimesed ta kallastel. Ning ega nad tänagi suurel Läänemerel nurisenud. Nad ainult kartsid külma ööd ning kartusest kasvas nõrgemais hirm, et mis siis, kui teadmatu tee lõpeb halvasti, sest ega ilmaga ole kindlat kaupa ega tuulele öelda, et olgu nüüd tõest ja naljast — tahaksime ära kodusse.

Lained loopisid vett üle paadiservade. Puldan tuli eemaldada, sest tuli hoida aerudega laeva jäätükkidest ja hoida ka õieti lainetes. Mehed oleksid saanud hakkama tuulega ja oleksid saanud hakkama ka triiv-jääga, kuid neil oli raske võidelda lainete harjadel tantsivate ja vahel paati hüppavate triivjää-tükkidega.

— Need jäävad harvemaks. Meri on suur, arvas Kustas.

— Vaata taevast, käskis Simmu.

— Jah. Selge ja punab. Külma taevas!

— Siis tuul jääb maha, arvas Villem.

— Laine ei väsi veel seks ööks. Meie jaoks teda jätkub . . . ütles Simmu.

Hugo Raudsepp ja Juhan Sütiste.

Uusrealistide poolt propageeritud eluläheduse põhimõtte levis kõigisse kirjandusliikidesse. Näitekirjanduse alal kerkis uusrealismi-ajastul esikohale Hugo Raudsepp (sünd. 1883). Ta alustas oma näidendiloomingu tõsielulise teosega „Demobiliseeritud perekonnaisa“ (1923), kirjutas siis mitmed piibliainelised draamad ja pühendus viimaks komöödiate loomisele. Enneolematu menu saavutas ta vaimukusest sädelev „Mikumärdi“ (1929), millega ta rajas eesti uusrealistliku küla-komöödia.

Elulähedast lüürikat on viljelnud J u h a n S ü t i s t e (sünd. 1899), eriti oma luuletuskogudes „Peipsist mereni“ (1930), „M a h a r a h u!“ (1932) ja „K a k s l e e r i“ (1933). Sütiste uusrealistliku luule pea-aineks on argielu-tüübid, käsitöölised ja nende lapsed ning vaesema kihi viletsad hurtsikud. Tema luule on südamesoe, rütmiline ja hoogus. Toome näitena luuletuse „Koputus“.

K o p u t u s .

Tuli, koputas mu ukse pääle
kerjusnaine, sülen väike laps.

Palus abi alandlikul häälel —
tühi oli minu toidukapp.

Leidsin siiski taskust viimse raha,
ukse vahelt ulatasin käe.

Ema nuttis, laps kaes naerden taha —
pruuni silmiga kui kevadpäev.

Imeselge, rõõmus lapse nägu
kerjamisen algas oma teed.

Sinna ühtki joont me elurägu
polnud põletada suutnud veel.

Läks ja koputas ta jälle aralt
vastu sama vaese naabri ust.

Kandis sülen oma naervat vara —
võõra armust püsis elu-usk.

Kuulsin trepil kaugenevaid samme,
kuulsin lapse puhast naeruhäält.

Minu hingerahu kadus kambrin —
koputus veel kaua kõmas pään.

Uusrealistlik kirjandus, mis alles kujunemas ja arenemas, on oma eluliste tüüpidega ja aktuaalsete probleemidega võitnud suure poolehoidu lugejaskonnas.

Ü l e s a n n e 35. Selgitage, mispärast on saavutanud H. Raudsepa „Mikumärdi“ säärast suurt menu! Analüüsige J. Sütiste luuletust „Koputus“!

KIRJANDUSTEOORIA ALGED.

Koostanud K. Taev.

I. Kirjandus, kirjandusajalugu, kirjandusteooria.

Kirjanduse mõiste piiridesse kuuluvad kõik trükis ja käsikirjas sõnastatud vaimutooted ja suuline rahvaluule. Sellest eraldame ühe osa kirjandust, mille sihiks on lugejas äratada ilutundelisi elamusi ja mida nimetame ilukirjanduseks ehk luulekirjanduseks (= belletristikaks). Ilukirjandust uurib kõigis võimalikes avaldusis kirjandusteadus, mille tähtsamad osad on: 1) kirjandusajalugu, mis jälgib kirjanduse ajaloolist arengut ja selle põhjusi (näit. käesoleva õpiku esimene osa); 2) kirjandusteooria e. poeetika, mis vaatleb ilukirjanduslike teoste olemust, eri liike, vorme, ehitust, väljendusvahendeid ja -võimalusi.

II. Stilistika.

1. Luulekeel ja proosakeel.

Sõnade valiku ja nende järjestamise võimalused lubavad üht ja sama mõtet väljendada mitmel viisil. Kui me igapäevases sõnastuses lausume:

heidab välku ja müristab,

siis Fr. Tuglas oma „Jumala saares“ selle asemel ütleb:

Rasked vasarad raiuvad pilvemägedel, sädemed sähvavad üle kõmiseva, müriseva taeva.

Veel erilaadsemalt sõnastab sama mõtte G. Suits oma luuletuses „Äike“:

**Sihvati-sähvati
 Vaata, vingerdab tulekirg
 korruga pilvekogude lademeis,
 veel kaugeis sademeis.
 Siis mürin ja ürin,
 kurjakuulutav kaikus.**

Võrreldes neid sõnastuslaade näeme, kuidas Tuglase ja Suitsu väljendusviisid ei piirdu ainult mõtte edasiandmisega, vaid nad omistavad sõnadele hoopis uusi tähendusi, iseloomustavad sellega nähtusi, püüavad sündmust kujutada piltlikult, mis meis äratav palju elavamaid kujutlusi. Niisugust kujundilist sõnastusviisi kutsume kunstiliseks stiiliks e. luulestiiliks. Kunstiline stiil on omane peamiselt ilukirjandusele.

Vastupidist väljendusviisi, mille ülesandeks on võimalikult lihtne, selge, täpne ja tabav mõtte esitamine, ilma kunstilise elamuse taotluseta, nimetame proosastiiliks. Viimast tarvitatakse teaduslikes töis, õpperaamatuis, artikleis, tarbekirjades jne.

Sõnad „proosa“ ja „luule“ evivad aga peale selle veel kitsama mõiste. Ilukirjanduse piirides mõistame proosa all sidumata kõnet, luule e. poeesia all aga seotud kõnet, kus valitseb korrapärane rütm, riim ja välisvorm.

Võtame kokku eeltoodud mõisted.

	Laiem mõiste	Kitsam mõiste
Kirjandus	Kõik trükis ja kirjas sõnastatud vaimutooted ja suuline rahvaluule	Ilukirjandus e. luulekirjandus (kirjandus, mis taotleb kunstilist elamust)
Luule e. poeesia	Kogu ilukirjandus	See osa ilukirjandust, mis sõnastatud seotud kõnes (luuletus, ballaad, poeem jne.)
Proosa	Igasugune kirjandus, mis ei taotle kunstilist elamust	See osa ilukirjandust, mis sõnastatud sidumata kõnes (novell, romaan, näidend jne.)

Luulekeele kujundamiseks tarvitatakse kõne-, lause- ja kõlakujuendeid.

2. Kõnekujundid.

Tähtsamad kõnekujundid on: epiteedid, võrdlused, metafoorilised ja metonüümilised kõnekujundid.

Epiteet.

Epiteet on kaunistav või kirjeldav lisandsõna, mis tõstab esile põhisõnale olulisi jooni.

Kas süin lumises põhjas
Ilusa lõhnaga mirdike
Viluses kaljuorus
Ei või öitseda kaunisti. (K. J. Peterson.)

Lõuna ajal paistis päike selgesti ja soojalt sinisest taevast, õhtul läks ta säravalt looja ja taeva äär ümberringi lõkendas veel kaua kullases, punases, roosas ja violetses värvis. (E. Bornhöhe.)

Võrdlus.

Võrdluses kõrvutatakse esemeid või olukordi, mis evivad mingi samasuse. Võrdlus muudab väljenduse kujukamaks ja ilmekamaks.

Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind. (J. Liiv.)
Sinine kui taeva lagi
Kullane kui päike ilus.

Ülal värisesid tähed otsekui tundmata sõjaleeri
lugematud tuled. (Fr. Tuglas.)

Õhk oli mahe ja pehme nagu soe piim, aga rõhuv,
halvav. (E. Vilde.)

Metafoorilisi kõnekujundeid.

K. J. Petersonilt leiame värsi „Looja minemas... oled sa, sinitaeva silm“.

Mõistega „silm“ me ühendame kergesti omadusi nagu nägemine, särav, hiilgav, selge jne. Et samad omadused on ka päikesel, siis on see Petersoni meelitanud ka päikest nimetama sinitaeva silmaks. Niisugust kõnekujundit kutsume metafooriks. Metafoorilistes kõnekujundeis kantakse mõne sõna mõiste iseloomustava tunnuse ja sarnasuse põhjal teisele sõnale.

Näiteid:

Mu üle käib kui koidu valevus,
kui silman sinu juuste kuldset krooni.
(M. Under.)

Päev soeb sulaste päida,
kammi b karjalaste päida (Rahvalaul.)

Öö peidab oma tiiva all palju saladuslikke viirastusi.
(E. Vilde.)

Kuu külvab valuhõbedat, tähti sirab murdu, linnu-
tee tolmab aiva. (E. Vilde.)

Pikemaid metafoorilisi lausestikke kutsutakse laiendatud me-
tafooriks.

On kallis iga hingetõmbus,
pea elu laine randa vaob!
Ja ainult korra leegib süda,
kirg ääsil aatemõõka taob. (G. Suits.)

Sagedasti omandavad ka epiteedid metafoorilise varjundi,
näiteks: kuldne noorus, raudne tahe, tinased mõtted.

Metonüümilisi kõnekujundeid.

Metonüümilisis kõnekujundeis kantakse sõna mõiste mõnele
teisele sõnale mitte sarnasuse alusel nagu metafooris, vaid kindla
suhte põhjal. Seega metonüümilises kõnekujundis puudub võrd-
luse iseloom.

Terve vald oli kokku aetud, (= hulk vallarahvast)
kihelkond kokku kutsutud. (Rahvalaul.)

Padrikus poisid paremad,
rägastikus rätikkaelad (= poisid).
(Rahvalaul.)

Ei siin haljast loorberi pärga (= austus)
Vajuta keegi lauliku pähe (G. Suits.)

3. Lausekujundid.

Inversioon.

Inversiooniks kutsume ebaharilikku sõnade järjestust. Inver-
sioon esineb kõige sagedamini seotud kõnes.

Üle laidude, veel ehakullas kumavate,
lendab, kisal, ulgumerele
kajakaid ja kaadraid, läbi avaruste hämarate,
üle õhtu tumeneva vee. (V. Ridala.)

All punase kalju, ääres vaikiva vee olen istunud palju päevi. (Fr. Tuglas.)

Loomulik oleks näit: läbi hämarate avaruste; Punase kalju all, vaikiva vee ääres...

Kordus.

Kordusi tarvitatakse väljenduste mõju suurendamiseks.

Veere, veere, päevakene,
veere looja, me väsime.

Olgu terve kutsujani,
kutsujani, kaebajani. (Rahvalaul.)

Aprilli urb, nii läbi elu püsi,
aprilli urb,
laps lustiline, ära iial küsi,
miks olen kurb. (G. Suits.)

Sest see on igatahes mees, kes teab, mis tahab, ja tahab, mis teab. (Fr. Tuglas.)

Refrään.

Korrapäraseid kordusi, mis esinevad salmide või luuletusjärkude algul või lõpus, kutsutakse refrääniks.

Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt
Käib Läänemere kaldale,
Ja munamäe metsalt, murult
Käib lahke Soome lahele?

See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
See ilus maa on minu kodumaa!

Siin teretavad metsa ladvad
Nii lahkelt järvi, rohumaid;
Siin taeva vihmalt oras võrsud
Ja päike paistab viljapäid.

See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
See ilus maa on minu kodumaa!

(M. Veske.)

Parallelism.

Parallelism e. mõtteriim on sama mõtte kordamine, aga teiste sõnadega. Eriti palju parallelisme esineb meie rahvalaulus.

Kus on kullala koduke
ja hellal eluaseke
ja marjal magamispaika
ja taimel talutoake? (Rahvalaul.)

Hõlpsam on mägesid tõsta,
kergem on kaljusid kanda,
hõlpsam on ilmasid hoida
kui südametunnistust halba. (Juh. Liiv.)

Kliimaks.

Kliimaks on väljenduse astmeline tõus, mille sihiks on äratada tähelepanu ja huvi.

Viis on vaimu välja pealla,
kuus on kubjasta järella,
seitse seljapeksijada,
kaheksa karistajada,
kümme küljemõõtijada. (Rahvalaul.)

Ta on minust kaugel, väga kaugel, saja uue tundmuse ja mõtte taga, teispool tuhandeid uusi elamusi. (Fr. Tuglas.)

Täna on pühapäev, on pidupäev, on võidupäev. (G. Suits.)

4. Kõlakujundid.

Sõnade valiku ja nende järjestamise puhul püüab kirjanik meie elamusi süvendada ka luulekeele kõlavusega. Luulestiili ilukõla e. eufooniast taotletakse kõlakujundite abil. Tähtsamad kõlakujundid on helijäljendus, alliteratsioon ja assonants.

Helijäljendus.

Helijäljendusega püütakse järeleaimata looduses esinevaid helisid. Näiteks läbib E. Vilde „Mahtra sõja“ algust väga ilmekas helijäljendus.

Kilk — kõlk! Kilk — kõlk! Mats — pots!
Mats — pots! Juba hakkavad löögid oma heledat kõla kaotama, juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha.

Ju karjane lääb karjaga
till tall! must kirjak kõige ees,
till tall! ka kostab metsa sees
ja vastab niit ja karjamaa. (Juh. Liiv.)

Liiri-lõõri lõokene,
piiri-pääri pääsukene, (Rahvalaul.)

Alliteratsioon.

Alliteratsioon on sama kaashääliku kordumine sõna algul.

Üle kodumäe kumera kupli
suviöö sumestav valu. (H. Visnapuu.)

Tule, tule, tuulekene,
käi, hella hingekene,
löötsu, Looja leilikene. (Rahvalaul.)

Assonants.

Assonantsiks kutsume täishäälikute kordumist paarõhulises silbis.

Tillike illike väikene,
maga mu maimuke maga.
Looja on läinud päikene
uinub metsade taga. (J. Kärner.)

Kussa kuused need kumavad
lepad sirge'ed sinavad
haavad noored haljendavad, (Rahvalaul.)

Alliteratsioon ja assonants annavad veetluse ka sidumata kõnele.

Täna on pühapäev, on pidupäev, on võidupäev nende valendavate viljaväljade ja kollendavate kõrrepõldude keskel.

(G. Suits.)

Eriti palju alliteratsioone ja assonantse leiame eesti rahvalaules.

III. Rütmika.

1. Sidumata ja seotud kõne.

Kirjandusteosed on sõnastatud kas seotud kõnes, kus valitseb korrapärane rütm, riim ja välisvorm (jagunemine salmi-

desse), või sidumata kõnes, kus lauseehitus on neist nõudeist vaba. Seotud kõnet nimetame luuleks e. poeesiaks, sidumata kõnet proosaks, nende mõistete kitsamas mõttes (vt. skeem 172).

2. Värsid.

Luuletuse üksikut rida kutsume värsiks. Igas värsis esinevat rõhutõusu ja langust nimetame värsimõõduk s. Värsid korduvad rõhulised (´) ja rõhutatud (˘) silbid kindlas järjekorras, näit.:

Kellel | taevas | kallist | kinki |
 ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ |
 lausa | laulu|annet | annud |
 ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ |

(Fr. Kreutzwald.)

Iga niisugune korduv osa (´˘) on värsijalg. Värsijalg võib koosneda kuni neljast silbist, kus rõhulised ja rõhuta silbid esinevad kõige mitmekesisemas järjestuses, moodustades suure arvu eri värsijalgu. Neist on eesti luulele omased kaks: trohheus ja daktül.

1) trohheus koosneb rõhulisest ja rõhutatust silbist ´˘.

Eha | kumab, | päike | magab, |
 ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ |
 Siiski | kõik kui | ärkvel | veel.
 ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ | ´ ˘ |

(E. Enno.)

2) daktül koosneb rõhulisest ja sellele järgnevast kahest rõhuta silbist ´˘˘.

Vihma küll | valab ju | pilvede viinas
 ´ ˘ ˘ | ´ ˘ ˘ | ´ ˘ ˘ |
 taevas kui | maa sügis|udude | tinas.
 ´ ˘ ˘ | ´ ˘ ˘ | ´ ˘ ˘ |

(A. Alle.)

Sageli esineb värsi algul ühesilbiline, harvemini kahesilbiline nõrgarõhuline sõna ehk anakruus.

Täis | öite | küllust | upub | metsa | vari |
 ja | heina | kallistuis | nõtkuv | aas.

(V. Ridala.)

Eesti luules on tarvitatud ka antiikseid (kreeka, rooma) värse, heksameetrit ja pentameetrit.

Heksameeter koosneb viiejalalisest daktülist, mille lõppu liitub üks trohheiline värsijalg. Lõige e. tsesuur (peatus, mis jagab värssi ||) on kolmandas värsijalas.

Kõrgele | tõuseb | ta | sinna || kus | siravad | tähtede | astmed.

(Fr. R. Faehlmann.)

Pentameeter koosneb kahest ühesugusest poolvärssist, milles kummaski kaks daktüli ja millele liitub veel üks rõhuline silp.

Hääbunud | möllune | voog, || raugenud | marude | hoog.

(V. Ridala.)

Heksameetri ja pentameetri ühendus moodustab distihhoni.

Karskena | huljub jo | lahe || ja | sulatav | ahava | hingus
 väinade | tuhmuvalt | jäält, || väljade | vainude | päält.

(V. Ridala.)

3. Eesti rahvalaulu värss.

Meie rahvalaulu põhivärssiks on neljajalgne trohheus.

Lügu, linnu keelekene.

' u | ' u | ' u | ' u

Sellest üldreeglist esineb mõningaid erandeid.

1. Esimeses värsijalas võib olla kuni neli silpi.

Ühe pani kuuksi kullendama.

' u | ' u | ' u | ' u | ' u

2. Värsi keskel (2. ja 3. jalas) esineb vahest kolm silpi.

Nurgad nutid, et oli noori.

' u | ' u | ' uu | ' u

3. Ühesilbiline või diftongiline sõna võib täita terve värsijala.

tegi kuu, tegi kaks.

' u | ' u | ' u | ' u

4. Riim.

Riimiks nimetame üksikute värsside lõpphäälikute kokkukõla. Asukoha järgi jagunevad riimid:

1. Paarisriim

Puhtal pōrandal,	a
puhta rehe all	a
uudisvihud, nad	b
ahet ootavad.	b

(Juh. Liiv.)

2. Ristriim

Edasi õõtsuvale, lõõtsuvale merele,	a
mul pole maksetav, mõõdetav hing!	b
Lahutust, jahutust noorele verele,	a
elagu mõõtmatu silmaring!	b

(G. Suits.)

3. Süliriim

Ju toomehelbed jätvad jumalaga	a
Ja sirelite õitseaeg on käes:	b
Kõik pungad pakatavad täies väes,	b
Kõik põõsad sinetavad maja taga.	a

(M. Under.)

4. Segariim

Oli järv ja kaldal maja,	a
Majas neitsi naerukaja,	a
Naerukajas lapseusk.	b
Ega muidu rõõm ei puhke:	c
Neitsil armsam oli uhke,	c
Silmilt — teab mis, juustelt rusk.	b

(M. Under.)

Silpide arvu järgi jagunevad riimid:

1. Ühesilbilised e. meesriimid: **käib : näib;**
tuul : puul.

2. Kaheasilbilised e. naisriimid: **tiivad : vii-**
vad; sajab : kajab.

3. kolmesilbilised: **kiidavad : viidavad; tor-**
miga : vormiga.

4. neljasilbilised: **vägilastega : mägilastega; ringu-**
tada : pingutada.

Sageli esineb riime, kus mõni häälik erineb; sel juhtumil eraldatakse kahe- või kolmesilbiliseid riime:

1. Ebapuhtad riimid — riimis esineb mõni täis-
häälik **laine : vaene; ilm : külm; kupli : kopli.**

2. Irdriimid — riimis esineb mõni kaashäälik:
kild : lind; linn : mind; haavu : saabu.

Riimi täiuslikem kuju on täisriim. Täisriimis on kõik häälikud samad, alates pearõhulise või kõrvalrõhulise silbi vokaaliga:

mulda : kulda; hüüab : püüab; närtsinud : sõtkutud; valusaid : kibedaid.

5. Salm (e. stroof).

Luuletuses rühmituvad värsid kindlaiks rühmadeks, riimid aga ka mõtte tervikluse alusel. Seesugust rühmaks ühinenud värsside kogu kutsutakse salmiks e. stroofiks. Mitmekesiste salmikujude hulgas on osa, mis evib kindla riimi, värsivormi, värsside arvu salmides jne. Niisuguseist klassilistest stroofidest esineb meie kirjanduses sagedamini sonett.

Veel ruskab puna läänetaeva r a j a l. a
Õhk hämar, põuaaurune ja sume, b
Ja aru kadarik on videv, tume, b
Vaid lauluräästas hõiskab kiri k a j a l. a

Ja kaasiklinnud laulvad eha a j a l. a
Alt loigult kostab kiive hüüe kume, b
Kui kaugelt kuulatama seisatume. b
Ja vaikust konnad täitvad valjul k a j a l. a

Löök kõrgel helendama tähte tara c
Ja linnuteede hõbehelkjas u j u, d
Kui eha sülle vajub Veenus vara. c

Veel paistvad arupered läbi u j u ,	d
Veel kuuled eemalt mõne hääle ara,	c
Kui vaikus langeb, kujub kullast k u j u .	d

(V. Ridala.)

IV. Teose koostus.

1. T e e m a.

Asudes kirjandusliku teose loomisele, vajab kirjanik mingit üldmõtet, millest teoses kõnelda. Seesugust teose sündmustikku juhtivat mõtet kutsutakse t e e m a k s. Teemat ei tule segada teose pealkirjaga, mis on sageli hoopis kitsapiirilisem, märkides vaid mõnda tähtsamat momenti teoses, või mil on mingi kaudne side teemaga. Näiteks on J. Liivi jutustuse „Vari“ teemaks Villu kurb saatus, kuna pealkirja siin tuleb mõista metafooriliselt. G. Suitsu luuletuse „Kerkokell“ teemaks on mälestus surnud emast. Harilikult esineb teoses mitu teemat, milledest üks on peateema, teised kõrvalteemad. Nii võime „Varjus“ kõrvalteemadeks lugeda Kukulinna ja mõisa elu, võitlust mõisa ja küla vahel jne.

2. M o t i i v , s ü n d m u s t i k (e. f a a b u l a).

Kui teose peateemat hakkame jaotama kõrvalteemadesse, siis lõpuks jõuame piirini, kus teema osutub jagamatuks. Niisuguseid jagamatuid teema osi kutsutakse m o t i i v i d e k s. Motiivide ühendust võime vaadelda kahest seisukohast:

1. Motiivid on seotud nii, nagu see on loomulik tegelikus elus: teatav tegevus või olukord põhjustab järgneva olukorra või varasemad sündmused põhjustavad hilisemaid. Seesugusest motiivide ühendusest sünnib s ü n d m u s t i k e. faabula.

2. Harilikult kirjanik ei esita aga oma teoses motiive selles järjestuses, nagu tegevus tegelikult sünnib, vaid lubab siin endale suuri vabadusi. Näiteks mõni sündmus on ajaliselt juhtunud palju varem, kuid lugeja saab sellest mõne tegelase jutustuse kaudu teada alles teose lõpus. Kirjanik püüab motiive järjestada nii, et teos saaks kunstiliselt mõjukam. Niisugust kunstipärast motiivide järjestust nimetatakse teose s ü ž e e k s.

3. Kangelane.

Teose sündmustik areneb tegelaste kaudu, kes liidavad ja seovad üksikud motiivid tervikuks. Lugeja on peamiselt huvitatud tegelastest ja soovib neid hästi tunda. Seda võimaldatakse talle tegelaste iseloomustamisega. Iseloomustamine on kas otsene või kaudne. Otseses iseloomustuses kirjanik ise või mõne muu tegelase kaudu esitab tegelase iseloomu jooni. Sageli esineb iseloomustus juba tegelase nimes, näit. Veni-Villem ja Räpsi-Rein „Varjus“, Pläralära-Leenu „Nõia tütre“. Keerulisemate iseloomude esitamises aga ei piisa sellest. Siin tarvitatakse kaudset iseloomustust, milleks võib olla tegelase eluviis, käitumine, välimus, elamu, kõnestiil jne. Seda tegelast, kellele kirjanik osutab suurimat tähelepanu ja kes meid seetõttu eriti huvitab, kutsutakse peategelaseks e. kangelaseks.

4. Ülesehitus e. kompositsioon.

Ülesehitus e. kompositsioon esitab osa neist põhimõttest, kuidas mingist sündmustikust tuleb korraldada ja üles ehitada kunstipärane teos.

Tähtsamad momendid selles kujunduses on järgmised:

1. Harilikult teos algab tegelaste, tegevuse, aja, koha või mõne muu olukorra tutvustamisega. Niisugust sissejuhatavat osa kutsutakse ekspositsiooniks. Mõnikord teose algul ekspositsioon puudub ja teos algab järsult sündmustiku arenguga. Sel puhul on ekspositsiooni elemendid jagatud nii, et lugeja nendega tutvub järk-järgult.

2. Ekspositsioonil on harilikult rahulik ilme. Korraga see rahu katkestatakse mingi uue olukorra esitamisega. Vastavat ülemineku punkti kutsutakse sõlmeks.

3. Sõlmest alates järgneb juba sündmustiku arenemine, sest üksikute isikute või isikute rühmade vastukäivate huvide ja ideede tõttu tekib nende vahel võitlus, mis sündmustiku arenemisega, uute tegelaste juurdetulekuga ja uute olukordade tekkimisega muutub üha keerulisemaks. Seesugust sõlmele järgnevat sündmustiku arenemist kutsume dispositsiooniks, tegelaskonna kokkupõrkeid konfliktideks ja vastavat võitluskäiku intriigiks.

4. Jälgides sündmuse arenemist, tõuseb lugeja huvi ja pinevus kasvab seni, kuni saavutab kõrgeima astme, kus olukorrad peavad kuidagi lahenduma. Seda astet nimetatakse *h a r i p u n k t i k s e. k u l m i n a t s i o o n i k s*. Viimasele järgneb *p ö ö r e* ja lõpplahendus, kus kõik keerulised vastuolud osutuvad lahendatuks.

Eespool esitatud ülesehituse käik on põhiskeem, mis lubab mitmekesiseid kõrvalekaldumisi, sest oleneb ju palju teose ainest, sündmustiku laadist ja muust, kuidas autor oma teose ehitab.

Tuletame eeltoodu puhul meelde J. Liivi lühijutu „Peipsi peal“.

1. Lühijutt algab talvise Peipsi kirjeldamisega.

(*e k s p o s i t s i o o n .*)

2. Korraga see rahulik kirjeldus katkestatakse lausega „...seisid kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal“. (*s ö l m .*)

3. Algab Reinu ja Jaagu minek üle laguneva jää ja ühes hädaohu suurenemisega üha kasvab ka meie huvipingete tegelaste saatust jälgides. (*d i s p o s i t s i o o n .*)

4. Mehed asuvad jäätükkidel, kus „veel elu ja surm teineteisega võitlemas“. (*h a r i p u n k t e. k u l m i n a t s i o o n .*)

5. Kui Rein jäätükilt jälle vette kukub, kostab hüüe „Jaak, maa, kurat, jalad juba põhjas!“ (*p ö ö r e .*)

6. Mehed unustavad hädas antud lubadused.

(*l õ p p l a h e n d u s .*)

V. Ilukirjanduse põhiliigid (e. žanrid).

Olulisemate erinevuste lähtekohast jaotatakse ilukirjandus kolme põhiliiki e. žanri: lüürika, draamatika ja eepika.

1. L ü ü r i k a.

Lüürika põhitunnusteks on: lühike ulatus, seotud kõne (rütm, riim, ilukõne), sündmustiku puudumine või selle äärmiselt nõrk esinemine, autori isiklike elamuste, meeleolude, tunnete ja mõtete tõlgitsemine.

Lüürika teemade valdkond on kitsas. Peamiste motiividena esinevad loodus, armastus, isamaa, religioon, aated, ühiskond. Kindlaks kujunenud lüürika alaliigid on:

1. O o d — ülevas toonis kirjutatud luuletus, mille teemaks on mõne isiku, ajaloolise momendi, usu või filosoofilise elamuse pidulik väljendus. Meie viljakam oodide kirjutaja oli Kr. J. Peterson. Ta paremad oodid on „Kuu“, „Laulja“ jt. Tänapäeval on ood kirjandusliigina iganenud.

2. H ü m n — pidulik, enamasti aatelise, vaimuliku või isamaalise sisuga luuletus. Erilise rühmana on välja kujunenud riigi- ja rahvushümnid.

3. E l e e g i a — Muinas-Kreekas distihhonis kirjutatud luuletus (siit on ka pärit termin eelegiline distihhon), tänapäeval aga igasuguses värsimöödu ja vormis kirjutatud kurbuse, igatsuse ja üksinduse meeleolusid sisendav luuletus. Näit.: K. E. Söödi „Metsateel“ ja „Must lind“, Koidula „Jutt“.

4. E p i g r a m m — terava pilkega lühiluuletus.

2. D r a m a a t i k a.

Kuna draamateos peab olema kohandatud lavaliseks ettekandeks, siis järgneb juba sellest osa nõudeid, mis määravad draamateose eri-ilme.

Draamateoste tähtsamaiks põhitunnusteks on:

Tegelaste kindel tahe saavutada mingit sihti, mis jaotab nad võitlevaiks poolteks. Selle võitluse (intriigi) hoogus arenemine. Dialoogiline e. kahekõneline vorm. Teose jagunemine vaatustesse ja piltidesse, mis tingitud nii välistest põhjustest, nagu dekoratsiooni vahetuse tarbest, aga ka draamateose ülesehituse nõudeist.

Draamateosed jagunevad kolme pealiiki: t r a g ö ö d i a i k s e. k u r b m ä n g u d e k s, k o m ö ö d i a i k s e. n a l j a m ä n g u d e k s ja l i h t d r a a m a d e k s. Kaks esimest said oma alguse Muinas-Kreekast (V saj. e. Kr.), kuna lihtdraama tekkis XVIII saj. komöödia ja tragöödia elementide segunemisest.

T r a g ö ö d i a kangelased on harilikult tahtelised, sügavate tunnetega ja kirgedega inimesed. Need omadused juba eeldavad tugevat ja pingutavat võitlust eesmärkide saavutamisel. Üle tavalise inimese ulatuva iseloomu hukkumine ülejõu käivas

võitluses jätab vaatlejasse eriti sügava mulje. Ülesehituselt on tragöödia viievaatuseline. Tegevuse haripunkti — kangelase kokkuvarisemist või hukkumist — kutsutakse katastroofiks.

Meie parimad tragöödiad on Kitzbergi „Libahunt“ ja „Tuulte pöörises“.

Komöödia tegelased on harilikult oma vaimult ja tunde- laadilt igapäevased inimesed, kes võitluses paljastavad oma väik- lust ja inimlikke nõrkusi. Kui tragöödia intriigi arenemisega üha rohkem tuleb nähtavale kangelase hingesuurus ja tugevus, siis ko- möödias üha enam paljastuvad kangelase väiklased kired. Ko- möödia konfliktid ei ole tõsised ja need lahenduvad lõbusalt. Meie parimaist komöödiaist mainime esijoones E. Vilde „Pisu- hända“.

Lihtdraama on oma laadilt tõsine ja ligineb seega tragöödiaga, kuid siin ei järgne katastroofi, vaid tegevus lõpeb leplikult.

3. Eepika.

Eepiliste teoste oluliseks tunnuseks on sündmustik e. faabula, mida autor arendab erapooletult väljaspool oma isiklikke tund- musi. Eepiline teos võib areneda nii sidumata kui ka seotud kõnes.

Tähtsamad eepika alaliigid on:

Eepos — laiaulatuslikuma sündmusega värsimööduline teos. Eepos jaguneb kahte suurde rühma: 1) rahvae- kangelaseepos; 2) kunsteepos.

Rahvaeepose tegelasteks on muinasjumalad, vaimud ja kange- lased — vägimehed. Seesuguste eeposte faabula on kujunenud pika aja kestel nagu igasugune rahvaluule, mis ühe tundmatuks jää- nud looja tööna on aja jooksul teisenenud, täienenud ning saanud seega rahva hinge, iseloomu ja ajaloolistegi sündmuste kunstipära- seks kajastuseks.

Kuulsamad kangelaseeposed on kreeka „Ilias“ ja „Odüsseia“, prantsuse „Rolandi laul“, saksa „Nibelungenlied“ ja soome „Kale- vala“. Meie „Kalevipoeg“ sisaldab osaliselt kangelaseeposele omaseid jooni.

Kunsteepos on teatava kindla autori töö, milles ta on kasutanud kangelaseeposele iseloomustavaid loomingulisi võtteid.

Ainestikult on ta aga enamasti kaasaegsem. Kunsteeposeks võime lugeda Kreutzwald-Widmanni „Lembitut“.

2. Muinasjutt — rahva vabal fantaasial põhjenev jutustus. Kui muinasjutt on esitatud tõestisündinud loona ja see on ühenduses kindla koha, aja või isikuga, siis kutsutakse seda muisten diks e. saagaks. Muinasjuttu, mis kujutab muinaskangelaste elu ja tegevust, nimetatakse müü diks, näit.: Faehlmanni „Loomine“, „Koit ja Ämarik“, „Vanemuise laul“ jt.

Rahva muinasjuttude eeskujul on loodud kunstmuinasjutte. Maailmakuulsuse sel alal on omandanud taanlane H. Ch. Andersen. Meil on kunstmuinasjutte kirjutanud A. H. Tammsaare, A. Kivikas ja J. Jaik.

3. Vanasõna väljendab lühidalt, aga piltlikult ja ilmekalt rahva elutarkust.

4. Mõistatus — lühike, küsimusi sisaldav lausestik, kus tuleb avastada küsimuse kaudselt (allegooriliselt) väljendatud sisu. Vanasõna ja mõistatus on eepika lühimad vormid.

5. Novell — ulatuselt lühem, kiires tempos ja pidevalt areneva sündmustikuga proosateos. Tegelas te iseloomud antakse siin juba valmis kujul, kuna lühike ulatus ei luba pikka iseloomude kujundamist. Meie lähema mineviku, J. Liivi, A. Kitzbergi, E. Peterson-Särgava jutustusi võime vaadelda novellidena. Modernseile põhimõttele rajas novelli Fr. Tuglas.

6. Romaan — tähtsamaid ja ulatuslikemaid eepika liike. Novellist erineb romaan peale ulatuslikkuse ka aeglasema ja rahu likuma sündmustiku arenemisega, mis võimaldab tegelaste iseloomude sügavamat käsitelu. Ülesehituselt ei sule lõpplahendus romaani sündmustikku, vaid jätab võimaluse selle edasiarendamiseks. Romaani liike on väga palju. Vastavalt sellele, kas romaanis pea rõhku on pandud tegelaste psühholoogiale, olustikule, ajaloole jne., jaotatakse romaan psühholoogiliseks (Tammsaare „Tõde ja õigus“), olustikuliseks (E. Vilde „Külmale maale“), ajalooliseks (E. Vilde „Mahtra sõda“) jms.

Lüüro-eepika.

Osa kirjanduslikke liike kannavad nü eepika, kuid ka lüürika tunnuseid. Seesuguseid kirjandusliike kutsutakse lüüro-eepilisteks. Tähtsamad neist on poem, idüll, ballaad ja valm.

1. P o e e m — ulatuslikum, lüürilise ainekuga põimitud eepilist laadi luuletus. Meie kirjanduses on poemi viljeldud võrdlemisi kasinasti. Tingimisi võiksime poeemideks lugeda Jak. Liivi lugulaule („Kõrve lõvi“, „Püha kuju“), samuti ka V. Ridala lüüro-eevilisi töid („Merineitsit“, „Ungru krahv“).

2. I d ü l l — loodusele lähedase, rahuliku ja lihtsa elu ning selles peituva õnne kujutelm. Öitsengule arenes idüll nn. karjastelauludes e. pastoraalides. Meie kirjanduses kuuluvad siia hulka K. J. Petersoni pastoraalid. Tänapäeval on idüll kirjandusliigina iganenud. Idüllil mõiste on aga laienenud ja sellega märgitakse vastavat laadi ükskõik missuguses luuleliigis.

3. B a l l a a d. Laiemas mõttes nimetatakse ballaadiks iga-sugust lüüro-eevilist tööd. Tavaliselt aga tuntakse ballaadi all ulatuslikumat luuletust, milles kujutatakse mõnda erakorralist sündmust. Vanemas kirjanduses on ballaade loonud J. Bergmann („Ustav Ülo“, „Taara pidud taga selja“.) J. Tamm („Vesineitsi“). Tänapäeva parimad ballaadid kuuluvad M. Underile („Kotermann“).

4. V a l m — lühike mõistukõneline luuletus (vahest ka proosa), milles esitatakse enamikus loomariigist valitud näidete kaudu kõlbelisi tõdesid. Tuntumad valmid meil on J. Tamme „Siga“ ja „Punik“. Valm kuulub tänapäeval iganenud luuleliikide hulka.

SISUKORD.

	Lk.
Saateks	5

I. Kirjanduse alged.

1. Kirikukirjandus.

Vanimaid kirjalikke mälestusmärke	7
Wanradt-Koelli katekismus	7
Kodu- ja lauluraamatud	8
Testamendid ja piibel	9

2. Ilmlik kirjandus.

Vanimad luuletused.

Juhuluuletused	11
Käsu Hansu nutulaul	11
Armastuslühürika	12

Rahvavalgustuslik jututoodang.

„Hansu ja Mardi jutt“	13
Arveliuuse juturaamatud	14
Willmanni valmid ja jutustused	16
Luce' ja Holtz'i juturaamatud	17

Näitekirjanduse algus.

„Pärmi Jaagu unenägu“	19
Ülevaade eesti kirjanduse algusest	20

II. Eelromantiline kirjandus.

O. W. Masing kirjamehena	23
Kristian Jaak Peterson luuletajana	24
Mannteuffel ja Suve Jaan	27
Friedrich Robert Faehlmann	29
Friedrich Reinhold Kreutzwald	31
Johann Voldemar Jannsen	35
Tagasivaade eelromantilisele kirjandusele	39

III. Rahvuslik-romantiline kirjandus.

Carl Robert Jakobson	42
Lydia Koidula	43
Isamaalüürika	45
Viimsed luuletused	48
Jututoodang	49
Näidendid	50
Fr. Kuhlbari lüürika	51
Mihkel Veske luuletajana	53
Jakob Pärn jutukirjanikuna	55
Rahvaluule kogumine	57
Tagasivaade rahvuslik-romantilisele kirjandusele	58

IV. Järelromantiline kirjandus.

Ajaloolisi jutustusi	61
E. Bornhöhe ajaloolised jutustused	61
Ballaade ja valme	64
Jaan Bergmann	64
Jakob Tamm	66
Lüürilisi laule	68
Söödi lüürika	68
Anna Haava luule	70
Ülevaade järelromantilisest kirjandusest	74
Romantilise kirjanduse areng	75

V. Realistlik kirjandus.

Juhan Liiv	78
Johan Liivi lüürika	81
Liivi jututoodang	86

August Kitzberg	90
Kitzbergi draamad	93
Eduard Vilde	96
Realistlikud romaanid	98
Ajaloolised romaanid	99
Näidendid	102
Hilisem jutustav toodang	103
Ernst Särgava	107
Ülevaade realistlikust kirjandusest	109

VI. Uusromantiline kirjandus.

Noor-Eesti ajastu	111
Gustav Suits	115
Villem Ridala	121
Ernst Enno	123
Noor-Eesti-aegne lüürika tagasivaates	126
Friedebert Tuglas	127
Anton Hansen-Tammsaare	137
Tagasivaade Noor-Eesti-aegsele kirjandusele	148
Siuru - aegsest kirjandusest	148
Marie Under	149
Henrik Visnapuu	151
August Gailit	153

VII. Uusrealistlik kirjandus.

Albert Kivikas	157
Mait Metsanurk	159
Oskar Luts	163
August Jakobson	165
August Mälk	167
Hugo Raudsepp ja J. Sütiste	168

Kirjandusteooria alged.

I. Kirjandus, kirjandusajalugu, kirjandusteooria.

II. Stilistika.

1. Luulekeel ja proosakeel	171
2. Kõnekujundid	172

3. Lausekujundid	174
4. Kõlakujundid	176
III. Rütmika	177
1. Sidumata ja seotud kõne	177
2. Värss	178
3. Eesti rahvalaulu värss	179
4. Riim	180
5. Salm (e. stroof)	181
IV. Teose koostus.	
1. Teema	182
2. Motiiv, sündmustik (e. faabula)	182
3. Kangelane	183
4. Ülesehitus e. kompositsioon	183
V. Ilukirjanduse põhilüügid (e. žanrid).	
1. Lüürika	184
2. Dramaatika	185
3. Eepika	186
4. Lüüro-eepika	187

HIND KR. 2.—